

ՄԻՈՆ

ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ - ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻՒ 4 - 5 - 6 2007

ՄԻՈՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԶԱ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

2007
2007

ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ - ՅՈՒՆԻՍ
APRIL - MAY - JUNE

ԹԻՆ 4-5-6
No. 4-5-6

S I O N

VOL. 31

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE,

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԾԱՅՐԱՎՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱՇԻՆ

SUPREME PATRIARCH

CATHOLICOS

OF ALL ARMENIANS

MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ՊԱՏԳԱՍԸ ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

(Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2007 թ., ապրիլի 8)

Յանույն Դօր և Որդւոյ և Դուզւոյն Սրբոյ. ամեն:

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց.
մահուամբ զմահ կոխեաց և
Յարութեամբն Իւրով
մեզ զկեանս պարգևեաց»:

Սիրելի բարեպաշտ հաւատացեալ ժողովուրդ.

Վերստին մեծ ուրախութեամբ տօնում ենք մեր Տէր և Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի Սուրբ Յարութեան տօնը: Փառաբանութիւն և օրհներգութիւն է այսօր մեր հոգիներից բարձրանում երկինք, գոհաբանական աղօթք՝ առ Տէրը, Ով յաղթական Իր Յարութեամբ շնորհեց մեզ փրկութիւն և կեանք: Այսօր խնդութեամբ ողջունում ենք միմեանց քրիստոնեաներիս համար անհունօրէն բաղձալի «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց» անտիսով:

Քրիստոսի հրաշափառ Յարութիւնը կատարուած ու վկայուած իրադարձութիւն է: Յուդաբեր կանայք եղան առաջինները, ովքեր կիրակի առաւօտեան թափուր գտան իրենց խաչեալ Վարդապետի գերեզմանը և մինչ զարմացած էին՝ լսեցին հրեշտակի անտիսը. «Չէ աստ, այլ՝ յարեալ» (Դուկ. ԻԴ. 6): Քրիստոսի Յարութեան վկայութիւնն է և մեր հաւատը, ի սփիւռս աշխարհի հաւատացեալներով լեցուն Քրիստոսի Յարութիւնն օրհնաբանող եկեղեցիները, Յարուցեալ Փրկչի էջքի վկայ այս Սուրբ Տաճարը: Քրիստոսի Յարութեան վկայութիւնը նաև այդ հաւատով ու փրկութեան յոյսով գողգոթաներից դէպի կեանք ընթանալու մեր ժողովրդի հրաշագործ ուժն է:

Սիրելի եղբայրներ և քոյրեր: Դարերի հոլովոյթում երկիր մոլորակի վրայ մարդկային շատ արիւն է թափուել: Սակայն աշխարհում հեղուած արեան ոչ մի կաթիլ այնքան չի ազդել մարդկութեան պատմութեան, մարդկային մտքի ու հոգևոր ներաշխարհի վրայ, որքան Քրիստոսի հեղած Սուրբ և Կենարար Արիւնը: Աստուածորդին աշխարհի փրկութեան համար Իր կեանքը տուեց որպէս փրկագին, և Քրիստոսի գոհաբերութիւնը դարձաւ մարդկութեան հանդէպ աստուածային սիրոյ մեծագոյն ապացոյցը: Իր գոհաբերութեամբ ու Յարութեամբ Քրիստոս մարդկութեանը պարգևեց ազատութիւն չարի իշխանութիւնից, մեղքի ու մահուան գերութիւնից: Քրիստոս ընծայեց մեզ ազատութիւն, որ վեր է այդ հասկացութեան մարդկային սովորական ըմբռնումներից, ազատութիւն, որ շնորհ է՝ ընթանալու դէպի վերածնունդ կեանք, արդարութեամբ, խաղաղութեամբ նորոգուած կեանք և այնքան բաղձալի ու փնտրուած յաւիտենութիւնը կեանքի:

Քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիների զանգերի հետ Չատկական հոգեւորոգ այս խորհուրդն է տարածուում այսօր աշխարհում: Հովուապետ, առաջնորդ և հովիւ եկեղեցիների սուրբ սեղանների առջև պատարագ են մատուցում, աղօթք բարձրացնում երկինք, «Քրիստոս յարեալ» ւաւետիսով ողջոյն փոխանցում քրիստոնեայ աշխարհին և խաղաղութեան ու սիրոյ պատգամը՝ համայն մարդկութեանը, որ խնամուի ու անխաթար պահպանուի արարչագործութիւնը Աստուծոյ, գնահատուի և կարևորուի մարդը այնպէս, ինչպէս Աստուած սիրեց մարդուն: Կոչուած ենք Տիրոջից և ժամանակի հրամայականների առջև պարտաւորուած՝ միաւորելու մեր ջանքերը յանուն աշխարհում ազատ ու երջանիկ կեանքի, յանուն մարդասիրութեան արժեքների, որոնք օրհնեալ պարգև են Աստուծոյ:

Աշխարհն, աւաղ, այսօր էլ տագնապով են լցնում Քրիստոսի Յարութեան լոյսից հեռացող ընթացքները: Մեր օրերում էլ տարածուում են յուդայական համբոյրներն ու միութապաշտութիւնը: Պիղատոսեան օրինակով շատերը լուանում են իրենց ձեռքերը՝ ոտնահարելով արդարութիւնը սեփական բարօրութեան համար: Այսօր էլ խաղաղաբեր Քրիստոսին մերժելու և աւագակ Բարաբբային ընտրելու օրինակին են հետևում մարդիկ՝ իրենց խաբէութիւններով ու բռնութիւններով, սպանութիւններով և սեփական շահերի համար այլոց ոտնակոխ անելու մոլուցքով: Խաչի մօտ սգացող Աստուածածինը այսօր ողբում է որդեկորոյս մայրերի հետ պատերազմներում զոհուած զաւակների համար, սգում է չարագործութիւններով իրենց խաչողների համար և աշխարհը վշտերով լցնող բազում անարդարութիւնների, նեղութիւնների, աղքատութեան ու կարօտութեան համար:

Աշխարհի այս իրադրութեան մէջ շարունակուում են փորձութիւնները և մեր ժողովրդի: Տակաւին ստիպուած ենք պայքարել Լեռնային Ղարաբաղի հայութեան ազատ ու ապահով ապրելու աստուածաշնորհ իրաւունքի համար, Ցեղասպանութեան համընդհանուր դատապարտութեան համար, հայ հոգևոր և մշակութային արժեքների, մեր սրբութիւնների ու սրբավայրերի պահպանութեան և փրկութեան համար հարևան երկրներում:

Ցեղասպանութեան փաստը մերժող քաղաքականութիւնը պատճառ է ֆիզիկական, մշակութային, հոգեբարոյական նոր ցեղասպանութիւնների: Անպատիժ ոճրագործութիւնները անխուսափելիօրէն ծնում են նորերը: Հայոց Ցեղասպանութեանը հետևեց Հոլոքոստը, նաև՝ Ռուսնոյայի, ԴարՖուրի և այլ Ցեղասպանութիւններ: Բուդայական արձանների կործանմանը Աֆղանստանում հետևեց Նախիջևանի հազարաւոր հնագոյն խաչքարերի ոչնչացումը Ադրբեջանի զինուորների կողմից: Օրեր առաջ՝ երբ տակաւին մեր ժողովրդի հոգում չի սպիացել վերջը Հրանտ Դինքի սպանութեան, թուրքական իշխանութիւնները, աւարտելով Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցու նորոգումը, հայկական դարաւոր սրբավայրը վերածեցին թանգարանի: Ցեղասպանութեան օրերից եկեղեցին կանգնած էր աղօթական լուծեամբ, այսօր նորոգուած եկեղեցում արգելուած է աղօթքը: Արդարև, այսպիսին չեն կարող լինել կրօնների և մշակոյթների երկխօսութեան այս նոր դարի ոգին և ժողովուրդների համերաշխ գոյակցութեան ձգտումները:

Աստուծոյ ապաւինած՝ մեծ է մեր յոյսը արդարութեան, ազատութեան, խաղաղութեան յաղթանակի, և կենդանի է մեր հաւատը, որով պիտի կերտենք մեր կեանքի նոր յաղթանակները, պիտի կանգնեցնենք աղօթախօս նոր խաչքարեր, լուսեխորան նոր տաճարներ ու բարձրացնենք յաղթութեան նոր կոթողներ յարութեան շնորհի այն մոտով, որ պարգևում է մեզ Ամենախնամ Փրկիչ մեր Տէրը:

Սիրելի հաւատացեալ զաւակներ մեր, կրկին կենարար աւետիսն ենք բերում ձեզ. «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, մահուամբ գնահ կոխեաց և Յարութեամբն Իւրով մեզ զկեանս պարգևեաց»: Մարդկանցից խաչուածը յարութիւն է առել, աստուածային գօրութեամբ բացուել է վեճը գերեզմանի, և մեր սրտերում տէրունաշնորհ փրկութեան

ցնծութիւնն է: Փրկչի Յարութեան բիւր շնորհներով թող որ զօրանան մեր հոգիները՝ հաւատքի վէմի վրայ հաստատուած գործերով բարօր և լուսաշող դարձնելու մեր Հայրենիքի, մեր ժողովրդի ու եկեղեցու վերագարթօնքի ուղին: Նորոգուած այս հաւատով անցկացնենք խորհրդարանական առաջիկայ ընտրութիւնները, նախանձախնդրութեամբ, ապագայի հանդէպ վստահութեամբ ու պատասխանատուութեամբ: Թող Յարուցեալ Քրիստոսի բիւր ողորմութեանց ներքոյ լինի մեր Հայրենիքը, աշխարհը համայն, և ազգեր ու ժողովուրդներ ապրեն ազատ վշտերից ու նեղութիւններից, միմեանց հանդէպ սիրով, եղբայրութեամբ ու խաղաղութեամբ:

Ողջունաբեր այս օրը Քրիստոսի Յարութեան բերկրալի աւետիսով և եղբայրական սիրով ողջոյն ենք յղում Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու Նուիրապետական Աթոռների Գահակալներին՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Սրամ Ա Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեանին, Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սուրբաֆեանին, Քոյր Եկեղեցիների հոգևոր Պետերին: Հայրապետական Մեր սէրն ու օրհնութիւնն ենք բերում մեր Սուրբ Եկեղեցու բարեջան բոլոր սպասաւորներին և հաւատաւոր Մեր զաւակներին ի սփիւռս աշխարհի:

Բերկրաշատ և յուսառատ հոգով Մեր օրհնութիւնն ու ողջոյնն ենք բերում Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահ Տիար Ռոբերտ Քոչարեանին, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան Նախագահ Տիար Արկաղի Ղուկասեանին, հայոց պետական ողջ աւագանուն, Հայաստանում հաւատարմագրուած դիւանագիտական առաքելութիւնների ղեկավարներին ու ներկայացուցիչներին:

Ողջոյն ենք յղում Ձատկական հոգեմորոգ ու տօնական այս օրերին Երևանում Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան 100-ամեակը նշելու նպատակով աշխարհի տարբեր կողմերից Մայր Հայրենիքում համախմբուած Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան բարերարներին, Միութեան Նախագահի գլխաւորութեամբ՝ Կենտրոնական Վարչութեան ու մասնաճիւղերի ներկայացուցիչներին:

Շնորհառատ այս օրը, սիրելի բարեպաշտ ժողովուրդ, միասնական մեր աղօթքը բարձրացնենք երկինք, որ Տիրոջ փրկութեան պարգևը աւելի ու աւելի առատանայ աշխարհում, օգնելով մարդկանց ընթանալու դէպի Աստուծոյ բարերար Կամքը, դէպի մարդկութեան բարի ապագան՝ այսօր և միշտ և յաւիտեան: Ամէն:

Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց

Օրհնեալ է Յարութիւնն Քրիստոսի

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

ԱՐՔ ԵՐԿՈՒ ԵԼԻՆ Ի ՏԱՃԱՐՆ ԿԱԼ ՅԱՂՕԹՍ, ՄԻՆ՝ ՓԱՐԻՍԵՑԻ ԵՒ ՄԵՒՍՆ՝ ՄԱՔՍԱԻՈՐ

(Ղուկաս ԺԸ: 10)

Սրբազան Աւետարանիչը՝ Ղուկաս, այսօրուան Ճաշու աւետարանին ընդմէջէն, մեր Փրկչին բերնով պատմուած երկու առակներ կու տայ մեզի, առաջինը՝ Անիրաւ Դատաւորին առակը, որուն անունով ալ կը կոչուի Մեծ Պահոց այս կիրակին, իսկ երկրորդը՝ Փարիսեցիի եւ Մաքսաւորի առակը, երկուքն ալ նպատակ ունենալով ԱՂՕԹՔԸ: Առաջին առակով մեր Տէրը կը փորձէ իր հետեւորդներուն տրվեցնել անհրաժեշտութիւնը անձանձոյթ ու անվիաստ աղօթելուն, իսկ երկրորդով՝ թէ որքա՛ն էական էր մեր աղօթքներուն մէջ դնել խոնարհ ոգի եւ համեստութեամբ մօտենալ Աստուածային գահին, որովհետեւ միայն խոնարհութիւնն ու պարզութիւնն է որ պիտի յաջողին բանալ դռները արքայութեան, մեղաւոր ու բեկուած հոգիներուն առաջ:

Օրինապահ կարծուած կարգ մը Հրեաներ, կը փորձեն յանդիմանել մեր Տէրը, տեսնելով որ ան կը նախընտրէր մտերմութիւնն ու քարեկամութիւնը մերժուածներուն, վատահամբաւներուն, ոճրագործներուն եւ մեղաւորներուն, մէկ խօսքով՝ ընկերութեան թափափութիւններուն եւ տակաւնին: Այդ իսկ պատճառով Քրիստոս անոնց առակ մը կը պատմէ ըսելով թէ, երկու մարդիկ տաճար կ'երթան աղօթելու, մէկը՝ Փարիսեցի, իսկ միւսը՝ Մաքսաւոր: Աստուածորդին շատ լաւ գիտէր թէ Հրեաներ որքա՛ն կ'ատէին Մաքսաւորները, որոնք հարկահաւաք ըլլալէ գատ, կը նկատուէին նաեւ բշտամիտ՝ Հռոմի գործակալները, անոնք՝ որոնք իրենց հոգիները ծախած էին սատանային

եւ կը չարաշահէին իրենց իսկ հայրենակիցները, Իսրայէլացիները: Սակայն Քրիստոս, Ղուկասի Աւետարանէն առնուած այս առակով կը յաջողի Մաքսաւորի ներկայացնել ո՛չ միայն սիրաշահող գոյներով, այլ զայն կը վերածէ հերոսի մը, որովհետեւ ան գիտէր մարդոց մէջ տեսնել քարին, լաւն ու դրականը:

Պատմութիւնը կը սկսի Փարիսեցիին նշանաւոր եւ ամբարտաւան աղօթքով, որ կոկոզավիզ կ'ըսէ. «Տէր Աստուած, շնորհակալ եմ, որ զիս չես ստեղծած ուրիշ մարդոց պէս յափշտակող, անիրաւ, շնացող եւ կամ նման այս Մաքսաւորին, այլ ես շաքաբը երկու անգամ պահեցողութիւն կը կատարեմ եւ կանոնաւոր կերպով իմ ունեցածներուս տասանորդը կու տամ Աստուծոյ տան՝ տաճարին»: Թերեւս ումանք խորհին թէ Փարիսեցիին աղօթքը այդքան ալ գէշ չէր, եւ նոյնիսկ թերեւս գտնուին ուրիշներ ալ, որոնք որոշ արդարացումով աղօթեն անոր պէս:

Մինչ, կը շարունակէ աւետարանը, Մաքսաւորը կանգնած անդին, տաճարին մութ մէկ անկիւնը, գլուխը կախ, առանց նոյնիսկ համարձակելու աչքերը երկինք բարձրացնելու, կուրծքը ծեծելով անդադար կը կրկնէ. «Տէր Աստուած, ներէ՛ ինձի, մեղաւորիս»: Ո՛չ մէկ ձեւականութիւն, ո՛չ մէկ ինքնարդարացում, որովհետեւ ան գիտէր թէ ինք ո՛վ էր եւ ի՛նչ վատ գործեր կատարած: Ան այնքա՛ն կ'ամչնար ինքն իրմէ, որ չէր համարձակեր անգամ գլուխը վեր բարձրացնել: Մաքսաւորինը անկեղծ ու

ազնիւ աղօթք մըն էր, «Գրա՛ ինծի, մեղաւորիս»:

Ագարակապան մը եւ իր պատանի գաւազը օր մը կ'երթան իրենց ցորենի հունձին նայելու: Տղան ի տես ցորենի ուղղաձիգ հասկերուն, կ'ըսէ.

- Հա՛յր, տե՛ս ի՛նչ գեղեցիկ եւ քարձրագլուխ կանգնած են մեր ցորենները. անպայման գլուխը կախ մնացած ճասկերը անպէտք ըլլալու են:

Տարեց ագարակապանը լռելեայն հասկ մը փրցնելով կը դառնայ տղուն եւ կ'ըսէ.

- Տղա՛ս, ուղիղ կանգնած ցօղունը թերեւազլուխ կ'ըլլայ եւ հետեւաբար՝ անպէտք, մինչդեռ իրենց գլուխները համեստօրէն կախած հասկերը՝ լեցուն են եւ լաւագոյնը...:

Առակին երկու հերոսներն ալ ճիշդ կը խօսէին. երկուքն ալ ինքզինքնին է որ կը ներկայացնէին: Առաջինը՝ Փարիսեցին, հաւատարմօրէն պահած էր Մովսիսական Օրէնքին բոլոր տրամադրութիւնները, պահեցողութեամբ եւ տաճարի տասանորդի վճարումով: Մինչ երկրորդը՝ Մաֆաւոր, որ գող մը եւ կեղեքիչ մըն էր, եկած էր անկեղծօրէն խոստովանելու իր յանցանքները: Աստուածորդին, որ գիտէր կարդալ սիրտերը, անշուշտ չարդարացուց Մաֆաւորին ապրած կեանքը, սակայն միւս կողմէն ալ ան չգնահատեց Փարիսեցիին կեղծաւորութիւնն ու մանաւանդ ցուցամոլ կրօնասիրութիւնը:

Փարիսեցիի եւ Մաֆաւորի առակին մէջ, Մաֆաւորը իր տունը կը վերադառնայ թեթեւ հոգիով, արդարացած, մինչ Փարիսեցին՝ հակառակ իր լորձնաշուրթն ինքնագովութիւններուն, չի՝ յաջողիր ձեռք ձգել միեւնոյն արդիւնքը: Քրիստոս այս առակը պատմեց ներկայութեանը այնպիսի ամբարտաւան մարդոց, որոնք փոխանակ իրենց

մտահոգութիւններուն եւ առօրեային կեդրոնը դարձնելու զԱստուած, տարուած էին աւելի իրենց ողորմելի «ես»երով: Մարդիկ՝ որոնք կը խորհէին թէ իրենք ուրիշներէ աւելի լաւ էին ու քարձր եւ հետեւաբար՝ աւելի աստուածահաճոյ:

Առակին միտք քանին այն է՝ թէ Քրիստոս կը նախընտրէ մեղաւորներն ու հիւանդները, որոնք իրենք՝ Աստուածային բժիշկին կարիքը ունէին: Եւ միւս կողմէն, առակը յստակօրէն կը շեշտէ այն իրողութիւնը, որ Աստուածորդին կը խորշէր ինքնագով եւ ամբարտաւան մարդոցմէ, անոնք՝ որոնք ինքզինքնին կը նկատէին իսրայէլի հոգեւոր կեանքին ընտրանին: Ո՛չ ոք կ'ախորժի ամբարտաւան եւ եսակեդրոն մարդոցմէ: Քրիստոս ամէն ինչէ աւելի կը նախընտրէր համեստ ու պարզ հոգիները, որոնց մէջ կը տեսնէր պատառ մը ամառնային պարզկայ ու աստեղագարդ գեղեցիկ երկինք մը, իսկ ամէն քանէ աւելի ան կը սիրէր իր շուրջ տեսնել քարի ու խոնարհ հոգիներ: Քրիստոսի համար Փարիսեցին սառցապատ լեռնագագաթն էր, ուր ծաղիկներ չէին բուսներ, մինչ Մաֆաւորին սիրտը այնքան խոնարհ էր, որ աստուածային սիրոյ եւ գութի գետեր կը հոսէին անկէ. եւ անկասկած այդ էր պատճառը որ Քրիստոս կը նախընտրէր մեղաւորները, եւ այդ իրականութիւնը արդէն ինքնին քաւարար մխիթարութիւն պէտք է ըլլայ մեզի համար: Մեր Փրկիչը կը սիրէր մեղաւորները, որովհետեւ անոնք համեստ էին եւ վերէն չէին նայեր ուրիշներուն: Եւ հաւանաբար այդ իսկ պատճառով մեր եկեղեցւոյ հայրերը հպարտութիւնը դրած են եօթը մահացու մեղքերու ցանկին գլուխը: Փարիսեցին կրնար ամէն ինչով գերիվեր ըլլալ Մաֆաւորէն, սակայն այն վայրկեանէն երբ ան սկսաւ վերէն նայիլ Մաֆաւորին, կորսնցուց իր բոլոր առաւելութիւնները:

Ան կը մոռնար թէ յղփացած հոգիները չէին կրնար ներս մտնել արքայութեան նեղ դռներէն:

Նաեւ, Փարիսեցիին կը մերժէր տեսնել թէ ինք իր ամբողջ կարծեցեալ առաքինութիւններով, Աստուծոյ աչիքին լոկ պատուած ու կեղտոտ քուրջի կտոր մըն էր: Ո՛չ ոք կրնայ քաւականին առաքինի ու արդար ըլլալ՝ արժանանալու Հայր Աստուծոյ սիրոյն: Երբ սիրոյն մենք կրնանք արժանանալ միայն ու միայն կեանքի մէջ մեր բռնած կեցուածքով եւ արարքներով: Մենք բացարձակապէս իրաւունք չունինք հպարտանալու մեր չունեցած առաքինութիւններով եւ արդարամտութեամբ, եւ անպայմանօրէն այս ըլլալու է բացատրութիւնը թէ ինչո՞ւ մեր Տէրը կը նախընտրէր մեղաւորներու ընկերութիւնն ու մօտիկութիւնը:

Փարիսեցիին համար իր անձը իր միակ աշխարհն էր. ճիշդ է որ ան շնորհակալութիւն կը յայտնէր Աստուծոյ, բայց իրականութեան մէջ ան ինքն իր մասին էր որ կը մտածէր: Իսկ Մաքսաւորն ալ կուրծքը ծեծելով անդադար կը կրկնէր. «Աստուած իմ, քաւէ՛ իմ մեղքերս», որուն համար ալ ինչպէս Աւետարանիչը կը գրէ, միւսէն աւելի արդարացած ու սրբուած տուն վերադարձաւ:

Փարիսեցի մը ու Մաքսաւոր մը տանար գացին աղօթելու: Մէկը կը նկատուէր Հրէութեան ազնուական դասակարգին լաւագոյն ներկայացուցիչը, իսկ միւսը՝ հասարակ աւագակ մը ու դաւանան մը, սակայն եւ այնպէս երկուքն ալ մեղաւորներ էին: Առաջինը՝ ինքնապաստան էր, ամբարտաւան եւ այն տպաւորութեան տակ թէ ինք արդէն ապահոված էր իր հոգիի փրկութիւնը, եւ ատոր համար ալ վերէն կը նայէր ուրիշներուն: Երկուքն ալ մեղաւոր էին, սակայն միայն մէկը քաջութիւնն ու համեստութիւնը կ'ունենար անդրադառնալու եւ ընդունելու այդ: Քրիստոս սիրեց մեղաւորները, քրիստոնեան պարտի գիտնալ այս, որովհետեւ մեր Տէրը իր կեանքը զոհեց մեր նման մեղաւորներու համար:

Սիրելի հաւատացեալներ, մինչ կը պատտրաստուինք դիմաւորելու Աստուածորդոյն հրաշափառ Յարութեան տօնը, թող սրբենք ու զտենք մեր մտածումներն ու աղօթքները, որպէս զի ի լրումն ժամանակի մենք եւս արժանացած ներման, Մաքսաւորին հաւատին ու ոգիին նման համեստ եւ աներեր, սրբուած ու արդարացած մտնենք մեր Փրկչի արքայութենէն ներս, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, յաւիտենից. Ամէն:

ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ԱՆՀԵՐՔԵԼԻ՞ Է ԿԱՄ՝ ՊԱՏՐԱՆՔ

Բիւրաւոր հարցումներէն՝ միակ խորհրդասփող հարցումն է, որուն մարդկային միտքը չէ կրցած հաւատալի բացատրութիւն մը տալ՝ մինչեւ այսօր:

Բացի Քրիստոսի ոսկերեքան վկայութենէն, ոչ մէկը վախճանած արդարներէն, եկած չէ երկինքէն, որ դրական պատասխան մը տայ այս հարցումին:

Մարդկային բազմաճառագայթ միտքը կը տկարանայ ու կը մթազնի այս անմեկնելի հարցականին դիմաց:

Երկրի համատարած լայնքին ու երկայնքին կը լսուին որոտալի ժխորով, նիւթամոլութեան տարականոն կարգախօսները, ազատ ու անկաշկանդ կը հռչակեն նիւթին յաղթանակը եւ հոգիին պարտութիւնը:

Դրամին կուռքին առջեւ ծնրադիր երկրպագութիւնը կը կատարուի համամարդկային մեծարանքով, ուր կ'երեւան մարդկային բոլոր հասակները անյագուրդ ցանկութիւններով:

Ոչ ոք կը գիտակցի, թէ մարդուն հիւանդ հոգին եւ մոլորած մտայնութիւնը չեն բարձրացներ կեանքին որակը: Ընդհակառակը՝ կ'իջեցնեն զայն երկրէն ալ ցած, մինչեւ դժոխքին յատակը, ուր մարդը կ'անասնանայ իր գրաստական քննադներով:

Մարդը ծանօթութիւններու հսկայ մտապաշարով եւ նիւթական քարիքներու մէջ արքշառ, դարձած է հասարակութեան մէջ բարբարոս մը, որ կ'անգիտանայ ամէն արժէք ու սրբութիւն, որ հնագոյն անցեալէն կու գայ ու կը շեշտէ իր առկայութիւնը ներկայի մէջ:

Մեր ամենօրեայ կեանքը ամէն տեղ մահացու ցնցումներու ենթակայ է, կը վախճանք ապրելու ու համագիշերային

հանդիպումներէ, մեր շուրջը վտանգ ու սպառնալիք կը տեսնենք, հանգիստ ու ապահով չենք մինչեւ անգամ մեր կապանքաւած տուններուն մէջ:

Գիտութիւնը իր նորահրաշ գիտներով կը պատրաստէ, ոչ թէ բանաւոր մարդեր, այլ մեքենացած անհոգի մարդեր, անարիւն արարածներ, անուղղայ եսապաշտներ, որոնք պատրաստ են գազաններու վայրագութեամբ գիշատելու իրենց նմանները:

Ամէն օր թերթերու սիւնակները կը յորդին աշխարհի շուրջը գործուած սահմուկեցուցիչ ոճիրներով: Հեռուստատեսիլի կայաններէն ամէն րոպէ կը ցուցադրուին բնութեան շարժային աւերները, անկասելի ահաբեկչութիւնները եւ առեւանգումները անագորոյն վրիժառութեամբ:

Օդահէնները կը վազեն մէկ օդակայանէն միւս օդանաւակայանը ռումբեր պայթեցնելու բազմութիւններու մէջ:

Ոչ մարդիկ, ոչ ժողովուրդներ, ոչ պետութիւններ երբեք պիտի չհասկնան, որ ահաբեկչութիւններով եւ ցեղասպանութիւններով, մարդը եւ մարդկութիւնը չեն փրկուիր ու ազատագրուիր մեղքին կապանքներէն:

Բարոյական նեխութեան մէջ կը հեծէ երկրի նիւթապաշտ քնակչութիւնը, որ ժխտեց իր հոգիին նեցուկ ընել Աստուծոյ սէրը եւ հաւատքը:

Ի՞նչ վատիմաստ քառով կրնանք որակում տալ մեղքին ախտին, որ մարդուն մէջ խորաթափուն կը գործէ խիւղի գորութեամբ:

Ինչպէս սատանայի ծուխին սիրահար ծխամոլները, չեն հրաժարիր այդ մահացու մոլութեան հաճոյքէն,

այնպէս ալ մեղաւորները կը նախընտրեն շղթայուած նահատակուիլ... մեղանշելով:

- Տէր, ինչո՞ւ կը բողոքու, որ ցաւը ընկերանայ կեանքիս, ինչո՞ւ անյաջողութիւնը կը դառնացնէ հոգիս, ինչո՞ւ զրպարտութիւնը կը խոցէ սիրտս, ինչո՞ւ այսօր ապերախտութիւն շուրջս, ինչո՞ւ անարդարութիւնը կ'իշխէ եւ ճշմարտութիւնը կ'անտեսուի, սուտը կը ներքողուի եւ առաքինութիւնը կը նախատուի, մեղքը կը ծափահարուի եւ պարկեշտութիւնը կը խծրծուի, ամօքը կը մեծարուի եւ ամօքխածութիւնը կը կշտամբուի եւ արժանաւորը կ'անպատուուի:

- Եւ յետոյ, քարերար Տէր, ինչո՞ւ այսօր աժան իղձեր սրտիս մէջ եւ ամալութիւն հոգիիս անհուն տարածքներուն: Ինչո՞ւ այսօր փորձութիւններ եւ տկար դիմադրութիւններ: Ինչո՞ւ յանախաղէպ մտրակումներ սրտիս եւ արհամարհանք արժանիքներուս: Ինչո՞ւ այսօր շատ խօսքեր եւ այնքան նուազ սէր: Ինչո՞ւ այսօր անիրագործելի նպատակներ, ինչո՞ւ այսօր յոյսերու հերքում՝ եւ այսօր անիրագործելի նպատակներ, ինչո՞ւ այսօր կապանքներ ոտներուս եւ ձեռներուս, որ չսլանամ դէպի վեր, դէպի երկինք, դէպի յաւերժութեան հորիզոնները:

- Զաւակս, երկնաւոր հայրդ է խօսողը, ինչո՞ւ անհաշուելի ինչուներով կը մօտենաս ինծի եւ խորախոց նեղութիւններով կը պատմես: Զես գիտեր, որ փորձութիւնները կու գան, ոչ թէ քեզ տկարացնելու, այլ առաւել քեզ զօրացնելու: Կեանքը հոգեւոր պատերազմներու ռազմադաշտ մըն է, ու քարին եւ չարը մինչեւ կեանքիդ վախճանը զիրար կը ճգնին յաղթահարել անվհատ մաքառումներով:

- Ի՞նչպէս կրնաս, առանց զինավարժութեան եւ առանց դիմադրականու-

թեան յաղթութեան դափնեպսակներ շահիլ: Դուն տեսե՞ր ես մարգիկ մը, որ հանգստաւէտ թիկնաթոռի մէջ բազմած կուրծքը շփանշաններով պննագարդէ:

- Յետոյ կ'ուզես աշակերտիլ ինծի՝ հոգեւոր ճակատամարտներու մէջ մրցանակներ շահիլ: Ի՞նչ արժանիքներով պիտի կրնաս արդարացնել զօրակցութիւնդ խաչի փշոտ ճանապարհին վրայ, որ Գողգոթայի վերելքը կատարես ու փառաւորուիս յարուցեալ կեանքով:

Իմ խաչս, որ խաչերուն ծանրագոյնն է, պիտի կրես սրտիդ ու հոգիիդ մէջ, ոչ թէ ուսերուդ վրայ:

Պէտք է գիտնաս, մարտիրոսութեան ճանապարհին վրայ՝ ծունկերդ պիտի կթոտին, մարդիկ պիտի թքեն ու նախատեն քեզ, պիտի հայհոյեն ու նզովեն, քայց պէտք է վախճաս ու վհատիս: Այդ բազմատանջ ընկերներուն՝ խաչը պիտի ըլլայ երկնային նեցուկդ, որուն պիտի յենուս վստահութեամբ ու պիտի ֆալես իմ ետեւէս, մինչեւ հասնիս յաւերժալոյս փերը արքայութեան:

- Այո՛՛ զաւակս, եթէ տկարանաս ու հակասես խաչին ճշմարտութեան, ալ՝ քեզի համար չկայ փրկութիւն, չկայ երկինք, չկայ անմահութիւն:

Ամենակարող Հայր, Դուն անհուն տիեզերքն ես, հոգեկան եւ ֆիզիքական անծիր տարածքով:

Դուն՝ ո՛չ կ'ընդարձակուիս եւ ոչ կը սահմանափակուիս, ոչ կը մեծնաս եւ ոչ կը փոքրանաս, ոչ կը նուազիս եւ ոչ ալ կ'աւելնաս, ոչ կը չափուիս եւ ոչ կը կշռուիս, ոչ կը փոխուիս եւ ոչ կը կազմալուծուիս, ոչ կը ծանրանաս եւ ոչ կը թեթեւնաս, ոչ կը լեցուիս եւ ոչ կը պարպուիս, Դուն յաւիտենական լիութիւնն ես, միակտուր ամբողջութիւն, Դուն խոնարհագոյնն ես, խոնարհներուն մէջ եւ հեզներուն մէջ քարեմոյրը:

Դուն կրնաս, առանց հրկիզուելու

արեւները գրկել, կրնաս մոլորակները տեղաշարժ ընել ու բառնալ փետուրի թեթեւութեամբ, կրնաս իրական եւ երեւակայական ճիւղներ սանձել, խորասուզուիլ ովկիանոսներու յատակը, առանց ծովամոյն կորսուելու, կրնաս փոթորիկները եւ քնութեան խռոված տարրերը հանդարտեցնել, հեղեղները կասեցնել, աշխարհացունց շարժերը կամֆիդ հպատակեցնել:

Դուն միս ու ոսկոր չես, որ հիւծիս նիւթ ու մարմին չես, որ մաշիս, Դուն ժամանակաւոր գոյութիւն չես, որ մահանաս, Դուն պատմութիւն չես որ տոմարներու մէջ արձանագրուիս:

Դուն անբովանդակելի, անչափելի, անմեկնելի իմաստութիւն եւ հոգի ես, Դուն անգիշեր ու անցերեկ տեւողութիւն ես:

Ո՛չ կը ստուերածուիս, ո՛չ կը խաւարիս, ո՛չ կ'ալլակերպուիս, ո՛չ ժամանակով կը չափուիս ոչ անհունութեամբ կը սահմանաւորուիս:

Աննիւթական ես էութեամբ, Քեզի համար գոյութիւն չունի ժամանակը իր օրերու, ամիսներու, տարիներու քաժանումով: Դո՛ւն յաւիտեաններու եւ նախալաւիտեաններու Արարիչն ես:

Եղանակներու եւ կլիմաներու յարափոփոխութիւնները՝ ստեղծեր ես

մարդոց շնչառութեան ու կազդուրման համար:

Կրնաս տիեզերքը յեղաշրջել ու քարեշրջել, աստղերը մթագնել ու լուսաւորել, մոլորակները տեղափոխել ու դիրքաւորել, ծովերը փոթորկել ու անդորրել, լեռները պայթեցնել ու արգաւանդ դաշտերու վերածել:

Այս բոլորը կը կատարես դուն՝ առանձնապէս, առանց հրեշտակներու զօրակցութեան, յեմած անպարտելի զօրութեանդ վրայ:

Դուն՝ ոչ բուն ունիս, ոչ բոսայէ մը հանգիստ, ոչ կերուխում եւ ոչ հանոյժ, երկայնամիտ ես եւ անձանձոյթ ունկնդիր մը աղօթքներուն եւ աղերսներուն:

Ես՝ ծառաներուդ յետինը եւ մեղաւորներուն մէջ ամենէն մեղապարտը, Քեզմով միայն քաւարարուած եմ, Քեզմով առողջ ու երջանիկ, Քեզմով յաւիտեանական ու փառաւորեալ:

Իմ պաշտելի Տէրս ու Աստուածս, օրուան բոլոր բոսկիներուն շրթներուս վրայ կը յաճիս, ոչ թէ անշունչ քառերով, այլ սրտիս սիրոյ անուշ տրոփումներով:

Դուն իմ կեանքս ես, քազմաճառագայթ Փառքը, վսեմութիւնը հոգիիս:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔՀՆՅ. ՏԻԻԼԿԷՐԵԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ԻՂՁԸ

«Որդի, բու սրտին
պա՞ղ է դրուկ...»:

Սողոմոն Տարոնցի իր մէկ գրութեան մէջ, չափազանց սեղմ տողերու մէջ կը նկարագրէ հոգեվարքի մէջ գտնուող ծերուկ մարդու մը հոգեկան տուայտանքը եւ վերջին իղձը: Շարժելու անկարող մահամեծք, անկողնին ֆամուած, ֆահանայի՝ մը այցելութիւնը կը խնդրէ ընտանիքի անդամներէն, որոնք եկած շրջապատած էին զինք:

Քահանայի գալուստը պատճառ կ'ըլլայ որ օրհասական մեծ հայրիկը լայն բանայ իր կիսախուփ աչքերը: Քահանային հարցումին թէ՝ «Ի՞նչ է կամֆդ, օրհնած», ան կը պատասխանէ. «Հաւատամ, խոստովանիմ առաջի Քրիստոսի...»:

Մինչ ֆահանան կը պատրաստուէր մասնատուփը հանել եւ հաղորդել, ծերուկը ֆահանային նայելով պաղատագին կը շշնջայ. «Տէր Հայր, մեռնիմ աջիդ, վերջին հեղ թուղթըմ գրէ իմ դարիք դուրբաթին Ստամպոլ, որ տուն գայ: Իդա հարս մեղք է, իդա գաւկըներ - անօթի: Գրէ իմ տնաւերին, գրէ, ըսէ՝ «Որդի, բու սրտին պա՞ղ է դրուկ»: Այնուհետեւ, բարի հայրիկը գլուխը կը գետեղէ բարձին ու կը լռէ, իսկ ֆահանան, որ չի կրնար Սուրբ Հաղորդութիւն մատուցել, կ'աղօթէ ու կը խաչակնքէ անշնչացած մարմինը եւ «լացի կականի միջով» դուրս կը նետուի, «մտքի մէջ շարունակ կրկնելով, «Որդի, բու սրտին պա՞ղ է դրուկ...»:

Տեսարանը այնքան ահաւոր է ու ցնցիչ, որ ֆահանան հեծկլտալով դուրս կ'ելլէ տունէն: Պատկերը յայտնապէս ցոյց կու տայ որ մահամեծքին ամուսնացած տղան Ստամպոլ մեկնած է կա՛մ գործի՝ առանձին ձգելով իր կինը

եւ զաւակները, եւ կամ լքած է զիրենք՝ անձնատուր ըլլալով իր անասնական անվերջ կիրքին ու վայելքին:

Ակներեւ է, որ բազմիցս գրուած նամակները՝ ուղղուած դարիպ որդիին որ տուն վերադառնայ, մնացած են ապարդիւն: Հեղ մըն ալ ֆահանայէն կը խնդրուի գրել, գէթ վերջին անգամ, որ տնաւեր որդին տուն գայ, ոչ թէ որովհետեւ հայրը մօտ է մահուան, այլ որպէս զի գայ եւ տէր կանգնի իր ընտանիքին, որովհետեւ երիտասարդ «հարսը մեղք է, եւ զաւակները՝ անօթի»:

Մեծ հայրիկին վերջին խօսքը՝ «Որդի, բու սրտին պա՞ղ է դրուկ...», աւելի ֆան յորդորական է. անոր մէջ կայ կշտամբանք, արդար ցասում ու հրաւեր՝ զգաստութեան ու ինքնագիտակցութեան: Յայտնի է, որ մոլորուած որդին լքած է բոյնը, հեռացած օտար ակերձ՝ մտահան ընելով իր սուրբ օճախը:

Արդարեւ, կատարեալ ողբերգութիւն է այս, որ յատուկ է մասնաւորաբար հայերու: Աստանդական կեանքը հայուն ծանօթ է արար աշխարհին ի հնուց անտի: Ղարիպութեան մասին գրած են մեր գրողները, բանաստեղծները: Մեր աննման բանաստեղծ՝ Նահապետ Քուչակ, իր Հայրեններուն մէջ լայնօրէն անդրադարձած է օտարութեան, պանդիստութեան աղէտալի հետեւանքներուն: Ան բազմաթիւ յուզախառն տողեր նուիրած է իրենց հայրենի երկիրը եւ ընտանիքը ետին ձգողներուն մասին: Հայրենակարօտ սիրտը արտայայտող դասական տաղ է հետեւեալը.

«Ղարիպն որ գհայրենիս յորժամ միտ ածէ,

Աղիքն գալարի եւ աչքն արտասուէ:
Ղարիպ, թէպէտ այսչափ քն կեանքն
դառն է,

Յուսա թէ Աստուած քեզ
Բարով ի հայրենիք հասուցանէ»:
Հայութեան շերտեր, այսօր,
արտասահմանի բովանդակ տարածքին,
մեծաւ մասամբ, կ'ապրին անջատուած
մայր երակէն ու հեռու իրենց անմիջական
ընտանիքի անդամներէն կամ
ազգակիցներէն: Ետին ձգած իրենց
սիրելիները, կը տոչորին կարօտէ ու
կ'օժանդակեն անոնց, ի գին ամէն
զոհողութեան: Այլ, լինելով հայրենի
օճախը եւ ժամանելով օտար վայրեր, կը
մոռնան ընտանիք, հարազատ, քարեկամ
եւ սիրտերնին կը պաղեցնեն ու հետզհետէ
կը փարացնեն: Իրօք որ շատերուն «սրտին
պաղ է դրուկ»: Անոնք անցուկ ու
մոռցուկ ըրած ոչ հեռու անցեալը, ամէն
ինչ կեդրոնացուցած են լոկ իրենց
անձին, եսին, շահին ու հանգիստին վրայ
ու կ'ապրին կեանք մը քարոյապէս
խղճալի ու արգահատելի:

Հայոց պատմութեան պանդխտու-
թեան էջերը լի են աղի-արցունքով,
անվերջ դժբախտութիւններով ու
աննկարագրելի ողբերգութիւններով:
Արիւնով գրուած այդ էջերը պարզապէս
սրտանմլիկ են, եղբրական:

Պանդխտութիւնը հայոց համար
եղած է կրակէ շապիկ, որ հրկիզած ու
մոխրացուցած է բիրաւոր հոգիներ:
Անթիւ ու անհամար հայ օճախներ
փանդուած են պանդխտութեան պատե-
ռով: Օտարութեան ամեհի կոհակներուն
յակամայս յանձնուած հայր, բշուած է
յորձանքի կողմէ դէպի անդարձ կորուստ:
Օրապահիկ ապահովելու պահանջէն
մղուած, հայր ուղղուած է անձանօթ
ափեր, ուր զինք կլանած են քաղաքի
անակնկալներ ու խոչընդոտներ: Այս
դժուարութեանց շարքին եղած են միշտ՝
նոր լեզու ու մշակոյթ, խորք քարքեր ու
սովորութիւններ:

Այժմ կենսական հարցը, այդ
պաղած ու կարծրացած սիրտերը
կակղեցնել է ու ջերմացնել՝ երբեմնի
սէրով ու անմար հուրով: Ինչպէ՞ս
վերարծարծել այդ կրակը, վերստեղծել
այդ պահանջը եւ վերամիաւորել հոգիները
սիրոյ ու կարօտի ոսկեայ օղակով:
Վստահարար, այս մեզմէ կը պահանջէ
ոչ միայն գիտակցութիւն, զոհաբերութեան
հոգի, այլեւ նուիրում դէպի մերայինները:
Այլապէս, հոգեվարքի մէջ գտնուող
քարի ծերուկը մեզի համար ունի
յանդիմանական մէկ խօսք՝ «Որդի, բու
սրտին պա՞ղ է դրուկ...»:

ԶԵՆՈՐ Ա. ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ԽԱՉԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Ղուկ. ԻԳ 33-43

Աստուծոյ Միածինը երբ յօժարեցաւ դառնալ կամաւոր Դեսպան եւ Փրկիչն աշխարհի, Իրեն համար ցաւն ու տառապանքը, Խաչն ու մահը տեսարանակա՛ն իրագործումներ էին: Այժմ այդ գաղափարականը կը դառնար իրականութիւն՝ մարմնական զարհուրելի եզնաժամեր եւ ցաւատանջ իրողութիւններ: «Երբ հասան Գազաթ կոչուած տեղը» ԻԳ. 33:

«Խաչը հանեցին գայն. եւ չարագործներն ալ՝ մէկը աջ կողմը, միւսը ձախ կողմը խաչեցին»: Երկու չարագործներու աղաղակն ու վայնասունը, հայհոյանքն ու անէծքը վրէժխնդրութիւն էր: Այս ժխտական եւ մահասարսուռ պոռչտումներու ընդմէջէն փայլատակեց քաղցրութիւն, անյիշատիութիւն եւ աստուածային ներում, որ մարդկային բարբառով կ'ըսէր. «Հա՛յր, ներէ՛ անոնց, որովհետեւ չեն գիտեր թէ ինչ կ'ընեն» ԻԳ. 34:

Յաւերժութեան լուսարացը ծնունդ առաւ Գողգոթայի տառապանքներէն: Անշուք եւ անծանօթ Գողգոթա եւ Բեթղեհէմ անունները դարձան պատմութեան ամենէն օրհնեալ ուխտատեղիները օղակուելով Յիսուս Քրիստոսի: Գողգոթայի Խաչելութիւնը շատ աւելի հարազատ է մեզի, խօսուն եւ իմաստալից սէր քան մարդկային լեզուն ու փաստարանական տրամաբանութիւնը: Գողգոթան, որպէս Նոր Ուխտի եւ ներումի կենդանի՝ վկայագիրը եւ յաւերժութեան երաշխիքն է մարդկութեան համար:

Խաչի ձանապարհը սկսած էր, հաւանաբար առաւօտեան ժամը ուրիշ Պիղատոսի ատենանէն ու ծուռումուռ փողոցներէն ու վերիվայր նեղ ճամբաներէն հասած էր Գազաթ, նախասահմանուած կառավիր սպաննութեան եւ պատիժի:

Մարկոս աւետարանագիր կ'ըսէ թէ երրորդ ժամն էր, երբ Ջայն խաչեցին: Անոնց երրորդ ժամը կը համեմատի այժմեան ժամը 9ը առաւօտեան:

Երեք երկար ժամեր Յիսուս կախուած մնաց խաչին վրայ եւ արեւին կիզիչ ճառագայթները առաւել եւս քաղմապատկեցին խաչեալներու մարմնի եւ հոգիի տուայտանքը: Երեք երկար ժամեր, Յիսուս լսեց հայհոյանքները Իր թշնամիներուն եւ ծաղրանքը տգէտ թշուառականներուն: Խաչին վրայէն, Ան դիտեց երկնի օդին մէջ սլացող թռչունները եւ զոյգ զոյգ թռչող աղանիւնները: Տեսաւ այն ազատութիւնն ու անկախութիւնը որուն համար ստեղծուած էր աշխարհ եւ կեանք:

Յիսուսի ներման աղօթքը՝ «Հա՛յր, թող դոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործեն»ը՝ մարդո՛ւ աղօթք մը չէր: Որովհետեւ մարդիկ ներել չեն գիտեր, այլ միայն վրէժլուծել: Ներել եւ արձակել՝ աստուածայի՛ն առաքինութիւններ են: Ա՛յն Աստուծոյն, որ յայտնուեցաւ մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի ձեռքով՝ Անոր ապրումով:

Ժամը 9էն մինչեւ կէսօրուան ժամը 12, Յիսուս տառապեցաւ ոչ միայն մարմնի ցաւերէն, այլ մարդոց անտարբերութենէն, տգիտութենէն եւ հոգեկա՛ն խաւարէն: Հոգեկան եւ մարմնական ցաւերու մէջ, Ան լսեց լացի, հեկեկանքի եւ աղերսի մը ձայնը: Դարձուց Իր ցաւատանջ գլուխը դէպի այդ աղօթք գղջումը եւ տեսաւ չարագործներէն մին որ կը պաղատի Իրեն ըսելով. «Յիշէ՛ զիս, Տէ՛ր, երբ գաս քու արքայութեամբդ»:

Մեր Տէրը՝ Իր աստուածային ողորմութեամբ, անսակարկ եւ անպայման երաշխաւորութեամբ պատասխանեց

խաչեալ աւագակին. «Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի այսօր, ինծի հետ դրախտին մէջ պիտի ըլլաս» ԻԳ.43:

Յիսուս աշխարհ եկած էր փրկելու մարդկութիւնը Սատանայի իշխանութենէն ու դարձնելու զանոնք Աստուծոյ հաւատարիմ քաղաքացիներ: Ան դաւանական ու վարդապետական դժուարութիւններ չստեղծեց: Անոր դիտաւորութիւնը փրկել էր ազատագրել էր մարդկութիւնը:

Յիսուս Քրիստոսի խոստում պատասխանը աւագակին, կարգ մը յարանուանութիւններու եւ աստուածաբաններու մտքին մէջ յարուցած է դժուարութիւններ: Որովհետեւ Յարութեան առաւօտ, Յիսուս ըսաւ Մարիամի. «Մի՛ մօտենար ինծի, քանի որ դեռ չեմ ելած դէպի իմ Հայրս» Յով. Ի. 17:

Ինչպէ՞ս ուրեմն մահուան օրն իսկ, Յիսուս կրնայ դրախտին մէջ ըլլալ գղջացող աւագակին հետ: Մարդկութիւնը շատ քիչ քան գիտէ անդեմականի մասին: Սակայն այն քիչ գիտցուածն անգամ, անդեմականին մեծագոյն քանակն է երաշխիքն է: Մեզի շնորհուած է հաւատալ, Յիսուսի մարմնաւոր եւ յաղթական Յարութեան: Առաքելներուն շնորհուեցաւ տեսնել իրենց Տէրը, շօշափել Անոր Յարուցեալ Մարմինը եւ ընթրել իր հետ: Քառասուն օր աշակերտները ընկերացան Յիսուսի եւ զանազան առիթներով ականատես եղան Անոր Մարմնաւոր Յարութեան: Աշակերտները՝ իրենց տեսածին, շօշափածին եւ ընկերակցածին համար վկայեցին ու նահատակուեցան, ոչ թէ փամփուշտի մը անմիջական մահով, այլ չարչարուելով եւ ոմանք ալ մորթագերծ ըլլալով (ինչպէս Արարատեան աշխարհի առաքելը Բարթողիմէոս): Այս մարմնաւոր Յարութեան եւ յաւիտեական

կեանքի արժանանալու միակ քանակն՝ հաւատալ է եւ յանձնուիլ ու նուիրել մեր կեանքը Աստուծոյ եւ Անոր սպասաւորութեան ու ծառայութեան:

Վերադառնանք մեր նիւթին:

«Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի, այսօր ինծի հետ դրախտին մէջ պիտի ըլլաս»:

Եթէ կարդալու ըլլանք հին ձեռագիր մագաղաթները, հոն պիտի տեսնենք, որ անոնք մեր ներկայ տպագրուած ոչ կէտադրութիւնը եւ ոչ ալ քառերու շարուածքին մէջ միջոց ունին: Բոլոր նախադասութիւնները, մէկ երկա՛ր գրութիւն մըն են: Կարդացողը ի՞նք պարտաւոր է զանազանել քառերը մէկը միւսէն եւ որոշել նախադասութեան կէտադրութիւնը: Երբեմն շփոթութիւն իսկ կը ստեղծուի երբ հանդիպինք բուականներու, որոնք, գրուած են այբբենական բուանշաններով: Կը տեսնե՞ք որքա՞ն դժուար է ճշդել նախադասութիւնը եւ հասկնալ գրութեան մը իմաստը: Պատճառը այն է եղած, որ մարդիկ բուրձ չունէին եւ մագաղաթի շինութիւնն ալ, թէ՛ սուղ էր եւ թէ՛ դժուարին: Գրագիրները պարտաւոր էին, որքան կարելի է, խնայել բուրձի եւ մագաղաթի գործածութիւնը որ կարենան Սուրբ Գիրքը ամբողջութեամբ արձանագրել:

Ներկայ աստուածաբան գրագիրներ ու տպագիրներ, Սուրբ Գիրքի ընթերցանութիւնը դիւրացնելու համար, գործածած են կէտադրութիւն, շեշտ, գլխագիր եւ միջոց իւրաքանչիւր քառի միջեւ:

Եթէ փոխենք Յիսուսի պատասխանին կէտադրութիւնը, կ'ունենանք տարբեր իմաստ նոյն նախադասութենէն:

Օրինակ.

«Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի, այսօր ինծի հետ դրախտին մէջ պիտի ըլլաս»:

երկրորդ.-

«Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի այսօր, ինծի հետ դրախտին մէջ պիտի ըլլաս» ԻԳ. 43:

Պարզ «ստորակէտ»ը երբ «քեզի» քառէն վերջ դնենք կամ «այսօր» քառէն վերջ, երկու տարբեր իմաստներ կ'ունենանք: Ինչպէս ըսած էի վերեւ:

Յիսուս դաւանական եւ վարդապետական սակարկութիւն եւ պահանջ չի դրաւ խաչեալ աւագակին, այլ ընդունեց անոր աղերսը եւ հաւատքը: Մենք եւս՝ հետեւելով մեր Փրկչին լայնախոհ սիրոյն, հաւատալու եւ սիրելու ենք զիրար եթէ իսկապէս կը սիրենք մեր Տէրը եւ Փրկիչը՝ Յիսուս: Յարանուանական եւ վարդապետական հարցերը դիմակալենք յօժարակամ սրտով եւ յարգենք իրարու զանազանութիւնները: Զէ՞ որ դէմքով եւ մարմնով ալ տարբեր ենք իրարմէ: Դաւանական ու վարդապետական նոյնութիւն իսկ չի կրնար երկու հակադիր միաբանութիւնները իրար միացնել: Մի միայն Աստուծոյ Սէ՛րն է, որ կրնայ միացնել եւ հաւաքակա՛ն միութիւն գոյացնել մարդկային ընկերային կեանքին մէջ:

Ներկայ դարու գիտարուեստական հմտութեամբ ի՛նչ քաղաքացան եւ այլազան գաղափարներ կան արուեստի, րժշկութեան, դեղագիտութեան, աստղագիտութեան, նարտարապետութեան եւլն. գիտութիւններու մէջ: Երբ վերոյիշեալ գիտութիւններու զանազանութիւնը՝ գիտականները իրարու դէմ չեն հակադրեր, ինչո՞ւ մենք հաւատացեալներս կարող չ'ըլլանք իրարու հետ գործակցիլ, նոյնիսկ մեր փոշիանման տարակարծութիւններով հանդերձ:

Որքան ժամանակ, որ մարդ արարած խորհող եւ մտածող անձնաւորութիւն է (մանաւանդ իր սահմանափակ հմտութեամբ), մարդկային

գաղափարական տարակարծութիւնները պիտի գոյատեւեն: Ինչպէս դէմքերու եւ սեռերու զանազանութիւնը պատճառ եղած է կեանքի մշտականացման, նոյնպէս նաեւ գաղափարի, տեսակէտի եւ կարծիքի տարբերութիւնները ունին իրենց բեղմնաւորիչ եւ ստեղծագործ առաւելութիւնները եւ յատկանիշները, եթէ սիրով մօտեցուին:

Մարդկային սեռային տարբերութիւնները իրար կը միացնեն անհատները ու կը ստեղծեն ընտանիք ու երջանկութիւն: Նոյն ա՛յդ զանազանութիւնը կրնայ ֆանդել նաեւ ընտանիքները եւ կործանել երջանկութեան յարատեւութիւնը:

Սիրոյ, երջանկութեան եւ միաւորման փաստերը չի փնտոտենք նոյնութեան եւ համամանութեան մէջ, այլ՝ պրպտենք զանոնք սիրոյ, նուիրումի եւ անշահադիտակա՛ն անձնագոհութեան մէջ: Այսպիսի անկողմնակալ եւ անաչառ առաքինութիւնները պիտի կազմեն հիմնաքարերը եկեղեցւոյ ընկեակցութիւններու եւ քարեկամութիւններու հիմնախարիսխները:

Յիսուսի Մահը ԻԳ. 44-49:

Ժամը 8 էր երբ Յիսուս սկսաւ ֆալել դէպի Գողգոթա՝ գազաթը գանկերու: Կէսօրէ վերջ ժամը 3ին Ան հոգին աւանդեց Հօր Աստուծոյ Ձեռքերուն:

Յիսուս կախուած մնաց խաչին վրայ մօտ 4-5 ժամ: Խաչելութիւնը՝ չարչարաններուն ամենէն անգութն ու ամենէն տաժանելին էր: Ծարաւը, արեան երակներու կարծրացումը եւ վերքերու րզգտող ցաւերը անբացատրելի զարհուրանքներ էին: Մարդկութիւնը փրկելու՝ Իր աննահանջ ու նուիրական պայքարի ընթացքին, Անոր չորս վերքերէն թափուած արիւնը, հոսելով Խաչն ի վար, տարածուեցաւ բոլոր երկրի վրայ եւ ուրուագծեց Սուրբ Եկեղեցիին ընթացքը

եւ ուղիւն:

Սկսեալ վեցերորդ ժամէն (մեր ժամացոյցով 12՝ կէսօր): «Խաւար եղաւ ամբողջ երկրի վրայ մինչեւ իններորդ ժամը (ժամը 3) եւ խաւարեցաւ արեգակը» Ի Գ. 44:

Անգութ, կոյր եւ անխիղճ քնութիւնը զգացուեցաւ եւ բողոքեց գործադրուած անարդարութեան դէմ: Բայց աւելի՛ անգութ, կոյր եւ դիւահար մարդիկ քարացած մնացին ու վայրենացած, քան թիւս քնութիւնը:

Քսան դարեր հաւատացեալներ լացած են Խաչելութեան Օրը, յիշելով իրենց Փրկչին Խաչելութիւնն ու Մահը: Ներկայիս չի, բաւեր միայն լալ, եւ արցունք թափել, այլ հարկ է պայքարիլ ու պատերազմիլ: Պատերազմի՛լ մեր փառամոլութեան, ազահութեան, նիւթապաշտութեան եւ այն բոլոր մղումներու դէմ, որոնք մեզ կը բռնեն դէպի մահ: Հաւատացեալին պայքարը՝ իր սրտի՛ ծածուկ թշնամիներուն դէմ՝ ատելութեան, վրէժխնդրութեան եւ կեղծաւորութեան դէմ ըլլալու է եւ ոչ միայն արտաքին երեւցած մեղքերուն դէմ:

Այն խորհրդաւոր եւ անքնակա՛ն խաւարին աղջամուղջը փախցուց սարսափահար եղած բոլոր անիծողներն ու հայհոյողները դէպի իրենց որջերը: Տանարին վարագոյրը, որ քողարկած էր հաւատութեան քնքերու կեղծիքն ու դրամասերներու կողոպուտը, պատռեցաւ

մէջտեղէն ի յայտ բերելու համար ոչ թէ վրէժխնդիր եւ նախանձոտ Աստուած մը, այլ սիրո՛յ, ողորմութեան եւ ներումի Աստուածը: Այս Աստուածը ոչ թէ ծածկուած պիտի մնայ այնուհետեւ վարագոյրի մը, մարմարակառոյց տաճարներու խորաններու ետին, այլ՝ հրապարակներու վրայ, Գողգոթաներու տարածքին եւ շուկաներու մէջ պիտի քարոզուի եւ ջատագովուի հրաշափառ Յարուցեալը:

Առաքեալներ եւ Յիսուսը սիրողներ տարածեցին Աւետարանը ոչ խորաններու, ոչ տաճարներու չորս պատերու առջեւ կայնած, այլ նման իրենց Տիրոջ, ճամբաներո՛ւ եւ խաչմերուկներու վրայ, տուններու եւ հրապարակներու մէջ: Առեւտրական գրասենեակներու եւ գործատեղիներու մէջ:

Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց, երբ աւարտեց Սուրբ Գրոց թարգմանութիւնը, զայն չթաղեց Ս. էջմիածնայ նորակառոյց եկեղեցիին մէջ, այլ՝ առաւ զայն իր սրտին մօտ ու շրջեցաւ Արարատեան դաշտերն ու լեռները, քարոզելու հայկականերու եւ հայուհիներու: Որովհետեւ Տաճարին վարագոյրը պատռած էր այլեւս եւ Աստուծոյ սրբազան Խօսքերը պարտ էին սերմանուիլ համայն աշխարհի մէջ:

ԱԼՊԷՌ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՏՐԱՆ (ԿԱՆԱԶ ԿԻՐԱԿԻ)
(Յովհաննէս Բ: 23-Գ: 12, Ա. Պետրոս Բ: 1-10)

Ահա երեւի շարաքներ անցած են Յիսուսի յարութիւն առած օրէն: Եկեղեցւոյ հայրապետները զայն անուանած են Աշխարհամատրան եւ Կանաչ կիրակի: Օրուան երգուած շարականը կը շեշտէ քարոզութիւնը որ Յիսուսի աշակերտները պիտի ընէին, վերնատան մէջ Սուրբ Հոգիի ստացումէն ետք: Ահա ինչ կը գրեն մեր հայրապետները:

«Ով Քրիստոս քեզի երկրպագութիւն կ'ընենք, դուն որ սուրբ առաքելներուն միջոցաւ մեզի յայտնուեցար, ով մեր հայրերուն Աստուածը:»

«Մենք սուրբ առաքելներուն աշակերտելով սորուեցանք քեզ փառաւորել քու սուրբ տաճարիդ մէջ զոր հիմնեցիր հաւատքի հիման վրայ, ով մեր հայրերուն Աստուածը:»

«Եկէ՛ք ժողովուրդներ, դուք որ հեթանոս էք, ուրախութեամբ տօնենք սուրբ եկեղեցւոյ նաւակատիւք քարերանելով, ով մեր հայրերուն Տէր Աստուածը:»

Քրիստոսի յարութիւնը նոր դարաշրջանի մը սկիզբը դրաւ: Իր քարոզութեամբ նոր կրօն մը, մարդու կեանքին վերաբերմամբ նոր փիլիսոփայութիւն մը, եւ նոր մօտեցում մը սկիզբ կ'առնէր: Ահա թէ ինչու Յիսուսի աշակերտները ընկերակցեցան իրեն երեւ տարիներ լսելու եւ սորվելու Անոր ուսուցումներուն ու կատարելու գործերը, երբ ժամը գար: Իրենց գործը պիտի ըլլար ամբողջ աշխարհը մատուռի վերածել ուր Աստուծոյ խօսքը պիտի լսուէր, եւ ուր մարդիկ պիտի դառնային՝ ըստ Վարդապետի հրամանին «մէկ հօտ եւ մէկ հովիւ»:»

Մեր հայրապետները յարութեան

յաջորդող երրորդ կիրակին անուանած են Աշխարհամատրան Կիրակի: Աշակերտները՝ այժմ Սուրբ Հոգիով լուսաւորուած առաքելներ, պիտի մեկնէին երուսաղէմէն, քաժնելու եւ մասնակից դարձնելու ժողովուրդներ այն ճշմարտութեան թէ Աստուած Իր Որդին դրկեց աշխարհ մարդկութեան փրկութեան համար, եւ ով որ հաւատայ Անոր յաւիտենական կեանք պիտի ստանայ:

Անոնք անձնական փորձառութեամբ տեսած եւ լսած էին Վարդապետը եւ համոզուած որ Ան իրապէս պատմութեան խոստացուած Մեսիան էր, Փրկիչն էր Իր ժողովուրդին: Իր ժողովուրդը սակայն չէր ընդունած գիւնք, այլ հալածած էր իբր Մովսիսական օրէնքին չհնազանդող անձ: Անոր պատիժ սահմանուած էր խաչի մահը: Հոն Իր հոգին աւանդել էր ետք դրուած էր խոշոր քարով պահպանուած գերեզմանի մը մէջ Հռովմի գինուորներու հսկողութեան տակ, որպէս զի հետեւորդ աշակերտները չկարողանային գողնալ մարմինը եւ ապա յայտարարէին որ Ան մեռելներէն յարութիւն առաւ:

Ճշմարտապէս, Յիսուս մեռելներէն յարութիւն առաւ: Ի՞նչ դժուարին հաղորդուելիք պատգամ: Ի՞նչպէս համոզել անհաւատները եւ հեթանոսները թէ իրապէս Ան չմնաց գերեզմանի մէջ այլ յարութիւն առաւ: «Եթէ ցորենի հատիկը հողի մէջ իյնալով չմեռնի՝ միայն ինքը կը մնայ, իսկ եթէ մեռնի՝ շատ արդիւնք կու տայ»: Այս եւ այլ օրինակներով անոնք նուաճեցին ժողովուրդներու եւ պետութիւններու հակառակութիւնները:

Այս օրը կը կոչուի նաեւ Կանաչ

կիրակի, տրուած ըլլալով որ այսօր կը հիմնուէր նոր մատուռը աղօթքի եւ փառաբանութեան: Կանաչ անուանումը տրուած էր ի նշան եկեղեցիի թարմութեան եւ երիտասարդութեան, որու մէջ կար նաեւ ակնկալութիւնը որ եռանդով առաջ առաջ պիտի տարուէր նորակազմ եկեղեցիի առաքելութիւնը:

Մեզմէ ֆանինեօ՞ր այսօր իրենք զիրենք կը նկատեն առաքելութեան գործը կատարելու կոչուած անհատներ: Եւ եթէ առաջ չի տարուի նման աշխատանք արդեօք դրժած պիտի չըլլա՞նք այն խոստումը որ մկրտուած եւ դրոշմուած օրին կնքահայրը մեր անունով յայտարարեց ֆահանային թէ «պիտի ծառայէ Աստուծոյ»: Վստահօրէն այդ ծառայութիւնը միայն անձնական նկարագիր պիտի չունենար այլ համայնական: Եւ յետոյ ֆահանան պիտի կարդար Յիսուսի պատուիրանը. «Գնացէ՛ք

այսուհետեւ՝ աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս ուսուցէ՛ք նոցա պահել զամենայն ինչ որ պատուիրեցի ձեզ»:

Ուրեմն ի՞նչ է այսօրուան յիշատակութեան պատգամը եթէ ոչ անդրադարձում մը ընել թէ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ հաւատացեալի պարտականութիւնն է նախ իր անձին մէջ յայտնաբերել Յիսուսի նմանութիւնը եւ ապա՝ կարողութեան չափով, զայն ընդհանրացնել իր շրջանակին մէջ, դառնալով առաքեալ նման Յիսուսի ընտրած տասներկու աշակերտներուն, որոնց միջոցաւ մենք ծանօթացանք Աստուածորդիի խօսքին եւ գործին կատարուած մեր փրկութեան համար:

Եկէ՛ք ուրախութեամբ եւ մեծ հանդիսութեամբ տօնենք Սուրբ Եկեղեցւոյ նաւակատիւք եւ բարեբանենք մեր հայրերու Աստուածը:

ՇԱՀԷ Ա. ՔԷՆՅ. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԴՈՒՆ ԵՍ

ԱՅՆՊԷՍ ԶԷ՞, հապա ո՞վ է եկեղեցին: Խորհէ՛ պահ մը, եւ լրջօրէն, պարկեշտօրէն խորհէ՛:

«Եկեղեցին տկար է» կ'ըսես: Շիտակ է դատաստանդ: Բայց ինչո՞ւ իբրեւ դիտող մը կը խօսիս, եւ կը դատես: Դուն քու անձդ նկատի առ: Դուն զօրաւոր ես: Եթէ դուն զօրաւոր ըլլայիր՝ եկեղեցին ալ, որուն մէջն ես, որուն մասն ես, նոյնքան զօրաւոր պիտի ըլլար: Եկեղեցին կ'արտացոլացնէ քու տկարութիւնդ: Շղթային առակը բնաւ մի՛ մոռնար: Շղթան միայն այնքան զօրաւոր է որքան իր տկարագոյն օղակը:

«Եկեղեցին պաղ է» կ'ըսես: Երբ դուն պաղիս եկեղեցիիդ ալ մթնոլորտը կը պաղեցնես: Կոտրէ՛ սրտիդ սառնամանիքը, տաքցի՛ր սիրով, «հոգիով բորբոքէ՛» դուն ինքդ, եւ պիտի տաքցնես շուրջիններդ: Հաւատացեալի մը յորդուն ուրախութիւնը եւ խանդավառութիւնը վարակիչ են: Եկեղեցիի մը հոգեւոր քարեխառնութեան ջերմաչափը դո՛ւն ինքդ ես: Եկեղեցիին «պաղութիւնը» նշաւակելէ կամ դատապարտելէ առաջ դո՛ւն քու պաղութեանդ դարման փնտռէ՛, գտի՛ր:

Ինչո՞ւ աղֆատ է եկեղեցին: Որովհետեւ դո՛ւն աղֆատ կը պահես զայն, թէ՛ հոգեւորապէս, թէ՛ նիւթապէս: Դո՛ւն չես տար ինչ որ կրնաս, ինչ որ պարտիս՝ դրամդ, ժամանակդ, ուժդ, սէրդ, ծառայութիւնդ եւ կ'ակնկալես որ ուրիշներ տան եւ ուրիշներու տուածովը նոյնքան, հարստանայ քարգաւաճի անոր կեանքն ու գործունէութիւնը: Մոռցի՛ր ուրիշները: Դո՛ւն ի՞նչ կ'ընես: Միայն այդ հարցումին պատասխանովը կրնաս արդար դատում ընել: Զի ինչ որ ես դուն, եւ ինչ որ կ'ընես՝ այն է եկեղեցին, ո՛չ աւելի, ոչ պակաս:

Եկեղեցին այնքան արժանա-

պատուութիւն ունի որքան որ դո՛ւն ինքդ յօժար ես տալու անոր: Անոր նուիրականութիւնը, սրբազնութիւնը, գերակայութիւնը կրնաս յարգել եւ կամ անարգել: Եկեղեցին կրնաս ստորնացնել եւ կամ բարձրացնել ըստ քու անձնական վերաբերմանդ, դիրքիդ, գործիդ: Դրա՞մ պիտի տաս՝ կրնաս անանկ մը տալ որ զգաս եւ զգացնես թէ եկեղեցին պատարագի սուրբ սեղան մըն է եւ Աստուած է պատարագիչը. եւ կամ, այնպէս մը տալ ինչպէս մուրացիկի մը ողորմութիւն պիտի տայիր:

«Եկեղեցի ինչո՞ւ չեն երթար» հարցնել աւելի դիւրին է քան անձամբ երթալը: Եկեղեցիին նստարանները պարապ բողոքող դո՛ւն ես: Զեկողին վրայ մի՛ խօսիր. եկո՛ւր դուն: Դո՛ւն ես եկեղեցին: Երբ ներկայ ես, եկեղեցին լեցուն կ'ըլլայ: Երբ բացակայ ես, եկեղեցին պարապ կ'ըլլայ:

Ե՞րբ պիտի սորվինք հաւաքական կեանքի մէջ անձնական պատասխանատուութեան նշանակութիւնը: Հաւաքականութիւնը գումարն է անհատականութիւններու: Հարիւրը մէկերով կը գոյանայ:

Սորվինք փոխանակ երրորդ դէմքով խորհելու եւ դատելու, առաջին դէմքով խորհիլ եւ դատել: Ես հաւատարիմ եմ, ես կը սիրեմ ընկերս, եկեղեցիս, Աստուածս, եւ Տէր Յիսուսս: Ընկերութիւն մը, երկիր մը, եկեղեցի մը կանգուն կը մնայ որքան ատեն որ հասարակաց կանոններ, յանձնառութիւններու պայմանագրութիւններ, ուխտեր կը յարգուին ամէնուն կողմէ: Բայց եթէ ասոնք ամէնն ալ անգոսնուին եւ անտեսուին, ի՞նչպէս կարելի է ակնկալել քարգաւաճում, բեղմնաւորութիւն եկեղեցիի, երկրի, ընկերութեան:

եկեղեցիին չափանիշը դո՛ւն ես: Քեզմէ լաւագոյն չէ եկեղեցին, եւ ոչ ալ քեզմէ յոռեգոյն: Ինչ որ ես դո՛ւն այսօր, նոյնն է եկեղեցիդ:

Դո՛ւն քարեպաշտ հաւատացեա՞լ մըն ես - եկեղեցիդ ալ նոյնն է: Հարո՞ւստ ես դուն հոգիով - եկեղեցիդ

ալ հարուստ է: Քեզմով պիտի պայմանաւորուի եկեղեցիին ամբողջ կեանքը: Դո՛ւն անհատ մը չես եկեղեցիին մէջ. դուն ամբողջ եկեղեցին ես, քէն անհատ մը:

ՎԵՐ. Ա.Ա. ՊԵՏԻԿԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱՆՔ

Ս. Զատկուան առիթով, շնորհաւորանքի գիրքեր եւ հեռագրեր առաւուեցան Հոգեւոր ու Կառավարական պետերուն եւ Առաջնորդներուն, որոնց շնորհաւորագրերը ստացած է Պատրիարք Սրբազան Հայրը.-

- Ամենայն Հայոց Հայրապետ, Նորին Ս. Օծուքին Տ. Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսէն.

- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոսէն.

- Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Մեսրոպ Բ. Մութաֆեան Սրբազան Պատրիարքէն.

- Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Ալէքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքէն.

- Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Նախագահ Տիար Մարթին Եսայեանէն.

- Թեմակալ Առաջնորդներէն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեանց ղեկավարներէն:

ՇԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄՒԱԾԻՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

Թիվ 467

Սուրբ Զատիկ, 2007 թ.

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ
Տ. ԹՈՐԳՈՍ ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
Երուսաղեմ, Իսրայել

Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարք,
Միածնաեջ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Մեր ողջույնն ու
շնորհավորանքներն ենք հղում Ձեզ, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության
ուխտապահ միաբանությանը մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի Սուրբ Հարության
բերկրալի տոնի առիթով:

Այսօր վերստին ավետում ենք Տիրոջ Հաղթական և Հրաշափառ Հարությունը,
որով Փրկիչն Աստված «կործանեց մահը և լուսաւոր դարձրեց կեանքն ու
անմահութիւնը Աւետարանի միջոցով» (Բ Տիմ. 1.10):

Տերունական կենսապարզ և Հարության սքանչելագործ և շնորհաբաշխ տոնի
ուրախությունը մեր հոգիներում՝ գոհություն ենք հայտնում Հարուցյալ մեր Տիրոջը,
որ աստվածային երկնառաք օրհնության ներքո արգասաբեր է հայոց հավատքը՝
հոգևոր վերազարթոնքի նոր պտուղներն են առատանում ազգային-եկեղեցական
մեր կյանքում, և Հարուցյալի կենարար շնորհների ժառանգորդ ազգս հայոց ի
Հայրենիս և ի սփյուռս միասնական ջանքեր է ներդնում Հայրենիքի բարօրության,
մեր Մայր Եկեղեցու պայծառության և համազգային առաջընթացի համար:

Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարք, մաղթում ենք Հարուցյալ
Աստվածորդու հանապազ օրհնությունն ու հովանին Ձեզ, Երուսաղեմի Տիրախնամ
Հայոց Պատրիարքության հոգևոր սպասավորներին և հավատավոր մեր
զավակներին:

Աղոթում ենք, որ Տերունական Սուրբ վայրերում խաղաղության մեջ
աստվածպարզ հաջողություններով բարեգաղղվի Ձեր առաքելությունն ու հոգևոր
ժառայության վաստակը, որպեսզի Ձեր առաջնորդության ներքո Երուսաղեմի
Հայոց Պատրիարքությունը չեն ու բարգավաճ լինի՝ ի փառս Աստծո, ի
պայծառություն Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու:

ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵՄԻ Ի ՄԵՌԵԼՈՅ,
ՕՐՀՆԵԱԼ Է ՅԱՐՈՒԹԻՒՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Եղբայրական սիրո ողջունիվ,
աղոթակից՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻՈՒՆԱՍ - ԼԻՈՒՆԱՆ

Թիւ 13/07...

ԱԵՔիլիաս, Ս. Զատիկ, 2007

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Արքեպսկ. Մանուկեան
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ եղբայր ի Քրիստոս.

Հոգեւոր ցնծութեամբ կը դիմաւորենք Քրիստոսի հրաշափառ Յարութիւնը, ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի, որպէս Աստուծոյ Որդւոյն հաւատացող առաջին ժողովուրդը: Քրիստոսի Յարութեան տօնակատարութիւնը կ'ամրացնէ մեր յոյսը Քրիստոսի Երկրորդ Գալստեան, որ կը կազմէ քրիստոնէական կեանքին առանցքը: Արդարեւ, այս յոյսով հզօրացած եկեղեցին այս աշխարհին վրայ կ'ապրի ու կը պայլարի, կը վկայէ ու կը քարոզէ:

Մեր ժողովուրդը նոյն այս յոյսով ապրած ու պայլարած. ստեղծագործած ու նահատակուած է դարեր շարունակ: Այլապէս, ինչպէ՞ս կարելի է ըմբռնել պատմութեան արհաւիրքներուն դիմաց մեր ժողովուրդին գոյատեւելու հաւատքը ու կամքը: Այսօր, ներկայ աշխարհի նեղութիւններուն ու չարիքներուն դիմաց, երբ մեր ժողովուրդի գաւազները եւս կը դիմագրաւեն անորոշութեան ու յուսահատութեան պահեր, Յարութեալ Քրիստոս դարձեալ կ'ըսէ մեզի՝ մի՛ վախճաք, յոյսով ապրեցէ՛ք, որովհետեւ ես ձեզի հետ եմ (Ղուկ. 24: 36, Մատթ. 28: 20):

Արդ, յարուցեալ Փրկչին պատգամով զօրացած, պէտք է ողջունենք մեր ժողովուրդին սիրելի գաւազները ամէն տեղ, որպէս. Առաքելին քացատրութեամբ, "դեռ պանքերը" Քրիստոսի (Նփես. 6: 20):

Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան տօնին առիթով նոյն յոյսով կ'ողջունենք Ձերդ Ամենապատուութիւնը: Մեր աղօթքն է առ Աստուած, որ Ձեզի պարգեւէ նորանոր իրագործումներով երկար ու բեղուն գաւազալուծիւն:

Եղբայրական սիրոյ ջերմ ողջունիւ.

Աղօթակից՝

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅՈՑ
ՍՏԱՆԳՈՒԼ

ERMENİ
PATRIKLİĞİ
İSTANBUL

ARMENIAN
PATRIARCHATE
ISTANBUL

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՊՈՍՏՈԼԻԿԱՆ ԵԿԵՆՈՍՏՈՒԹՅԱՆ ԻՍՏԱՆԳՈՒԼԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆԱԿՈՒՄԸ

8 Ապրիլ 2007

Ն.Ա.Տ. Թորգոմ Բ.
Պատրիարք Հայ Երուսաղեմի
Ս. Երուսաղեմ - Իսրայել

Սիրելի Պատրիարք Հայր,

«Որպեսզի ճանչնամ զԱյն ու Անոր Յարութեան զօրութիւնը, եւ մասնակից ըլլամ Անոր չարչարանքներուն, կերպարանակից՝ Անոր մահուան, որպեսզի այս կերպով հասնիմ մեռելներէն յարութիւն առնելու» (Փիլիպեցիք 3.10,11):

«Զրիստոսը ճանչնալ, Անոր Յարութեան զօրութիւնը ճանչնալ կը փափաքիմ»: Ահաւասիկ ա՛յս է Ս. Պօղոս Առաքեալի փափաքը: Իր կեանքի ընթացքին Ս. Պօղոսի կեանքին ամենակարեւոր փափաքը այս մէկն էր: Կենդանի, Յարուցեալ Զրիստոսը ճանչնալ եւ անդրադառնալ Անոր հրաշափառ Յարութենէն բղիտղ զօրութեան:

Ս. Յարութեան Տօնին առթիւ անգամ մը եւս կը խորհրդածենք մեր մեղքերուն փոխարէն ինքզինք Խաչին վրայ զոհաբերող Զրիստոսի՝ մահուան, թաղման եւ եռօրեայ հրաշափառ Սբ. Յարութեան խորհուրդներուն վրայ, եւ Ս. Պօղոս Առաքեալին հետ միեւնոյն օրհնեալ փափաքը կը կիսենք:

Մեր Տիրոջ եւ Փրկչին Ս. Յարութեան Տօնին առիթով հաճեցէք ընդունիլ մեր եւ մեր ազգային մարմիններուն շնորհաւորութիւնները եւ լաւագոյն մաղթանքները:

ԵՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱՒ Ի ՄԵՌԵԼՈՅ
ՕՐՆԵԱԼ Է ՅԱՐՈՒԹԻՒՆՆ ԵՐԻՍՏՈՍԻ

Ողջունիւ եղբայրական սիրոյ եւ
աղօթակցութեամբ ի Զրիստոս

ՍԵՐՈՂ ՊԱՏՐԻԱՐԶ
Վրդէմ Բակոյոս Ստանապոլայ

Патріарх
Московский
и всея Руси

119034 Москва, Чистый пер. 5

ЕГО БЛАЖЕНСТВУ,
БЛАЖЕННЕЙШЕМУ ТОРКОМУ II,
АРМЯНСКОМУ ПАТРИАРХУ ИЕРУСАЛИМА

Ваше Блаженство!

В светлые дни ликования о Христе Воскресшем обращаюсь к Вам со словами жизнеутверждающего Пасхального приветствия:

Христос Воскресе!

Ныне, когда “поглощена смерть победою” (Ис. 25, 8), мы в пасхальном веселии “празднуем иного жития, вечного, начало” (Тропарь 7 песни Пасхального канона).

От всей души поздравляю Вас со всерадостным праздником Пасхи Христовой и желаю Вам благословенного мира, крепкого здоровья и помощи от Воскресшего Спасителя в Вашем высоком служении.

С любовью о Христе Воскресшем

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

Пасха Христова
2007 г.
Москва

ԲԱՆՄԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՎԵՐԱԳՏԵԱԼ

Մայրիներու շունչին հետ եւ հեւքն անոնց քրտնարոյր,
Քաթամոնէն վերջ հիմա Գաղղիական բըլուրին
Ծառե՛րն են որ քարձրաբերձ՝ կը պարուրեն իմ հոգին.
Մին՝ ֆաղաֆէն արեւմուտք, մի՛նսն ալ կեցած արեւելք,

Կարծես իրենց թեւերուն մէջ առած են մա՛յրաբար
Երուսաղէմն արիւնոտ, որ կը հեւայ, կը հիւծի,
Բոլորովին անծանօթ տարբեր սիրտով ու սէրով,
Հոն ներխուժող մարդերուն ոտքերուն տակ անուղղայ:

Հին մայրիներ հիւրընկալ, որոնց շուֆին տակ մեծցած՝
Ու ամրացած է հոգիս , ուր կ'երթայի ամփոփուիլ
Ամէ՛ն անգամ որ կեանքի մէկ սայրասուր մը տածում,
Կամ սրտիս մէջ կոտտացող վերք մը ֆայլերըս ուղղէր:

Այն օրերուն պատանի՛ էի ես դեռ, ու հիմա,
Մարդ մը որ ալ մըտած է մայրամուտին հանգիստի.
Սակայն խորհուրդը նախկին՝ մայրիներո՛ւն սրտակից
Կը յուզէ զիս, կ'ամոքէ՛ առաջուայ պէս տակաւին:

ԱՆԵԼ

THE NEW JERUSALEM

*And did those feet in ancient time
Walk upon England's mountains green?
And was the holy Lamb of God
On Englands's pleasant pastures seen?*

*And did the Countenance Divine
Shine forth upon our clouded hills?
And was Jerusalem builded here
Among these dark Satanic Mills?*

*Bring me my Bow of burning gold:
Bring me my Arrows of desire:
Bring me my Spear: O clouds unfold!
Bring me my Chariot of fire.*

*I will not cease from Mental Fight,
Nor shall my Sword sleep in my hand
Till we have built Jerusalem
In England's green and pleasant Land*

WILLIAM BLAKE

ՆՈՐ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄ

Արդեօ՞ք ոտքերն այն ֆայլեցին՝ հին դարերուն,
Կանաչ լեռանց վրայ Անգլիոյ: Գառնուկը սուրբ,
Աստուածային, երեւեցա՞ւ հաճոյական
Արօտներուն վրայ Անգլիոյ:

Արդեօ՞ք Երեսն Աստուածային շողաց վերան
Բլրուրներուն մեր ամպոտած. կառուցուեցա՞ւ
Երուսաղէմն արդեօք այստեղ, Սատանական
Ջաղացֆներու շրջապատին մէջ մըթամած:

Բերէ՛ք ինծի բոց ոսկիէ Աղեղըն իմ.
Բերէ՛ք ինծի փունջով Նետերն իմ ցանկութեան.
Բերէ՛ք ինծի Նիզակըն իմ: Օ, Դո՛ւ՛ք՝ ամպե՛ր,
Անօսրացէ՛ք. քերէ՛ք կրակէ Ռազմակառօն իմ:

Պիտ՝ չը դադրիմ Մտփի Կըռիւն իմ մղելէ,
Եւ ոչ Սուրն իմ պիտ՝ քնանայ մէջն իմ ձեռքին,
Մինչեւ շինենք Երուսաղէմն Անգլիոյ մէջ,
Անոր կանաչ, հաճոյական Հողին վերայ:

Ուիլիամ Պլէյֆ

Թրգմն. Շէն-Մահ

ԳՐԱԿԱՆ

ԽԱԶԵԱԼԸ

(Գրուած Աւագ Ուրբաթ Օր)

ԽԱԼԻԼ ՃՊՐԱՆ

Այսօր, եւ իւրաքանչիւր տարուայ այս նոյն օրը, մարդ կը ցնցուի իր խոր մրափէն եւ կը կանգնի դարերու ուրուականներուն առջեւ, արցունճոտ աչքերը յառած Գողգոթայի լեռան՝ վկայելու Նազովրեցի Յիսուսին գամուիլը խաչին վրայ: Սակայն երբ օրը հասնի իր վախճանին, եւ իրիկուն ըլլայ, մարդիկ կը վերադառնան եւ ծունկի կու գան աղօթելու իրենց կուռքերուն առջեւ, զորս կանգնեցուցած են իւրաքանչիւր քարձունքի վրայ, իւրաքանչիւր արօտավայրի եւ իւրաքանչիւր ցորենի փոխանակութեան վայրի մէջ:

Այսօր Քրիստոնեաներու հոգին, նստած յիշատակին բեկերուն վրայ, կը սաւառնի դէպի Երուսաղէմ: Հոն՝ անոնք ամբողջներու նման պիտի կանգնին, ծածելով կուրծքերը իրենց եւ աչքերնին պիտի սեւեռեն իրեն վրայ, թագադրուած փուշէ պսակով ու ձեռքերը տարածած երկինքին առջեւ... մահուան ֆողին ետեւէն դիտելով խորքը՝ կեանքին:

Սակայն երբ օրուան բեմին վրայ իջնէ վարագոյրը խաւարին... եւ կարն թատերախաղը հասնի իր աւարտին, Քրիստոնեաները խուժ ան խուժ պիտի վերադառնան պառկելու մոռացումի շուքին տակ, տգիտութեան եւ ծուլութեան վերմակներուն միջեւ:

Ամէն տարուայ այս մէկ օրը, փիլիսոփաները կը ձգեն իրենց մութ ֆարայրները եւ իմաստասէրները իրենց պաղ խուցերը եւ բանաստեղծները իրենց մացառուտները երեւակայական... եւ բոլորը կու գան ակնածանքով կանգնելու այդ լուռ լեռան վրայ, ունկնդրելու

ձայնը երիտասարդի մը, որ իր սպաննիչներուն համար կ'ըսէր.-

- Ո՛վ Հայր, ներէ իրենց, որովհետեւ չեն գիտեր թէ ի՞նչ կ'ընեն:

Սակայն մինչ խաւար լուսիւրը կը խեղդէ ձայները լոյսին, փիլիսոփաները եւ իմաստասէրները եւ բանաստեղծները, կը վերադառնան իրենց նեղ խուցերը եւ իրենց հոգին կը ֆողարկեն անիմաստ էջերով մագաղաթի:

Կինները որոնք ինքզինքնին զբաղ կը պահեն կեանքի շփեղութեամբ, պիտի շարժին այսօր իրենց բազմոցներէն, տեսնելու համար կինը վշտալի, կեցած խաչին առջեւ, նման փափուկ նորատունկի մը՝ սաստիկ փոթորիկին դէմ... եւ երբ անոնք մօտենան իրեն, պիտի լսեն խոր հեծեծանքը եւ տառապանքը ցաւալի:

Երիտասարդ այրերն ու կինները, որոնք ֆայլ կը պահեն արդի ֆաղափարքութեան հոսանքին հետ, կանգ պիտի առնեն այսօր պահ մը, դէպի ետ նայելու եւ տեսնելու երիտասարդ Մագաղիկէն, որ իր արցունքներով կը լուայ արեան հետքերը Սուրբ Մարդուն ոտքերէն, կախուած՝ երկնքի եւ երկրի միջեւ, եւ երբ իրենց սառած աչքերը յոգնին այս տեսարանէն, անոնք պիտի մեկնին եւ շուտով պիտի սկսին խնդալ:

Ամէն տարի այս օրը, մարդկութիւնը կ'արթննայ Գարնան ծաղկումին հետ եւ կը կանգնի ողբակոծ՝ տառապող Նազովրեցիին դէմ, ապա կրկին փակելու աչքերը եւ ինքզինք յանձնելու խոր մրափի: Սակայն Գարունը արթուն պիտի մնայ, ու ժպտալով պիտի յառաջանայ՝ մինչեւ որ միախառնուի Ամրան մէջ,

զգեստաւորուած ոսկէ պատմունանովն իր հոտաւէտ: Մարդկութիւնը սգաւոր է, որ ողբալով կը վայելէ յիշատակները եւ հերոսները դարերուն: Եթէ մարդկութիւնը գիտակցութիւնը ունենար, յայնժամ ցնծութիւն պիտի ըլլար անոնց փառքին համար: Մարդկութիւնը նման է երախայի, որ զուարթուն կը կանգնի, վիրաւոր գազանի մը բով: Մարդկութիւնը կը ծիծաղի հետզհետէ զօրացող հեղեղին առջեւ, որ մոռացութեան կը տանի չորցած նիւղերը ծառերուն եւ վեռակամութեամբ կը մաքրէ ամէն ինչ որ չէ ամրացուած... զօրութեան:

Մարդկութիւնը կը նայի Նազովրեցի Յիսուսին որպէս աղփատածին, որ բշուառութեամբ եւ նուաստութեամբ տառապեցաւ բոլոր տկարներուն հետ: Եւ գրացին Անոր, քանզի մարդկութիւնը կը հաւատայ թէ Ան խաչուած էր ցաւագին: Եւ ամէն ինչ որ մարդկութիւնը կ'ընծայէ Անոր, լաց է եւ ողբ ու կոծ: Դարերով մարդկութիւնը տկարութիւնը կը պաշտէր Փրկչին անձին մէջ:

Նազովրեցին տկար մէկը չէր: Ան զօրաւոր էր եւ զօրաւոր է: Սակայն մարդիկ մերժեցին նկատողութեան առնել ճշգրիտ նշանակութիւնը զօրութեան: Յիսուս վախով կեանք մը չապրեցաւ երբեք, ոչ ալ Ան մեռաւ տառապանքէն տրտնջալով: Ան ապրեցաւ առաջնորդի մը նման: Ան խաչուեցաւ խաչակիրի մը նման: Ան մեռաւ հերոսաբար, որ կը սարսափեցնէր իր սպաննիչներն ու չարչարողները:

Յիսուս բռնուն մը չէր՝ կոտորած թելերով: Ան կատաղի փոքորիկ մըն էր, որ կտրեց բոլոր թելերը անպարկեշտներուն: Ան չվախցաւ իր ամբաստանողներէն, ոչ ալ իր բշնամիներէն ու տառապանքն անգամ՝ չընկճեց զինք սպաննիչներուն առջեւ:

Ան ազատ էր, քանզի ու յանդուգն: Ան արհամարհեց բոլոր բռնակալներն ու կեղեքողները: Ան տեսաւ վարակիչ պալարները եւ անդամահատեց զանոնք: Ան լռեցուց չարը եւ ճգմեց խարդախութիւնը եւ խեղդեց դաւանութիւնը:

Յիսուս չեկաւ Լոյսի ծիրի սրտէն՝ կործանելու տուններ եւ անոնց աւերակներուն վրայ կառուցանելու վանքեր եւ մենաստաններ: Ան չհամոզեց ուժեղ մարդը որ վանական դառնայ կամ քահանայ ըլլար: Սակայն Ան եկաւ այս աշխարհին բերելու հոգի մը նոր, զօրութեամբ խորտակելու հիմները որեւէ բազաւորութեան որ կառուցուած է մարդկային ոսկորներու եւ գանկերու վրայ: Ան եկաւ կործանելու վեհաշուք պալատները՝ կառուցուած սկարներու գերեզմաններուն վրայ եւ աղփատներուն մարմիններուն վրայ քարձրացած կուռքերը փշրելու:

Քրիստոս չը դրկուեցաւ այստեղ մարդոց ուսուցանելու որ կառուցեն փառաւոր եկեղեցիներ եւ տաճարներ, պաղ, բշուառ հիւղակներու եւ տխրատեսիլ խրեթկներու միջեւ: Ան եկաւ մարդուն սիրտը տաճար ընելու եւ հոգին խորան եւ միտքը քահանան անոր:

Ասոնք էին առաքելութիւնները Նազովրեցի Յիսուսին, եւ ասոնք էին վարդապետութիւնները որոնց համար Ան խաչուեցաւ: Եւ եթէ մարդկութիւնը իմաստուն ըլլար, այսօր ան կը կանգնէր եւ ուժգին կ'երգէր երգը նուաճումի եւ շարականը յաղթանակի:

Ո՛վ խաչեալ Յիսուս, որ վշտալի կը նայի Գողգոթայի քարձունէն, տխուր հանդէսը՝ շփերքը դարերուն, ու կը լսես պոռչտուիք խաւարամած ազգերու եւ կը հասկնաս երազները յաւիտեանականութեան... Դուն հիմա խաչին վրայ աւելի փառաւոր եւ մեծարուած ես, քան հազար

թագաւորներ հազար գահերու վրայ, հազար կայսրութեանց...:

Դուն հիմա հոգեւարժիդ մէջ աւելի ուժեղ ես, քան հազար զօրավարներ հազար պատերազմներու մէջ:

Քու վիշտովդ Դուն հիմա աւելի բերկրալի ես, քան Գարունը իր ծաղիկներով:

Քու տառապանքովդ Դուն աւելի արիասրտօրէն լուռ ես, քան լացող հրեշտակները երկնքին:

Մտրակաւորներուդ առջեւ, Դուն աւելի վեհակամ ես, քան լեռը ժայռեղէն...:

Քու փուշէ պսակդ աւելի շողշողուն է եւ վեհաշուք, քան թագը՝ Պահրամին: Գամբը՝ որ ծակեցին քու

ձեռքերդ աւելի գեղեցիկ են, քան մականը Արամազդին:

Ցանցնուած արիւնը ոտքերուդ վրայ, աւելի շողշողուն է, քան մանեակը Իշդարին:

Ներէ տկարներուն, որոնք կ'ողբան քեզի այսօր, քանզի չեն գիտեր ինչպէ՞ս ողբան իրենք զիրենք:

Ներէ անոնց, քանզի չեն գիտեր, թէ Դուն մահուան՝ մահով յաղթեցիր, եւ կեանք շնորհեցիր մեռելներուն:

Ներէ անոնց, քանզի չեն գիտեր թէ Քու զօրութիւնդ տակաւին կը սպասէ անոնց:

Ներէ անոնց, քանզի չեն գիտեր թէ ամէն օր, ՔՈՒ ՕՐԴ է:

Անգլերէնէ Թարգմանեց
ՆԱՀԱՊԵՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

ԱԽՏԱՃԱՆԱԶՈՒՄ

Ամուսինս հիւանդներու շատ գէշ տեսակին կը պատկանի. հիւանդութիւն հրաւիրող ամէն ինչ կ'ընէ, բայց կը սոսկայ հիւանդանալէ, իսկ երբ հիւանդանայ, ինծի հետ կը կուռի որպէս զի բժիշկ չտեսնէ: Անցեալ շաբթուան անտանելի մէջքի ցաւը բժիշկին դէմ բշխմանութիւնը մոռցուց:

Երկուշաբթի կէսօր ինք ու ես նստած ենք մօտակայ էնկլ հիւանդանոցին ախտախնդրեան բաժնին սպասման սրահը: Ատենը անգամ մը կապոյտ գոգնոցով աղջիկ մը կ'երեւի դրան առջեւ, անունը կը կանչէ եւ քաղմութեան մէջէն հիւանդը կը հետեւի անոր դէպի նկարչատուն:

Բոլորը հոս են կերպով մը նկարուելու համար. իրենք բնաւ պիտի չտեսնեն իրենց նկարուած մասին կամ մասերուն պատկերները: Բժիշկ մը պիտի «կարդայ» զանոնք եւ տեսածը հաղորդէ

հիւանդին բժիշկին:

- Վիվիանա Օրթեկա Կոնսալվօ տէ Մայօ:

Անուշիկ դէմքով, լեցունկեկ, քաղաքացիական կ'ընէ մը ոտքի ելաւ եւ կաղալէն հետեւեցաւ կապոյտ գոգնոցով աղջկան:

Ո՞վ գիտէ ի՞նչ դժուարութիւն ունի Վիվիանան: Քովը նստող տարիքոտ կիներ ափին մէջ ոլորած ճերմակ թուղթով թաց աչքերը սրբեց: Թերեւս մայրն էր կամ կեսուրը: Աստուած Վիվիանային հետ ըլլայ:

Կը դիտեմ նստողներուն դէմքն ու շարժումները: Ծանօթ չկայ. հայ ալ չկայ անպայման, քանի որ հայերէն խօսող չեմ լսեր:

- Երկար եղաւ, չըլլալիք է, գործ ունիմ, մայրը...: Ինչո՞ւ չկրցար ուրիշ օր ընտրել: Զե՞ս գիտեր որ շաքաթավերջի գործերը Երկուշաբթի օրուան գլխուն կը

պայթին:

Ամուսինիս անհամբերութեան առաջին պոռթկումը չլսել կը ձեւացնեմ յուսալով որ իր կարգը չ'ուշանար: Տրամաբանականօրէն ի վերջոյ բոլոր այս հիւանդները նկարչական նոյն գործիքով պիտի չնկարուին եւ հետեւաբար ժամանման հերթի կամ «Ֆըրսթ ցամ ֆըրսթ սըրվի» հարց չկայ: Բայց մտքով կը պատրաստուիմ երկրորդ պոռթկումը դիմագրաւելու, առանց աչքս հեռացնելու դռնէն:

Ահա կապոյտ գոգնոցով աղջիկը, յոյսս, ո՛չ... փրկիչս: Ի՛նչ կ'ըլլայ, մէյ մը արտասանէր Ասլան Գրիգորեան անունը ինչ ձեւով որ կ'ուզէր, միայն արտասանէր, մենք պիտի հասկնայինք առաջին գիրին առաջին հնչիւնէն:

- Յետուս Ռիֆարտո Փայէյա:

Շարժող չկայ: Զգած գացած է արդեօք: Երկրորդ կոչ մը, այս անգամ ուժգին: Կապոյտ գոգնոցով աղջիկը քարկանալ գիտէր:

- Յե՛տուս, Յե՛տուս:

Դալուկ դէմքով երիտասարդը, որ գլուխը աչ ուսին նետած կը խռկար, աչքերը քացաւ, չորս կողմը նայեցաւ տարբեր մոլորակէ մը ինկածի պէս եւ օրօրուելէն ուղղութեամբ դէպի միջանց:

- Քալէ տուն երթանք, օրս մեռաւ, մա՛յրը...

Ուշադրութիւնը շեղեցնելու համար պայուսակէս թերթը հանելով ցոյց կու տամ ծանօթներու նկարները:

- Գրի՛, ըսի, իր սիրած փաղափշական անունով, կարդա՛: Հայաստանի երեխաներու Օգնութեան Հիմնադրամը անցեալ շաբաթ աւելի քան երկու միլիոն տոլար գոյացուցեր է: Ուրախալի է, չէ՞:

Բարեբախտաբար կապոյտ գոգնոցով աղջկան կանչը այս անգամ խնայեց անծանօթին անծանօթ մայրը:

- Էյս... էյգ... էյզլէն Գրիգորեան:

Ամուսինս տեղէն ցատկեց, ըստ իր սովորութեան փառք տալով Աստուծոյ: Զարմանալի է. ամենէն աննշան նեղութեան յաղթահարումը ինչքան գոհունակութիւն կը պատճառէ մարդ կոչուած տերեւին: Սրահին մէջ սպասման սրտնեղութիւնը վերջ գտած էր. պիտի սկսէր միւս սպասումը, քանի մը օր քուն փախցնողը... Ի՞նչ պիտի պատմէին պատկերները:

- Իմ ալ կնիկս տակաւին ներսն է...

Հապա հայ չկա՛ր: Մեր դիմացի շարքին աչ կողմէն չորրորդ աթոռին վրայ նստած ճաղատ, ցցուն փորով մարդն է, որ հոն էր երբ ներս մտած էինք: Շատ գէշ գզացի որ հայ մը լսած էր ամուսինիս անշնորհք արշաւանքները անծանօթին անծանօթ խեղճ մօր վրայ: Ժպիտս քաղցրեց զինք որ տեղէն ելլէ եւ գրաւէ կողքիս աթոռը:

- Կինդ ի՞նչ ունի, հարցուցի քան մը ըսած ըլլալու համար, կարծես հին ծանօթներ ըլլայինք:

- Զեմ գիտեր: Ստամբուլէն է՛, սի՞րտն է՛, ցաւ ունի: Զեմ գիտեր, յայտնի չէ...: Երկրորդ կնիկս է, ինձմէ քաւական պզտիկ, աղէկ աղջիկ է: Երեք տարու զաւակ մը ունինք: Առաջին կնիկս ալ լաւ էր: 30 տարի միասին ապրեցանք, քայց մայրը արեւց ամէն քան: Ատ կնիկը 10 տարի մեզի հետ ապրեցաւ: Ամէն քանի կը խառնուէր: Ա՛յ չկրցայ դիմանալ եւ օր մըն ալ կնիկիս վերջնագիր տուի՝ կա՛մ ես, կա՛մ մամադ: 30 տարուան կնիկս մայրը ընտրեց, երեւակայէ՛: Մա՛յրը...

Ինչ որ է, դատարան ինկանք: Ես փաստաբան չվարձեցի: Ամէն մարդ ինծի ըսաւ որ խենթ եմ: Դատարանն ալ պահանջեց որ փաստաբան մը ունենամ: Ըսի, Տէր դատաւոր, ամէն յարգանքներովս,

ես փաստարան-մաստաբանի պետք
չունիմ: 30 տարուայ կնիկս է, բող
առնէ ինչ որ ունիմ: 30 տարի հետը
ապրելէ ետք փողոց չպիտի ձգեմ ե՞ս:

Մտփս ծայրէն չէր անցներ որ
սովորական հարցում մը մէկ շունչով
սիրտը պարպել պիտի տար: Թերեւս
բարեկամ չունէր, մտածեցի, կամ ալ
անոնցմէ էր որ դիմացը ելլողին նոյն
բանը կը պատմեն: Բայց շատ դժուար
կացութեան մը մէջ վեհ կեցուածքը չէի
կրնար անարձագանգ թողուլ:

- Շիտակ վերաբերում ունեցեր
ես, ըսի:

Մարդը աչքերը յառեց առաս-
տաղին, առանձնացաւ ինք իրեն հետ՝
մակոյկով վերադառնալէ ետք ցաւի
մօտիկ կղզիէն:

- Ուրիշ բան չէի կրնար ընել,
խօսեցաւ քիչ տակէն հազիւ լսելի
ձայնով: Խիղճ ըստած բան մը կայ:

Կապոյտ գոգնոցով աղջիկը սկսած
էր յայտնուիլ աւելի յաճախ: Նկարուելու
գործողութիւնը աւարտած հիւանդներէն
անոնք որ սպասող ունէին, սրահ
կուգային: Տարեց կիներ ուրախացաւ
Վիվիանան տեսնելով. անոնք միասին
մեկնեցան:

- Ես հարուստ չեմ, բայց հանգիստ
կ'ապրիմ, այս անգամ հաստատ ձայնը
լսելի դարձուց մարդը: Դուն ձրգեցի ես
եւ անպայման գիտես Դլիֆսայտ Փարֆի
րոն փութէն: Ծիշդ հոնտեղէն տուն մը
գնեցի: Քանի մը շաբաթ ետք կնիկիս
հիւանդութիւնը մէջտեղ ելաւ: Այստեղ
բժիշկները, հիւանդանոցներն ու
դեղարանները մուխը կը մարեն: Անոնց
ձեռքը ինկողը կը մաքրուի:

Տէր Ղուկասը յանձնարարեց որ
կնիկս Հայաստան տանիմ դարմանումի
համար: «Հիմա ազատ-անկախ է, ամ-մէ՛ն
ինչ էժան է», ըսաւ: Առիթէ՞ն պիտի
օգտուէի... Ա՛յ ուէյ: Ժողովուրդին կէսը

անգործ... 15 տարի է...

- Նոր երկիր է, ի՞նչ ընենք:

Նպատակս կասեցնել էր մարդուն
թափը, որովհետեւ ձայնին բարձրացումը
նկատելի դարձած էր տակաւ պարպուող
սրահին մէջ: Հաւանաբար ամուսինս քիչ
մըն ալ պիտի ուշանար, բայց կ'ակնկալէի
որ խօսակիցիս կիներ եկած ըլլար մինչեւ
հիմա: Կ'ուզէի զինք տեսնել, հետը
խօսիլ, նայիլ թէ երկուքը յարմա՞ր էին
իրարու...: Ազգայիններէն ու
լեզուանիւթիւնը, խորհեցայ, պատճառ-
ներ կրնային եղած ըլլալ արտաքինով ոչ
գրաւիչ, տարիքով իրմէ մեծ այս մարդուն
հետ ամուսնութիւն կնքելու: Ես
նկարագրով հետաքրքիր մէկը չեմ, բայց
երբեմն...

- Նոր երկիր չէ, բարկացաւ ոտփի
ելլելով, դէմքը ինծի, կոնակը՝ դրան:
Քիւրտերը, քիւրտեր՝ Իրաքի հիւսիսը՝
Ինքնավար Քիւրտիստանը դրախտի
վերածեցին 10 տարուան մէջ: Երեւակայէ՛:
Քեզի տամ մեր հաշուեկշիռը- 70 տարի
ծանր գոհողութիւններ, մշակոյթի,
գիտութեան եւ ճարտարարուեստի գոհար
երկիր մը իր բնական վիճակին
վերադարձած անկախութեան Տրդ տարին,
կիսով պարպուած 10րդ տարին, Քաֆէնի
եւ հոթելնի դարձած 15րդ տարին:

Անկախութեան 15 տարիներու
պատմութեան լուսաւոր էջը Ղարաբաղն
էր իրեն համար: Հող շահած էինք,
Հայաստանը մեծցած էր, պաշտպանութիւնը զօրացած: Էջմիածնի
բազմացող միաբանութիւնը աստառը
ցոյց պիտի տար քանի մը տարիէն:
Մնացեալը սիրտը բզգետն էր: Զայնը կը
դողար. ճակատը կարմրած էր: Եթէ
հիւանդանոց չըլլայինք, հաւանաբար
բռնուցէր պատի միւրճէր: Մարդը
քաղաքացիական ներքին կռիւ մը կը
մղէր: Ինչ մեղքս պահեմ, միտքս դրամի
գնաց: Խորհեցայ որ տուժած կամ...

այրած սփիւռփառայ ինվեստիցիաները մը կրնայ եղած ըլլալ, բայց չհամարձակեցայ մտածումս յայտնելու:

- Մեր երկիրն է, պէտք է օգնենք ամէն կերպով: Համաձայն չե՞ս: Համաձայնութիւնը զլացաւ: Ատեն մը լուռ մնաց: Զգացի որ պատասխանը պիտի ըլլար «այո-ոչ»ի մէջտեղ բան մը: Լռութիւնը հետաքրքրութիւնս լարեց: Կ'ուզէի գիտնալ այդ բանը:

- Ամէն օգնութիւն հեղալ է, բայց օգնութիւնը անօգուտ է երբ կը լեցնէ գողին գրպանը, պատգամեց վերստին գրաւելով աթոռը: Դուն գիտ չես ճանչնար: Ես անոնցմէ եմ որ եկեղեցիին նստարաններուն տակ եւ խորանին ետեւ պոլշելիկ կը փնտռէին: Դպրոցը, պատուանդանին առջեւ կանգնած ուսուցիչին մէջ պոլշելիկ կը տեսնէին: Ֆուրպուլի դաշտին վրայ մեր խումբին պարտութեան պատասխանատուն պոլշելիկ քէֆըրին էր: Մեր առաջին ուխտը հայրենիքի համար մեռնիլ էր, երկրորդը՝ պոլշելիկ մեռցնել կամ գոնէ պոլշելիկի մօրում ածիլ: Է՛յ, չօճուիս էինք: Մեր դաստիարակչական յանձնախումբին ուսուցիչներն ալ չոճուիս էին:

Լռեց: Ե գրական ցուրտն էն գուշակեցի որ աւարտած էր ինքնամատոյց ինքնակենսագրականին այս հատուածը: Առիթէն օգտուելով փորձեցի վստահեցնել, առանց այնքան ալ վստահ ըլլալու, որ հասունցած ժողովուրդ մըն ենք, ազատ-անկախ երկիր մը ունինք, տխուր ժամանակները անցած են եւ ա՛յ չեն վերադառնար քանի որ պատճառը, իր քառով պոլշելիզմը, անցած-գացած է:

Հակադարձութիւնը արագ եղաւ:

- Ո՛չ, ըսաւ, պոլշելիզմ-մոլշելիզմ մահաճա էր: Երբ դուն քեզ կը համոզես որ Հայաստանի գահը քուկդ է, քեզի կը պատկանի, դո՛ւն ես միակ արժանաւորը, բշնամի ստեղծելն ու քեզի հետեւող

ոչխար գտնելը շա՛տ դիրքին է: Հայ ժողովուրդը 600 տարի ազատ-անկախ Հայաստան երագեր է եղեր եւ վերջապէ՛ս գտեր...

Հայ ժողովուրդը ե՞րբ այդ երագը տեսեր էր, ինք չէր գիտեր եւ չէր ուզեր գիտնալ, որովհետեւ ըսի-ըսաւ շատ էր: Կը ցաւէր որ ֆալսեթներու մեկնութեամբ երագները զառանցանք կը բուէին: Ինք մեծ յարգանքով կը յիշէր խելացի եւ անձնուէր հայերը, որոնք կէտով ջարդուած եւ իր մեռելները թաղելու անկարող ազգին մահամեծ հատուածին կեանք տուեր էին, էնքէրնասիոնալիսթ բռնապետներուն քիւն տակ յաջողներ էին պահել անոր տունը, Հայաստանը, եւ ո՛չ միայն պահել այլ շէնցնել՝ 70 տարի Մոսկուան կրելով, կը-բե-լով:

Իրեն համար իրագործուածին անչափելի մեծութիւնը կը հաստատուէր այն փաստով որ եթէ Լենին մը իր ժերգիւնքներով կամ Սքալին մը իր Եակոտաներով, Եժովներով եւ Պերիաներով որոշէր չնչել Հայկական Հանրապետութիւնը, աշխարհի վրայ ո՛չ մէկ ոյժ կրնար արգիլել, աշխարհի մեծերէն ո՛չ մէկը նոյնիսկ ճկոյթը պիտի շարժէր: Ազատ-անկախը փնտռելու համար Տէր Ղուկասը Թիֆլիս կամ Պաֆու պիտի երթար. թերեւս ալ... Անհրաժեշտ:

- Ձե՞ս կարծեր, հարցուց աւելի քաղաքական անկախութեամբ քան թէ իրապէս կարծիքս առնելու համար:

- Այդ ժամանակներու դժուարութիւնները, կէս-գիշերային անհետացումները, Կուլակի ճամբաները... ինծի եւ քեզի համար պատմութիւն են, զոհերուն զաւակները, թողները...

- Օքէ՛յ ըսաւ, համաձայն եմ, չմոռնա՛նք: Պատմութիւնը լեցուն է մոռցուած, մոռցուելիք եւ չմոռցուելիք բաներով: Բայց արթուն պահելու համար մէք պէտք չէ հայթայթուի ժողովուրդին:

Անոր արդեն կարճ յիշողութիւնը պէտք է ճշմարտութիւն:

Գիտէի որ մէք-ը բիմիական քաղաքութիւն մըն է, պահ մը արթնութիւն կու տայ, յետոյ կը յիմարացնէ եւ կրնայ մեռցնել, բայց չկրցայ անմիջապէս կապ մը տեսնել հայ կեանքին հետ:

- Էականը հայրենիք չկորսնցնելն է, շարունակեց, հայրենիքի գոյութիւնը: 1915էն աւելի՝ չմոռնալ 1915-ի դա՛ւր: Դժուարութիւններ եւ դժբախտութիւններ կան ու կա՛ն: Ուրիշ բան չըսեմ: Գնա՛ ազատ-անկախ հայ աղջիկներու հարցուր: Գիտես, չէ՞, խեղճները կտոր մը հացի համար եւրոպական «արժէքները» շալկած վազելով ը՛ր՛... ինչպէ՞ս ըսեմ ը՛... վրան կը լարեն նախկին ուղտապաններու եւ սալապաններու համար: «Հազար նազով եար»ը էրիկ պէտք է կերակրէ ...եթէ բովն է: Կը հասկնա՞ս:

Ինք խաբուելէն յոգնած էր, յո՛գ-նա՛ծ: Ա՛յ պիտի չխաբուէր եւ պիտի չխաբէր ինքզինք: Ըսելիք չունեցող հոգեւորականն ու մտաւորականը «անաստուած համայնավարութիւն» կը փարկոծէր: Աստուած ինչ գործ ունէր էֆնոմիֆայի եւ փոլիթիֆայի մէջ: Աստուած կա՞ր Տեմոբաթներուն, Ռեփիւպլիքէներուն, Աշխատաւորականներուն, գափիթալիսթներուն կամ սոսիալիսթներուն մէջ:

- Իմ գիտցածս այն է, ըսաւ, որ Աստուած իր ամբողջ փառքով նստած է Սատտամ Հիւսէյնի երկիրը...: Ներկայ է Իրաքի բոլոր կուսակցութիւններուն մէջ: Եւ ամէն օր գունդ առ գունդ իրաքիները կը դիմաւորէ ձէններէն մէջ: Ալլա՛հու Աֆպար:

- Բայց դրկողը Ընֆըլ Սէմն է...

Մէկէն խնդուքս բռնեց: Զարմացած ինծի կը նայէր: Անշուշտ ո՛չ իր վրայ կը խնդայի, ոչ ալ Ալլահին: Ես ի՛մ վրաս կը խնդայի, որովհետեւ բառերս

ինծի յիշեցուցած էին մեր հին պատուական դրացին, սափրիչ Սէմ Փիթըրսընի, Սեբաստիոյ Ալիս գիւղէն Սամուէլ Պետրոսեանը, որ առիթ չէր փախցնէր միջազգային ամէն խնդրի մէջ Ընֆըլին մատը տեսնելու:

Տարօրինակ էր որ հարցերուն փաշածանօթ, զօրաւոր համոզումներ ունեցող այս պատրաստարան մարդը կարծիք չունէր Իրաքի պատերազմին մասին: Ուսերը բօթուեց: Ճորճ Պուշ հարկաւ բան մը գիտէր: Բայց առօրեայ անվերջանալի ուժահարումները զինք մղած էին քաղդատելու Մուհամմէտը եւ Յիսուսը: Երկուքն ալ անձնուրացութիւն կը պահանջէին:

- Տարբերութիւնը կիրարկումին մէջ է, ըսաւ: Մէկուն հետեւորդը պատրաստ է մարմինը օդը հանելու, միւսինը՝ ինքնութիւնը օդին նետելու...

Ինք հայ քրիստոնեայ էր, դէմ էր ամերիկեան քրիստոնէութեան, որ անկողինը փռած էր փոփոխութեան վարդապետութեան տակ:

- Տունդ հանգիստ նստած՝ վերէն վարէն, աջէն ձախէն չէ՛յնճ, չէ՛յնճ կը պոռան, բողոքեց: Փոխէ, փոխէ՛ կնիկդ եւ կօշիկդ, էրիկդ եւ սառնարանդ, տունդ եւ հաւատդ, թելովիզիոնդ, եւ լեզուդ, օթոդ եւ եկեղեցիդ: Փոխէ, պապամ, փոխէ: Փոխուէ, պապամ, փոխուէ: Զէյնընը եթէ բու եւ իմ գլխուն զարներ, բան չէր պալսեր: Մեր հոգեւորականներուն գլխուն զարկած է ճիշդ հոստեղէն ըսելով աջ ձեռքին միջնամատը երեք անգամ կոխեց ողորկ գանկին ճիշդ մէջտեղը:

Շարժումը նկատեց մեր դիմաց նստող երիտասարդ թուխ կինը, որ շարք չունէր եւ ճերմակ լաչակով մը ծածկած էր գլուխը: Ապշահար՝ քերանը արագօրէն գոցեց գոյգ ափերով: Թեգանիֆին ծայրէն կ'երեւէին ոսկի ապարանջանները:

Անոցնմէ՛լ ըլլալու էր, մտածեցի, առանց կարեւորութիւն տալու:

Բարեբախտաբար խօսակիցս չնշմարեց տեսարանը:

Անգլերէնով պիտի դպչին եղբր երիտասարդներուն հոգիին: Երեւակայէ՛: Թո՛ղ հայերէն սորվեցնեն եւ հայերէնով դպչին. ինչերնի՞ն կը պակսի: Սուրբ Մեսրոպը հայերէն գրել-կարդալ սորվեցաւ, հայերէն գրել-կարդալ սորվեցուց եւ հայախօս դարձուց Յիսուսը: Անգլիախօս Յիսուսով հայ չի պահուիր, հայ չի մնար, եւաւրմ:

Քիչ է ըսել որ հոգեւորականները յուսախար ըրած էին զինք: Զուկը գլուխէն հոտած էր: Ինք կը նանչնար քարճրաստիճան մը, որ տարիներէ ի վեր օձիքը յանձնած էր օձ հմայող ամերիկացիի մը, Ռասփութինի գորփորէք տեսակէն:

- Հէյ վախ Հայ եկեղեցի, կը մեռնիս կոր ֆուկիններուդ ձեռքով, մրթմրթաց եւ իր աւետարանէն գլուխ մըն ալ կարդաց մտաւորականներուն: Զեն շարժիր, չեն գրեք, չեն խօսիր, չեն պոռար, չեն կանչեր... գործածուած չուալ ծախելու ետեւէն են: Մէկը առ...

- Բացառութիւններ կան եւ շա՛տ

յարգելի, ընդվզեցայ եւ մենախօսութիւնը խզելով: Դուն իրաւունք չունիս...

-Եթէ կան, բող ձայն հանեն:

Կը լռեն, ուրեմն չկան:

Սրահին մէջ միայն ինք ու ես մնացած էինք: Ներս մտաւ կարմիր գոգնոցով աղջիկ մը եւ իրեն ըսաւ որ բժիշկը զինք տեսնել կ'ուզէր: Զեմ գիտեք ինչո՞ւ, վախ մը ինկաւ մէջս. լաւ նշան չէր: Շիտակը զղջացի յանդիմանած ըլլալուս:

Ոտքի ելաւ, կամաց-կամաց փախց դէպի դուռը մէկու մը պէս որ չ'ուզեք մեկնիլ կամ ժամանակ կ'ուզէ շահիլ ըսելիքին վրայ որոնելու համար: Հագիւ դրան մօտ հասած ետ դարձաւ, դէպի առաջ երկու ֆայլ առաւ եւ քեքեւ մը ժպտելով՝

-Մոռցայ քեզի ըսելու... կարծեմ կնիկս յղի է... նորէն սիրտխառնուք պէտք է ունեցած ըլլայ... Ամուսինիդ անցած ըլլայ ըսէ, իրեն հաւնեցայ, իրարու լեզուէն կը հասկնանք... օր մը առ մեզի եկուր: Կնիկս համով պուռիքօ կը շինէ... կ'ուզեմ որ հայ բարեկամներ ունենայ, հայութեան մօտենայ... կը սպասեմ, հա՞, բոն փութնի տունն է, չմոռնաս...ո

Մ. ՀԱՅԿԵՆՑ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԱԻՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Մարսիլահայ մտաւորական՝ Ստեփան Պօղոսեան, իր «Թուղթիկ Ակնարկ Մարսէլի Հայ Գաղութի Պատմութեան Վրայ» 2005ին լոյս տեսած գեղակազմ եւ բովանդակալից հատորով՝ ստանձներ է պարտականութիւնը, կորուստէ փրկելու Մարսէլի եւ Շրջակայքի երեք շրջաններու 1620-1720, 1850-1922 եւ 1922-2000 տարիներու հայութեան հաւաքական կեանքին պատմութիւնը:

Հեղինակը, բախտաւորութիւնը չէ ունեցած հայկական վարժարան մը յաճախելու եւ իր մայրենի լեզուն սորված է իր խանդաղատ ծնողներէն որոնք յաջողոր եմ իր սրտին մէջ դնել սէրը եւ հաւատարմութեան զգացումը հանդէպ մեր ազգային, բարոյական եւ իմացական արժէքներուն: Փոքր տարիքէն սկսեալ ան մաս կազմած է Մարսիլահայ կեանքին եւ տասնամեակներու ընթացքին, ան մշտարթուն ականատեսը եղած է իր աչիքին առջեւ պարզուած ազգային կեանքին, եւ իր հասուն տարիքին որոշած է բուրժուական յանձնել իր վկայութիւնը՝ խոնարհամիտ եւ պարկեշտ գրողի մը նախանձախնդրութեամբ:

Այս 500 էջանի հատորը, որ արգասիքն է երկու տարիներու իր մեղուաջան աշխատանքին, ոչ միայն պատմութիւնն է Մարսիլիոյ հայ համայնքին ռզորումներուն, սիրագործութիւններուն, տագնապներուն, յաջողութիւններուն եւ ընկրկումներուն, այլեւ երախտալից յիշատակարանն է բոլոր այն նուիրեալներուն, որոնց անմնացորդ ջանքերով եւ գոհողութիւններով կազմուեցաւ համայնքը, բարգաւաճեցաւ եւ պահեց իր գոյութիւնը, եւ հակառակ օտար լեզուի մը եւ բարբերու ոտնձգութիւններուն՝ տակաւին կը պահէ եւ կը պահպանէ իր հայ ինքնութիւնը:

Հեղինակը, օգտուած է հայ եւ օտար սակաւաթիւ աղբիւրներէ եւ տարեցներու հետ խօսակցութիւններէ: Տիկ. Արփի Միսաքեան ազնուօրէն իր տրամադրութեան տակ դրած է «Ճառաջի հաւաքածոն»: Զեռք անցուցած է Մկրտիչ Փորթուգալեանի Մարսէլ հրատարակուած «Արմէնիա շարաքաթերթէն քանի մը թիւ միայն: Հնարաւորութիւնը չէ ունեցած օգտուելու Փարիզի Ազգային Մատենադարանէն, ուր պետական օրէնքով, Ֆրանսայի մէջ տպուող ամէն հրատարակութեանէն օրինակ մը պարտադիր է դրկել:

Առաջին շրջանի (1620-1720) հայ գաղութին՝ Մարսէլի վաճառաշահ նաւահանգիստին մէջ կը հանդիպինք Ջուղայեցի հայ վաճառականներու որոնք յոյն եւ հրեայ առեւտրականներու հետ կը վարէին Օսմանեան Թիւրքիոյ եւ Պարսկաստանի առեւտուրը եւ եւրոպա կը ներածէին քամպակ, մետաքսեղէն, համեմներ, գոհարեղէն եւ թանկագին քարեր: Անոնք առեւտրական կապեր կը պահէին տեղացի վաճառականներու հետ եւ գրասենեակներ ունէին: Հաւանական է որ անոնցմէ ոմանք Մարսէլ հաստատուեցան եւ տարիներու ընթացքին ձուլուեցան քնիկ ժողովուրդին մէջ: Հետաքրքրական է գիտնալ թէ ինչպէս այդ ձեռներէց շուղայեցիները Մարսէլ հասան Սուէզի ջրանցքին բացումէն առաջ 1869ին:

Այս շրջանին կը հանդիպինք նաեւ երեսնացի Ոսկան վարդապետին իր Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի տպարանով:

Երկրորդ շրջանի Մարսէլի Հայ Գաղութը (1850-1920), մինչեւ 1914 բուականը, կը բաղկանար շուրջ հինգ հարիւր հայերէ, որոնք ապաստան գտած էին փախչելով Թիւրքիոյ մէջ Համիտեան

ջարդերէն եւ ոմանք ալ եկած էին մերձաւոր Արեւելէն: Սահմանափակ տեղեկութիւններ միայն կարելի եղած է գտնել Եօքը տասնամեակներու պատմութենէն: Զգացուած է կարիքը, որպէս համայնք կազմակերպուելու: Գաղութը ունեցած է իր Ազգային Միութիւնը, Գաղութային Խորհուրդը, Տիկնանց եւ Երիտասարդաց Միութիւնները եւ Հ.Բ.Ը.Մ.ի Մարսիլիոյ մասնաճիւղը 1910ին: Լոնտոնաբնակ Յարութիւն Մաքսուքովի քարերարութեամբ եւ մասնակցութեամբ խումբ մը յարգելի ազգայիններու, 1882ին կը հաստատուի Մարսէլի առաջին մատուռը՝ իր հոգաբարձական կազմով եւ շարք մը եկեղեցականներ իրարու կը յաջորդեն մինչեւ Գրիգորիս եպիսկոպոս Պալաֆեանի Մարսիլիոյ Գաղութին Առաջնորդ նշանակումը:

Այս շրջանէն կը հանդիպինք նաեւ Վանի Արմենական կուսակցութեան հիմնադիր Մկրտիչ Փորթուֆալեանին (1885-1921), որ կը հիմնէ Հայոց Հայրենասիրական Միութիւնը, որուն նպատակն էր «Տանկահայաստանի մէջ մտցնել վարչական քարենորոգումներ»: Արմէնիա անունով իր հրատարակած շաբաթաթերթով ան սատար կը հանդիսանայ համայնքի մշակութային եւ հասարակական կեանքին մինչեւ իր մահը:

Առաջին Աշխարհամարտի պարտադիր զօրակոչին եւ Մարսէլի հայ երիտասարդութեան զինուորագրութեան առթած մղձաւանջին եւ Մեծ Եղեռնի մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներուն՝ կսկծանքէն ետք, ազատ անկախ Հայաստանի վերածնունդը 28 Մայիս 1918ին ցնծութեամբ կը տօնուի Մարսիլիոյ քովանդակ հայութեան կողմէ:

Այս շրջանին կը զուգահեռաբար Վենետիկի եւ Վիեննայի Միութարեան

հայրերուն հայագիտական, մատենագիտական գործունէութեանը բեղուն վաստակը, ինչպէս նաեւ, Ժ.Թ. դարուն երկրորդ կիսուն՝ հայ ժողովուրդի ազգային եւ ընկերային զարթոնքին յաջորդող արեւմտահայ (Պոլիս-Իզմիր) եւ արեւելահայ (Թիֆլիս-Մոսկուա) մշակութային եւ գրական զարթոնքին, երբ, ֆրանսայի եւ ռուսիոյ մէջ զարգացած երիտասարդ հայ մտաւորականներ՝ երկու նակատներու վրայ՝ աղետաւորակները յղկեցին եւ ստեղծեցին երկու գեղեցիկ գրական լեզուներ (արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն) եւ երկու հայադրոշմ գրականութիւն:

Հեղինակը հմտօրէն կը ներկայացնէ Մարսիլահայ նոր գաղութին (1920-2000) ազգային, եկեղեցական, մշակութային, կրթական, ընկերային, կուսակցական կեանքին դիմայեղումները՝ յանախ իրենց պայծառ եւ երբեմն ալ մոռալ գոյներով:

Յուզումով կարդացի Մեծ Եղեռնէն մազապուրծ ազատած, ֆրանսական նաւերով Մարսէլ հասած հայ բնկորներուն առաջին օրերու ահաւոր պայմաններուն, տաժանակիր աշխատանքին եւ իրենց մաքրամաքուր պատիւով ապրած կեանքին մասին: Քէմք Օտտօ գաղթականին մէջ՝ տեղւոյն Տիկնանց Բարեսիրացի, Հայ Կարմիր Խաչի, ՀԲԸՄին Տիկիներուն եւ երիտասարդացի միացեալ ճիգերով կը հաստատուի գաղթականի կարգապահութիւնը, առողջապահութիւնը, սննդառութիւնը, մաքրութիւնը եւ մանուկներու կրթութիւնը: Տիկնանց Միութիւնը կը նպատակադրէ. ա) իրենց սեռակիցներուն եւ այրիներուն վրայ հսկելով հայ ընտանեկան սրբութիւնը եւ պատուախնդրութիւնը անեղծ պահել: բ) նիւթական օժանդակութիւն ընձեռել

օգնութեան կարօտ հիւանդներու, այրիներու, որբերու եւ անկար ընտանիքներու:

Եկուորները իրենց ճակտին իրտինքով եւ հայու յատուկ ինքնաշարժանով շուտով բարելւեցին իրենց կենսամակարդակը եւ փարատեցին տեղացիներու հասկնալի մտավախութիւնները եւ դժկամակութիւնը: Քէմք Օտտօն պարպուեցաւ եւ ամէն հայ ընտանիք իր տունն ու գործը ունեցաւ: Բայց, պապենական հողին կարօտը մնաց սիրտերուն մէջ: Եւ վառ պահելու համար յիշատակը Մայր Հայրենիքին՝ կազմեցին իրենց հայրենակցական, վերաշինաց եւնոր մակդիրներով իրենց հայրենի հողերուն անունները կրող շուրջ երկու երկվեցեակ Միութիւններ որոնք երկու սերունդ պահեցին իրենց աշխոյժ կենսունակութիւնը եւ ջերմեռանդօրէն գործեցին՝ ամուր կապուած մեր ներկայ հայրենիքին:

Գիրքին այս բաժինին մէջ, համապարփակ ձեւով ներկայացուած են համայնքի հաստատումին եւ կազմակերպումին աշխատանքները: Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Հարաւային Ֆրանսայի Էքսիաժնական Թեմին եւ Ազգային Առաջնորդարանի կազմութիւնը եւ Պալաքեան Սրբազանին առաջնորդական, եկեղեցական, կրթական բոլորանուէր գործունէութիւնը: Թեմին մէջ պաշտօնավարած հոգեւորականներու կենսագրութիւնները, հայ կաթողիկ եւ բողոքական համայնքներու գործունէութիւնը, Մարսիլահայ կեանքը նախա-եւ յետ պատերազմեան տարիներուն, ՀԲԸՄի գործը, Ապրիլեան եղեռնի ոգեկոչումը, Նահատակաց Յուշարձանի կանգնումը, ներգաղթը, ֆրանսահայ երիտասարդութեան հայրենասիրական գործունէութիւնը, Հայ Դատ, Արցախեան Պահանջատիրու-

թիւն, Հայաստանի երկրաշարժը, Մշակութային, Գեղարուեստական կրթական գործունէութիւնը: Յաւելուածի բաժնին մէջ զետեղուած են վաւերագրական բնոյթ կրող յօդուածներ, որոնք լոյս կ'արձակեն կարգ մը ցաւալի դէպքերու վրայ:

Գիրքը կարդացի մեծ հետաքրքրութեամբ եւ հպարտութեամբ, յարգանքի եւ համակրանքի անխառն զգացումներով Մարսիլահայ ազգակիցներուս հայապահպանումի անդուշանքներուն եւ հայրենասիրութեան: Ծանօթացայ պատուական հայերու, որոնք անձնուիրաբար ծառայած են իրենց ազգին բարոյապէս եւ նւիրապէս:

Ընթերցումիս աւարտին, աչքիս առջեւն է անոնցմէ լուսաւոր դէմքը Պալաքեան Սրբազանին որ հրաշքով երկու անգամ թիւրքին եաթաղանէն ազատեցաւ ու իր ամբողջ կեանքը նուիրեց հայ Ազգին եւ Եկեղեցիին: Կը մէջբերեմ Մարսէլլի Սրբոց Թարգմանչաց Մայր Եկեղեցիի օծման առթիւ, 22 Հոկտ. 1931ի հովուական քանգէն իր ոգեշունչ պատգամը «Մի յուսահատիր, քաջաւորէ եւ քաջէ անյողդողդ տարագիր հայորդի, քաջէ անվհատ եւ արի եղիր, եթէ կ'ուզես իրր ազգ ու ժողովուրդ ազգերու հսկայ արիսպագոսին մէջ քու ուրոյն տեղդ ունենալ, փոյթ չէ թէ տկար, աղքատ եւ ուժասպառ ու թափառական, քայց առլցուն վաղուան յոյսով եւ հաւատով եւ աննկուն կամքով՝ չի մեռնելու եւ ապրելու համար:»

Ստեփան Պօղոսեանին՝ Վարժք կատար այս արժէքաւոր հատորին համար: Հայ Սփիւռքի պատմութիւնով հետաքրքրուող պատմագիրը մեծապէս պիտի օգտուի այս աշխատասիրութենէն:

ԿԱՐՊԻՍ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՆԳՍՏԵՍԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՄԵԾ ՊԱՏԻՈՂ ԶԱՌԱՍՆՈՐԵԱՅ ԾՐՋԱՆԻՆ

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԺԱՄԸ

Ներածական

ՄԵԾ ՊԱՏԻՈՂ յատուկ զոյգ ժամերգութիւններէն առաջինն է Խաղաղական ժամը՝ ուղղուած Ս. Հոգիին եւ Բանին Աստուծոյ՝ Զրիստոսի, «որ եղաւ ի գերեզմանի, էջ ի դժոխս, եւ խաղաղութիւն արար հոգւոցն»։ Ժամերգութեան կառոյցէն յայտնի կը դառնայ որ Հայր Աստուծոյ աշխարհ ուղարկած իր Միածին Որդին եւ արարչագործ Սուրբ Հոգին երկինքէն երկիր իջնելով խաղաղութիւն պարգեւեցին ընտրեալ հոգիներուն, ինչպէս Յիսուս Զրիստոս ըսած էր յայտնապէս թէ ի՞ր եւ ոչ թէ աշխարհի խաղաղութիւնն էր որ կը բերեր մարդոց։ Չոյգ ժամերգութեանց մէջ քիչ ատեն կը հանդիպինք աստուածաբանական կետերու, քանի որ ժամերգութեանց նկարագիրն ու նպատակը այդ չէ, այլ աղօթքի գորութեամբ անձնաքննութիւն ու անկեղծ հաղորդութիւն գոյացնելն է Աստուծոյ հետ։ Պաշտամունք են անոնք լիովին, քան այլ ինչ որ կ'իյնայ տեսական աստուածաբանութեան ծիրէն ներս։ Կան անշուշտ հիմնական եւ կրկնակի ակնարկութիւններ Ս. Երրորդութեան վերաբերեալ, ու անոր իւրաքանչիւր դէմքին յատուկ ներգործութեան։ Կան նաեւ սրբոց բարեխօսութեան մշտական ներկայութիւնն ու անոր ներգործութիւնը, բոլորն ալ սակայն պաշտամունքային եւ ներանձնական նկարագրով ու նպատակով։

Սաղմոս

Խաղաղական ժամը ողողուած է Սաղմոսներով, մեծ մասամբ անձնական, եգալի առաջին դէմքով արտայայտուած ըղձանքներ եւ աղօթքներ։ Զկայ Ս. Գրքի ուրիշ այլ հատուած, նոյնիսկ Աւետարանական հատուած մը, բացի ընդարձակ այդ սաղմոսներէն, որոնց մէջ օրհնութեան, երկիւղի, փրկութեան, նեղութեան, աստուածային արդարութեան եւ ողորմութեան, սքանչելի հրաշագործութեանց, զղջումի եւ պատարագի, ու վերջապէս կրկնակի խաղաղութեան անվերջ ըղձանքներ իրար կը յաջորդեն, մարդուս կեանքի ամենօրեայ փորձէն առնելով ամեն հաւանական դրուագ, քիչ անգամ ուրախ, յաճախ գոհունակ, եւ շատ անգամ տկարութեան եւ խռովութեան, խոստովանանքի եւ թշնամանքի տուայտանքներով, բոլորն ալ յանգելով հոգիի եւ մտքի խաղաղութեան, որ կը պատկերացուի հետեւեալ համարներով. «Ուստի ուրախացաւ սիրտս, լեզուս ցնծաց, ու մարմինս յոյսով ապրեցաւ», եւ կամ, ապականութենէն դէպի կեանքի ճանապարհ ընթացքը «խսպառ լեցուց զիս ուրախութեամբ քու առջեւ» վայելուչ քաղցրութեանդ շնորհիւ»։

Միայն սաղմոսներու հոգեպարար տարափն է որ կը շարահիւստի հոգեւոր երգերու, քարոզներու եւ աղօթքներու ընդմէջէն, առանց Աւետարանական այլ ընթերցումի, որ կը բացատրուի սա յատուկ նշանակութեամբ։ Սաղմոսներու շարանը կ'արտայայտեն լիովին խաղաղութեան ծարաւը՝ մեղսալից կեանքի ոլորտներուն մէջ, կեանքի իրական պատահարներուն առջնօրէն, եւ կը պատրաստեն հաւատացեալը

Խաղաղութան Իշխանը ցնծութեամբ դիմաւորելու, երբ կ'ըսուի «ամէն ոք որ քեզ կը փնտռէ ով Տէր, թող ցնծայ եւ ուրախանայ քեզմով»: Ի վերջոյ սաղմոսերգուին ջերմեանդ հաւատքը հոգւոյ խաղաղութեամբ կ'արտայայտուի երբ կը գոչէ: «Աստուած դուն դարձեալ պիտի ապրեցնես զմեզ եւ քու ժողովուրդը քեզմով պիտի ուրախանայ», եզրափակիչ եւ յանկուցիչ այդ վստահութիւնը ներշնչելով հաւատացեալ աղօթասացի հոգիին մէջ՝ իսկական խաղաղութան թաքուն աւետիսով:

«Շնորհեա մեզ, Տէր»

«Շնորհեա՛ մեզ, Տէր» երգը իր աղերսագին կրկնաբանութեամբ եւ կուռ բովանդակութեամբ ու յատուկ նկարագրով բոլորովին տարբեր շեշտադրութեամբ կ'երգուի բաղդատմամբ միւս շարականներուն, որուն կորիզը անշուշտ խաղաղութիւնն է, երկնային եւ երկրային, որոնց միջեւ գիշերային այդ ժամուն «ամենայաղթ գօրութիւն» զգեցած Ս. Խաչն է որ կը մեջբերուի՝ որպէս նշան ապաշխարութեան եւ փրկութեան: Խաչի գօրութեան կողքին գայն կրողին՝ Բեթղէեմի Մանկան՝ Էմմանուէլի ոգեկոչումն է որ կը լիացնէ նոյն այս երգը երբ ամէն համարի աւարտին «զի Աստուած ընդ մեզ է», այսինքն Յիսուսի տրուած սկզբնական անունը՝ Էմմանուէլ՝ «որ թարգմանի ընդ մեզ Աստուած» կը յանկերգուի շարունակաբար, երբ մանաւանդ «քանզի մանուկ ծնաւ մեզի, որդի տրուեցաւ մեզի», որուն իշխանութիւնը իր ուսերուն վրայ կրած Խաչն իսկ եղաւ: Ի վերջոյ Խաղաղութան Իշխանն է որ մեզի հետ պիտի մնայ ընդմիշտ:

Խոստովանանք

Չղջումի, սրտի գաղտնիքներու (մեղքերու) խոստովանանքի յատուկ աղերսանքներով ծածկագետ Աստուծոյ ուղղեալ մաղթանքով մը, ու անոր յաջորդող քարոզովն ու աղօթքով, Աստուծոյ պահպանութիւնը կը հայցուի հաւատացեալներու անձերդն համար՝ իր ողորմութեանը շնորհիւ: «Տէր բարերար» աղօթքը թէ՛ մեղքերէ ազատուելու եւ թէ՛ խաղաղութեան աղբիւրէն բարի պարգէւներ խնդրելու ըղձանքը կը յայտնէ սատանայական խռովքէ մարդոց միտքը խաղաղեցնելու համար, թէ՛ գիշերային այս պաշտամունքի ատեն եւ թէ՛ «յամենայն ժամանակի»:

Յաջորդող 26-րդ սաղմոսը լոյս եւ կեանք կը կոչէ արարիչն Աստուած ու անոնց գօրութեամբ այլեւս վախ եւ դող չի կրնար պատել հաւատացեալը, քանի որ Աստուած զինք ժայռերէն աւելի վեր բարձրացնելով, իր գլուխն ալ բարձրացուցած պիտի ըլլայ աւելի վեր քան իր թշնամիները: Փրկիչ Տիրոջ օգնութիւնը կը խնդրուի որ զինք չանարգէ ու առանձին չթողու, մանաւանդ որ «հայր իմ եւ մայր իմ թողին զիս եւ Տէրն իմ ընկալաւ զիս»:

«Նայեաց սիրով»

Հիմնական շարականը Խաղաղական Ժամուն «Նայեաց սիրովն» է՝ գրուած ու երգուած Հայ Եկեղեցւոյ մեծ սուրբին Ներսէս Կաթողիկոս Շնորհալիի կողմէ «Ներսէսի երգ» սկզբնատառերով շարադրուած, որուն

կորիզը կը կազմէ Յիսուս Զրիստոսի կեանքն ու անոր Աւետարանը որպէս լոյս աշխարհի:

Նախ գթած Զօր սիրով իր դէմքը դէպի իր արարչութիւնն ու տկար արարածներու դարձն է որ կ'աղերսուի պահապան հրեշտակներու բանակներու օգնութեամբ: Սրտի աչքերուն լոյս կը խնդրէ աղօթասացն ու երգիչը Շնորհալի՝ շնորհներ բաշխող լոյսի աղբիւրէն: Զարկ չկայ հաստատելու որ ամենէն զգայուն եւ տաղանդաւոր բանաստեղծն է Շնորհալի Զայրապետ որ կ'երգէ, Աստուծոյ արարչագործութիւնը վկայակոչելով ընդմիշտ, զայն կապելով նորաստեղծ ստեղծագործութեան հետ որով հաւատացեալը կը նորոգէ իր միտքն ու հոգին: Լոյսը տիրապետող է որպէս «ճառագայթ իմանալի», որպէս «սիրոյ հուր», որ պիտի մաքրագործէ մեր սրտի խորհուրդները ու անոնց փոխարէն գիտութեան լոյսով պիտի փայլեցնէ զանոնք:

Աղօթք եւ Սաղմոս

Աստուածորդին «Խաղաղութեան հրեշտակ» կը կոչէ, որ պետք է հասկնալ դեսպան խաղաղութեան, Զրիստոս ինք, որ պիտի պահպանէ զմեզ գիշերուան եւ դէտրու պատուհասներէն, որ իսկոյն կը յատկանշուի որպէս «բարիքներ պարգեւող անմահ Տէր»: Երկարապատում 118-րդ սաղմոսը աւելի անձնական հանգամանք կը կրէ, թուելով անհատին տկարութիւններն ու դիմադրութիւնը, Տիրոջ պատուիրաններուն հանդէպ զգոյշ մնալու կարիքը, խոստովանանքի եւ ուղղութեան գալու անհրաժեշտութիւնը, անհուն մխիթարանքի զգացումով պատուուած ըլլալը: Աղաչանքներու տարափ մը կը յագեցնէ Խաղաղական Ժամուն հետեւողը երբ կը ծայնակցի ըսելով թէ իմ շրթունքներով պիտի պատմեմ Տիրոջ ամէն իրաւունքները, քանի որ ինծի սորվեցուցիր խրատիդ եւ գիտութեանդ քաղցրութիւնը որոնցմով ես հաստատ մնացի քու պատուիրաններուդ մէջ:

«Ի քէն հայցեմք»

Սրտայոյզ է «Ի քէն հայցեմք Զայր գթութեանց» շարականը, որուն առաջին երեք տուները յաջորդաբար կ'ուղղուին Զօր, Որդւոյն եւ Ս. Զոգիին, առաջինը՝ մխիթարութեանց Զայր Աստուածը ըլլալով կը մխիթարէ զմեզ մեր մեղքերու տրտմութեանց ժամերուն, աղաչանքովն ու բարեխօսութեամբը Ս. Աստուածածնին: Նոյն բարեխօսութեամբ եւ արդարներու միջնորդութեամբ Որդին Աստուած կ'ոգեկոչուի որ գայ թեթեւցնելու մեր մեղքերու ծանրութիւնը ապաշխարութեամբ, եւ զօրացնելու զմեզ իր պատուիրաններու քաղցր լուծը կամովին կրելու որպէս խաչ: Մարդասէր Սուրբ Զոգիին ուղղեալ երրորդ բաժնին մէջ շարականագիրը վերանորոգուի կ'ուզէ, եւ միեւնոյն ատեն աւագանէն մկրտեալ եւ այժմ հանգուցեալ սիրելիներուն լուսաւորեալ կեանք կ'աղերսէ, դարձեալ Զրիստոսի մօր եւ արդարներու աղաչանքներով: Մնացեալ երեք տուներուն մէջ յանցանքներու ներում կը խնդրուի, առաքելոց հետ հաղորդութիւն կը հայցուի, եւ հաւատացեալը կ'աղաչեն որ վերջին դատաստանին եւ Տիրոջ երկրորդ գալստեան կրկին մեր ննջեցեալները յիշուին:

Ստեղի շարականներ

Հինգ ստեղի շարականներ տեղադրուած են հոս, չորեքշաբթի, հինգշաբթի, ուրբաթ, երկուշաբթի եւ երեքշաբթի օրերուն յատուկ: Այս արդէն կը յայտնէ թէ հաղաղական ժամը կատարուելու է յիշեալ հինգ օրերուն, զանց ընելով անշուշտ շաբաթ եւ կիրակի օրերը որոնք սրբոց եւ տէրունի տօներու յատուկ օրեր են: Չորեքշաբթիի ստեղին նուիրուած է Ս. Աստուածածնին որպէս «սափոր ոսկի եւ տապանակ կտակարանաց», հայցելով իր բարեխօսութիւնը որպէս գլխաւորը բոլոր սուրբերուն մէջ, միշտ անշուշտ հաւատացեալներու պաշտամունքն ու երկիրպագութիւնը իր միջնորդութեամբ հասցնելու իր որդւոյն եւ մեր Փրկչին:

Հինգշաբթիի ստեղին Առաքեալներուն նուիրուած է որպէս «Աստուծոյ ընտրեալները, յոյսիսկ աշխարհի ստեղծագործութենէն առաջ»: Անոնց բարեխօսութիւնը եւս կը խնդրուի որոնք «բարեկամք» նկատուած են Զրիստոսի, այսինքն Տիրոջ բարի կամքը կատարողներ, եւ «հազարապետներ» Աստուծոյ խորհուրդներուն, այսինքն տնտեսներ եւ գործակալներ, որոնք մեղքի ծովէն մարդիկ դուրս բերին ու առաջնորդեցին դէպի անմահ կեանք: Ուրբաթ օրուան ստեղին «աստուածագարդ» սուրբ հաչին նուիրուած է, որ որպէս կեանքի փայտ կամ ծառ, եկաւ փրկութիւն բերելու մարդկութեան: Հոս «պարծանք պօղոսեան» յիշատակութեամբ Պօղոս առաքեալ կ'ոգեկոչուի որպէս առաջին դաւանողն ու քարոզիչը Ս. հաչին, ինչպէս կը կարդանք Ա. Կորնթացւոց ուղղած իր թուղթին սկիզբը՝ «վասնզի հաչին քարոզութիւնը կորուսեալներուն համար յիմարութիւն է, սակայն փրկուածներուն համար՝ Աստուծոյ գօրութիւնն է եւ յիմաստութիւնը»:

Երկուշաբթիի ստեղին, Զաք Յովիւին ակնարկելով, մարդոց մոլորեալ վիճակէն դարձի բերելու մաղթանքն է որ կ'երգէ, կորուսեալ մէկ ոչխարին վերադարձը եւ մնացեալ իննըսունեւինսին միանալու առակը վերականգնելով: Երեքշաբթիի ստեղի շարականը որպէս կեդրոնական կերպար ունի Յովհաննէս Մկրտիչ, որ խօսեցաւ Զրիստոսի ու Եկեղեցւոյ միացումին, ինչպէսփետայի եւ հարսի: Հոս կը նշուի Յիսուսի մկրտութիւնը Յորդանան գետին մէջ ուր Յիսուս «հայցելով ի ծառայէն», Մկրտիչէն, լուաց Ադամի մեղքը, վկայուելով միանգամայն «յամլորդւոյ», Կարապետ Մկրտիչէն, որպէս գառն Աստուծոյ որ աշխարհի մեղքը իր վրայ վերցուց:

Հոգւոցն հանգուցելոց

հաղաղական ժամերգութիւնը իր աւարտին կը հասնի ննջեցեալներու յատուկ աղօթքով, յիշելով բոլորը միասնաբար որ արժանի ըլլան քաւութեան եւ մեղքերու թողութեան: Տեսանք արդէն որ ի Զրիստոս հանգուցեալները կարելոր բաժին մը ունին սոյն ժամերգութեան մէջ որպէս հաղորդակիցներ ուրբ եկեղեցւոյ: Տէրունական աղօթքով կը փակուի հաղաղական ժաւը:

ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵԾ Պահոց Շրջանին

Ներածական

Յաջորդելով հաղադական ժամերգութեան, Հսկումի ժամերգութեան երկրորդը կը հանդիսանայ Հանգստեան ժամը որ կը կատարուի ի դէմս Հայր Աստուծոյ խնդրելով որ իր Միածին Որդւոյ պահապան աջով հովանի ըլլայ մեզի «խաւարային գիշերուան ընթացքին»: Եթէ հաղադական ժամու հեղինակաւոր դէմքը Ս. Ներսէս Շնորհալին է, Հանգստեան ժամու սուրբ հեղինակներն են դարձեալ Ներսէս Շնորհալին իր կողքին ունենալով մեծ աղօթասացը՝ Գրիգոր Նարեկացին: Հոս եւս Ս. Գիրքի ընթերցումը սաղմոսներէն քաղուած ըլլալով հանդերձ, տիրապետողն է Շնորհալի Հայրապետի «Հաւատով խոստովանիմ» աղօթքի 24 տուները, օրուան 24 ժամերուն համար գրուած, եւ Սուրբ Գրիգոր Նարեկացիի Մատեան Ողբերգութեան հռչակաւոր գիրքի «Ընկալ քաղցրութեամբ», «Որդի Աստուծոյ», «Աստուած յաւիտենական» եւ «Աղերս առ Տիրամայր» հրաշալի եւ ներշնչող աղօթքները: Նկատի ունենալ սա պարագան որ թէ՛ Շնորհալիի եւ թէ՛ Նարեկացիի յիշեալ աղօթքները անձնական առաջին դէմքով գրուած են, վերածելով զանոնք զուտ անձնական եւ ներհայեցողական աղօթքներու՝ մարդու եւ Աստուծոյ միջեւ:

Սաղմոսներ

Առաջին սաղմոսով արդէն «լոյս» եւ «ճշմարտութիւն» կը խնդրուի Աստուծմ որպէս առաջնորդ կեանքի ամեն քայլափոխի, որուն կը յաջորդէ 118-րդ երկար սաղմոսը՝ ծանօթ որպէս «Եկեցէ ի վերայ իմ ողորմութիւն քո Տէր»: Հոն աստուածային պատուիրաններու, վկայութեան, խոնարհութեան եւ շարք մը հոգեւոր առաքիւնութեանց կողքին, ամբարտաւաններու, մեղաւորներու եւ տրտմութեան հակոտնեայ նշանները որպէս խոստովանանք կը յայտնուին ու անոնց համար ալ Աստուած կը կանչուի որպէս «օգնական եւ փրկիչ», որպէսզի «օգնէ ինծի եւ ապրեցնէ զիս իր խոստման համաձայն»: Մոլորեալ ոչխարի մարգարեաշունչ առակը սաղմոսաց այս բաժնին մէջ, կուգայ յետադարձ ակնարկով փնտռելու ծառան որ չէ անտեսած պատուիրանները պահելու իր պարտքը, յանդիմանելով սակայն այն միւս բոլոր ծառաները որոնք անօրէնութիւն գործելով ինկան, հեռացան ու չկարողացան վերահաստատուիլ իրենց աստուածաստեղծ պատկերին մէջ:

Սրբոց բարեխօսութիւն

Յաջորդող մաղթանքով անձը ինքզինք երկնաւոր Թագաւորին կը յանձնէ, յուսալով սուրբ խաչին եւ բազմաթիւ սուրբերու բարեխօսութեան: Գիշերուան պահապան Տէրը խաղաղութեան մէջ պիտի պահէ զմեզ, այս անգամ հաւաքական եւ ոչ թէ անձնական աղօթքին միջոցաւ որ կը յաջորդէ մաղթանքին: Աղօթքը լիովին խաղաղութիւն կը հայցէ գիշերուան ընթացքին խնդրելով որ Տէրը շնորհք ընէ որ գիշերուան հանգիստը խաղաղութեամբ անցընենք, ու յաջորդ առաւօտուն արժանի ըլլանք պաշտելու զԱստուած:

Աւետարան

Կը կարդացուի միակ աւետարանական կարճ հատուած մը Յովհաննու աւետարանէն, որ ծանօթ է հաւատացեալներուն որպէս ցորենի հատիկը որ պէտք է հողին մէջ մեռնի շատ արդիւնք տալու համար: Կեդրոնական հրաւերն այն է թէ Զրիստոսի ծառայողը պէտք է հետեւի իրեն եւ մնայ իր հետ՝ ուրտեղ որ ինք ըլլայ, որպէսզի «իմ Հայրս ալ գինք պատուէ»: Պահպանեալ գմեզ եւ Տէրունական աղօթքներէն ետք Հանգստեան Ժամերգութիւնը ուստում մը կը կատարէ Աստուածամօր բարեխօսութեամբ երգելու եւ արտասանելու համար Ժամերգութեան կեդրոնական աղօթքները՝ Նախ Ս. Գրիգոր Նաեկացիի եւ ապա Ս. Ներսէս Շնորհալիի:

«Ընկալ քաղցրութեամբ»

«Մաղթանք գօրաւորք արհաւրաց գիշերայնոյ» կոչուած են մեր վերեւ յիշած Նարեկացիի Նարեկէն քաղուած չորս գլուխները, բոլորն ալ, ինչպէս Նարեկ աղօթամատենին մէջ շեշտուած է, «ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» ներանձնական աղօթքներ են: Առաջինը՝ «Ընկալ քաղցրութեամբ Տէր Աստուած հօգօր»ը, աղօթասացը առաջին դմբով անձնապէս դժ յանդիման կը բերէ Աստուծոյ՝ անոր ուղղելով իր բազմապիսի մեղքերն ու տկարութիւնները գերազանց ոճով մը եւ պատկերներու խիտ, անհաւասար, արտասովոր, եւ սակայն բոլորովին անդորրիչ տարափով մը, զոր մեղմանուշ շեշտադրութեամբ կը կարդանք, միօրինակ թեթեւ երգեցողութեամբ, զգուշանալով որ խորիմաստ խօսքերը չկլանուին երաժշտութեան ելեւէջներուն մէջ, ինչպէս այլապէս պիտի երգէինք շարական մը իր պայմանադրեալ եղանակով:

Աղօթքին մէջ Նարեկացի սուրբը աղաչանք, գթութիւն, ամօթական տխրութիւն, անբերելի ծանրութիւն եւ այլ որակումներով կը բանաձեւէ մարդուս մեղանչական բնութիւնն, ու անոր դժմ Աստուծոյ անքնին, կեցուցիչ, ամրացուցիչ եւ անխարդախ դարմանն է որ կը հայցէ, հանգիստ բերկրութիւն խնդրելով իրմէ, բարեխօսութեամբ Աստուածամօր եւ բոլոր ընտրեալ սուրբերուն: Հոն կան Նաեւ խռովութիւն, կենցաղ, երազ, ցնորք, որոնցմէ հաւատացեալը կը ցանկայ ձերբազատուիլ «հոգեկորոգ գուարթութեամբ, ամենազգաստ արթնութեամբ ի Զեզ արծանացեալ»:

«Որդի Աստուծոյ»

Երկրորդ «աղօթք գօրաւոր»ը Աստուծոյ Որդւոյն Զրիստոսի ուղղուած է, որուն ծնունդը անքնին է, եւ որուն մօտ անկարելի ոչինչ կը մնայ, այլ ընդհակառակը, իր ողորմութեան շնորհիւ մեղքերը կը հալին, դէտերը կը հալածուին, յանցանքները կը ջնջուին, կապանքները կը քակուին եւ շղթաները կը խորտակուին: «**Ի դիւաց պահպանութեան**» երրորդ աղօթքով, յաւիտենական Աստուածը բարերար եւ ստեղծագործողն է ցերեկի եւ գիշերուան, յոյսն է լոյսի որդիներու, որ «ամենարուեստ իմաստութեամբ» մահուան ստուերը կը փարատէ, եւ իր տէրութեան փառքը կը յայտնէ, որուն առջեւ ամեն ոք ծնրադիր երկիրպագութիւն կը մատուցանէ: Յիսուս Զրիստոս յանուանէ ոգեկոչուելով որպէս «յոյս իմ եւ վստահութիւն իմ»,

Նարեկացի գինք «Աստուածո՞ւ ամենայնի» կը կոչէ, որուն շնորհն եղաւ մարդոց վիշտերուն մխիթարութիւնը եւ մեղքերուն քաւութիւնը: Հոս կայ նաեւ «Խաչի դրոշմը», Նորոգուած աստուածային արիւնով, ինչպէս նաեւ Նոյն շնորհով մեզի տրուած որդեգրութեան պատիւը՝ մկրտութեամբ:

«Տիրամայր Ս. Աստուածածին»

Նարեկացիի Տիրամայր Ս. Աստուածածինն ուղղեալ չորրորդ բաժինը բարեխօսութիւն կը խնդրէ յուսահատութեանց, սրտաբեկութեանց եւ աստուածային բարկութեան հետեւանքով տագնապած անձին, Ս. Կոյսը «հրեշտակ ի մարդկան եւ երկնաւոր արքայուհի» կոչելով, ընդունէ, կ'ըսէ, քեզ դաւանողին մաղթանքն ու աղերսանքը, օգնելով որ աղօթասացին տագնապալից օրը բերկրութեան տօնի վերածուի, ու ինք թշուառ հոգի մը, կարենայ ծուր դնելով խոնարհի հաշտութեան ի խնդիր: Նարեկացի հետեւեալ հրաշալի ստորագելիները կուտայ Տիրամօր՝ տալով նաեւ իւրաքանչիւրին համապատասխան մարդկային կարիքներն ու անոնց դարմանը. Սրբուհի, Անարատ, Երջանիկ, Բարեշնորհ, Սուրբ Կոյս, Մեծարեալ, Լուծիչ, Հանգիստ, Խաղաղարար, Գովեալ, Զաղցրութիւն, Հաշտութիւն, Կենդանի Լոյս, Բերկրութիւն, Դեղ Կենաց, Հոգեւից, Կտակ Նուիրեալ:

«Հաւատով խոստովանիմ»

Կը հասկնք բոլորիս սրտին խօսող Ներսէս Շնորհալիի «Հաւատով խոստովանիմ» երկարաշունչ 24 տուն աղօթքին որ պիտակուած է որպէս «Աղօթք իւրաքանչիւր անձին հաւատացելոց ի Զրիստոս»: Առաջին հինգ տուններով հաւատացեալը կուգայ խոստովանելու Նախ Ս. Երրորդութիւնը, եւ ապա առանձինն Հայր Աստուած, Որդին Աստուած եւ Հոգին Սուրբ Աստուած, իւրաքանչիւրին յատուկ հոգածու շնորհներով առ աղօթասաց հաւատացեալը որ բաժին առնէ ընդունուելու Հայր Աստուծմ որպէս կորսուած ոչխարը եւ անառակ որդին, Որդի Աստուծմ՝ յիշուելու որպէս խաչակից աւագակը իր երկրորդ գալուստին, եւ Ս. Հոգի Աստուծմ՝ վերստին մաքրուելու աստուածային հուրով ինչպէս մաքրուեցան եւ լուսաւորուեցան սուրբ Առաքեալները:

Յաջորդող վեց տունները մեղքերու թողութեան, յանցանքներու ջնջումին, գաղտնիքներու (մեղքերու) քննարկումին, եւ ամենախնամ Տիրոջ երկիւղը հայցող աղօթքներ են, որոնցմով աղօթասացին աչքն ու ականջը, բերանն ու սիրտը, ձեռքերն ու ոտները ուղիղ տեսնելու, լսելու եւ գործելու միայն ծառայեն համաձայն աստուածային պատուիրաններուն: Ապա՝ Զրիստոս որպէս կրակ պիտի բորբոքի այրելու հոգիին հիւանդութիւնները եւ մաքուր խղճմտանք պարգեւելու անձին, ինչպէս նաեւ որպէս իմաստութիւն՝ բարիք գործելու, խօսելու եւ լսելու առաջնորդէ գինք:

Շնորհալի Հայրապետ կը կանչէ հաւատացեալը ինքզինք յանձնելու բարիք կամեցող Տիրոջ, երկնաւոր Արքային, արարածները խնամողին, եւ բոլորին պահապան եղող Զրիստոսի, որպէսզի մեղքը ատէ եւ Զրիստոսը սիրէ, որ պահապան ըլլայ իրեն օրուան ընթացքին եւ գիշերը, տան մէջ եւ

կամ ճանապարհին: Մոլորեալները դարձի պիտի բերե իրենց չար սովորութիւնները բարիի փոխելով, երկիւղով եւ սիրով երկնքի արքայութեան բաժնեկից պիտի դարձնէ: Իբրեւ անմահութեան աղբիւր, Զրիստոս հաւատացեալին ապաշխարութեան արցունքովը զինք պիտի լուայ որպէսզի ուղղափառ հաւատքին մէջ հաստատ մնայ ընդմիշտ՝ բարի գործերով եւ մաքուր կենցաղով:

Իւրաքանչիւր տունի եզրակացութիւնը նոյնն է Շնորհալիի այս հոգեպարար 24 համարներու տեւողութեան՝ «եւ ողորմէ քու արարածներուդ եւ ինծի բազմամեղ անձիս», երբ ան կը շարունակէ որ սրտաբուխ աղօթքով բարերար Տէրը զինք բարի հրեշտակին յանձնէ իր հոգին աւանդած ատեն, ազատելով չար ոգիներու ճիրաններէն, ու այն ատեն միայն Զրիստոս, Ճշմարիտ Լոյսը, իր հոգին արժանի պիտի դարձնէ Իր փառքին՝ արդարներու օթեւաններուն մէջ:

«Հաւատով խոստովանիմ»ի վերջին երեք տունները արդար դատաւորին, ամենողորմ Տիրոջ եւ փառաւորեալ Տիրոջ կ'ուղղէ անձին աղերսանքը վերջին դատաստանին փրկութեան հասնելու իրեն, բախտակից դառնալով «ամենայն հաւատացելոց», ծանօթներուն եւ անծանօթներուն, նոյնիսկ թշնամիներուն եւ ատելիներուն, բոլորին համար հաւասարապէս ողորմութիւն հայցելով: Վերջին աղերսանք մը Փառաւորեալ Տիրոջ ուղղեալ, իր անձին բարի խնդրանքները կատարելագործելու աղաչանքով, կը դիմէ սրբոց բարեխօսութեան՝ յանուանէ, թուելով Հայ Եկեղեցւոյ գլխաւոր սուրբերը՝ Սրբուհի Աստուածածին, Յովհանէս Մկրտիչ, Գրիգոր Լուսաւորիչ, առաքեալներն ու մարգարէները, եկեղեցւոյ վարդապետներն ու մարտիրոսները, հայրապետներն ու բոլոր երկնային եւ երկրային սուրբերը:

«Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր»

Սուրբ Աստուածածնին ուղղեալ ծանօթ աղօթքէն ետք նախ կ'արտասանուի Տէրունական Աղօթքը եւ ապա՝ հանգստեան մաղթանքը, որուն կը յաջորդէ փառատրութեան եզրափակիչ «Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր» հոգեգմայլ քարոզը որ իւրայատուկ եղանակով կ'երգուի հանդիսապէս հոգեւորականին կողմէ, փառք տալով Աստուծոյ մարդոց կեանքի բարօր օրերուն համար, չարիքէ գերծ մնալու ըղձանքով, արժանի դառնալու համար Աստուծոյ օրինութեան եւ վայելելու աշխարհի խաղաղութիւնը: Օգնութիւն կը խնդրուի բարերար եւ բազումողորմ Աստուծմէ որ պահապան ըլլայ եկեղեցի շինողներուն, ուխտաւորներուն, քրիստոնեայ պետութեանց, բոլորը սուրբ եւ պատուական Խաչի հովանիին ներքեւ խաղաղ պահպանելով ընդմիշտ:

Դոկտ. Տ. Չաւեն Ա. Զինյ. Արզումանեան

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՆԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության «Հայ Դպրոթիւն» հասարակական կազմակերպության պաշտօնահանդէս՝ «Արեւագալ»-ի Ա2003 թիւին մէջ, գլխաւոր խմբագիր՝ Լեւոն Միրիջանեան, հրատարակած էր Բանասիրական Գիտութիւններու Դոկտ. Գրիգոր Արշակի Յակոբեանի (1907-1981) «Շարականների Մատենագիտութիւն» աշխատութիւնը, որ անցեալին գրուած է, առանձին գրքով հրատարակուելու հեռանկարով (էջ 85):

Շնորհակալ աշխատանք է բանաստեղծ եւ համահայկական ու միջազգային մրցանակներու դափնեկիր, հանգուցեալ Լեւոն Միրիջանեանի նախաձեռնութիւնը՝ նման լուրջ աշխատասիրութիւն մը հրատարակելը:

68 մեծադիր էջերէ (84-152) կազմուած այս աշխատասիրութիւնը կը բաղկանայ երկու մասէ. Կանոնական եւ Պարականոն Շարականներու մասին ուսումնասիրութիւններէ:

Գրիգոր Յակոբեանի «Կազմած Մատենագիտութեան նպատակն է գրքասէր հասարակութեանը ցոյց տալ մեր մշակոյթի մի հարուստ ճիւղի երկու հազարից աւելի շարականների կանոնները, ձայները եւ վերնագրերը (անդ, էջ 85):

Նախքան Կանոնական շարականներու իր ուսումնասիրութիւնը Գ. Յակոբեան կու տայ աղբիւրագիտական շատ կարեւոր տեղեկութիւն մը շարականներու որպէս գիրք տպագրուած քաղաքներու եւ թուականներու մասին: Ան կը նշէ 1664-էն (Ամսթերդամ) մինչեւ 1936 (Երուսաղէմ) կատարուած քսան տպագրութիւնները, որոնցմէ առաջին հինգը՝ Ամսթերդամ, ուրը՝ Կ. Պոլիս, հինգը՝ Վաղարշապատ-Էջմիածին, մէկը՝ Վենետիկ ու միւսը՝ Երուսաղէմ:

Այստեղ պէտք է նկատի ունենալ, որ ցուցակին մէջ չեն նշուած 1914-ին Երուսաղէմ (Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւն) եւ 1934-ին Կ. Պոլիս՝ Եղիա Տնտեսեանի «Շարական Ձայնագրեալ»-ը (Հայկական ձայնագրութեամբ) տպագրուած հատորները:

Կանոնական շարականներու մասին Գ. Յակոբեան շարակնոցէն առնելով, ընդունուած հերթականութեամբ կու տայ ցուցակը մեր 1185 շարականներուն, իրենց անուններով: Այս ցուցակը օգտակար աշխատանք մըն է բոլոր անոնց համար, որոնք շարականի մը վերնագիրը գիտնալով՝ կ'ուզեն զայն գտնել, գիտնալ անոր ձայնեղանակը եւ մի գուցէ նաեւ ունենալ այլ տեղեկութիւններ:

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Աշխատասիրութեան երկրորդ մասը, որ մեր այս ուսումնասիրութեան նիւթն է, կը վերաբերի Պարականոն շարականներու, եւ որ կը բովանդակէ շարականագիտական կարեւոր տեղեկութիւններ:

Կրօնական գրականութեան մէջ կան պարականոն գիրքեր եւ գրութիւններ: Պարականոն հասկացողութիւնը տարածուած է բոլոր այն գիրքերուն, գրութիւններուն եւ երգերուն վրայ, որոնք ծամանակ մը, որոշ շրջանի մը (կամ շրջաններու) մէջ գործածուելէ վերջ՝ կանոնական գործածութենէ դուրս հանուած են, ինչպէս հին եւ նոր Կտակարաններու,

առաքելալներու թուղթերու եւ հայ հոգեւոր երգերու՝ շարականներու պարագային:

Պարականոն շարականներու ուսումնասիրութեամբ անցեալին պրաղած են միայն մի քանի նեղ մասնագէտներ: Վերջին, լիարժէք եւ ամբողջական ուսումնասիրութիւնը կատարած է հմուտ բանասէր եւ շարականագէտ, Ս. Էջմիածնի միաբան՝ Սահակ Վրդ. Ամատունին: Ինչպէս Գրիգոր Յակոբեան կ'ըսէ, ան քաղելով Մայր Աթոռի Մատենադարանի 73 ձեռագիրներէ եւ այլ աշխատութիւններէ, 1911-ին, Վաղարշապատի մէջ կազմեց իր գիրքը՝ «Հին եւ նոր Պարականոն կամ Անվաւեր շարականներ» (Անդ, էջ 132):

Վերոնշեալ 270 Պարականոն այս շարականները Սահակ Վրդ. Ամատունին դասաւորած է ըստ Շարակնոցի տօներուն եւ հերթականութեան, որպէսզի ուսումնասիրողը դիրութեամբ կարենայ բաղդատել, համեմատել տօնի մը կամ առիթի մը համար գրուած թէ՛ կանոնական եւ թէ՛ ալ պարականոն շարականները:

Իբրեւ ծանօթութիւն պէտք է գիտնալ որ Սահակ Վրդ. Ամատունիի պատրաստած ցուցակին մէջ գրեթէ բոլոր տօներուն առթիւ ալ կան Պարականոն շարականներ, ինչպէս նաեւ երկու «Շարական հարսանեաց» (թիւ 233-234), երեք «Շարական խնկարկութեան» (թիւ 236-238), եւ երկու «Շարական հաղորդի» (թիւ 239-240), որոնք իբրեւ առանձին խումբեր չեն ներկայանար մեր այժմու Շարակնոցներուն մէջ:

Իբրեւ ծանօթութիւն նշեմ, որ այժմ Ս. Պսակի խորհուրդի, Ս. Պատարագի խնկարկութեան, Ս. Հաղորդութեան, ինչպէս նաեւ Ս. Մկրտութեան խորհուրդի, նշանդրեքի եւ թաղման արարողութիւններու ժամանակ երգըւող բոլոր շարականները առնուած են մեր այժմու շարակնոցին մէջ գտնուող, տարբեր տօներու եւ առիթներու նուիրուած շարականներէն, բացի Ս. Պատարագի խնկարկութեան «Բարեխօսութեամբ մօր քո եւ կուսի» շարականէն, որ կը սկսի ԳԿ ձայնեղանակով գրուած «Յայս յարկ նուիրանաց...» շարականի առաջին տան վերջին նախադասութիւնէն եւ որ կը շարունակուի երկրորդ տունով, մինչեւ երկրորդ տան վերջը՝ «վաթոռ հայկազնեայց»: Այս շարականը 12-րդ դարուն գրած է Բարսեղ Դրապարկցին:

Գ. Յակոբեանի կազմած Պարականոն շարականներու ցուցակին ամենամեծ առաւելութիւնն այն է, որ ան մեզի կու տայ Պարականոն շարականներու իւրաքանչիւրին թէ՛ հին՝ Էջմիածնի Մատենադարանի եւ թէ՛ նոր՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի ձեռագիրներուն թիւը կամ թիւերը, որ մեծ դիրութիւն է ուսումնասիրողի մը համար:

Հետաքրքրական է գիտնալ, որ Պարականոն շարական կայ, որ կը գտնուի մէկէ աւելի ձեռագիրներու մէջ, ինչպէս Մովսէս Խորենացիի «Աւետեաց Աստուածածնին» նուիրուած «Ուրախ լեր Մարիամ, սուրբ աստուածածին» Դ2 ձայնեղանակով գրուած հարցը (երեք տուն) որ կը գտնուի 20է աւելի ձեռագիրներու մէջ:

Ինչ կը վերաբերի այն հարցի պատասխանին թէ ո՞ր թուականին, ո՞ր շարականը եւ ինչո՞ւ կանոնականէն հանուած է եւ դասուած Պարականոններու խումբին մէջ, ոչ ոք կրնայ ճշգրիտ կերպով գիտնալ, որովհետեւ ոչ մէկ ժողովի որոշում, ոչ մէկ արձանագրութիւն կայ այս մասին: Միակ բանը որ կրնանք ընել պրպտելն է հին Տօնացոյցներն ու Շարակնոցները, գիտնալու համար որ պարականոն շարականները ինչքան ժամանակ մնացած են հին Տօնացոյցներուն եւ հին Շարակնոցներուն մէջ:

¹ Էջ 130-էն առնելով յայտնեմ, թէ 13-րդ դարուն Սարգիս Երէց շարականները բաժնած է «հին»-ի եւ «նոր»-ի, 5-էն 12-րդ դար եւ 13-րդ դարէն վերջ:

Բարեբախտաբար այս շատ կարեւոր հարցին պատասխանը մասամբ կը գտնենք այդ աշխատութեան հեղինակ Բանասիրական Գիտութիւններու Դոկտոր՝ Գրիգոր Յակոբեանի «Արեւագալ» պաշտօնահանդէսին մէջ տպուած աշխատութեան մէջ: Ան ըլլալով Մատենադարանի երկար տարիներու աշխատակից կը նշէ 13-րդ դարու գրիչ Սարգիս Երէցի կազմած Շարականը եւ Տօնացոյցը, որն ամենահարուստ եւ ամենահինն է, եւ որուն մէջ կան եւ՝ կանոնական եւ՝ ալ պարականոն շարականներ (էջ 130): Գ. Յակոբեան կասկած չունի որ Պարականոն շարականները երգուած են մինչեւ 13-րդ դար, «քանի որ հին Տօնացոյցները հաղորդում են, որ հին պարականոն շարականները եկեղեցում գործածուել են մինչեւ 13-րդ դարը, գուցէ եւ աւելի...» (էջ 131) (ընդգծումները ինձմէ՝ Գ.Փ.):

Շարականագիտութենէն մեզի ծանօթ է որ անհրաժեշտ կերպով եւ պարբերաբար հոգեւոր երգերու գործածութեան կապակցութեամբ վերանայումներ եղած են Յովհան Մանդակունի կաթողիկոսի, Բարսեղ ձոն եպիսկոպոսի, Ներսէս Շնորհալի կաթողիկոսի եւ այլոց կողմէ, որոշ թիւով հոգեւոր երգեր գործածութենէ դադրեցնելու համար, որովհետեւ տարբեր դարերու, Հայաստանի տարբեր գաւառներու մէջ, շատ հոգեւոր երգեր գրուած են, որոնք երգուած են այդ շրջաններու եկեղեցիներուն մէջ կարճ կամ երկար ժամանակով:

Արդ, հարց կը ծագի, որ եթէ այդ 270 պարականոն շարականները մնացած եւ երգուած են մինչեւ 13-րդ եւ 14-րդ դարերը, ուրեմն, ո՞ր են նախորդ այն այլ հոգեւոր երգերը, որոնք դուրս հանուած են մինչեւ 13-րդ եւ 14-րդ դարերը, վերանայումներու ժամանակ:

Յաւալի է հաստատել, որ մեզի ծանօթ միայն մէկ հատ նմոյշ մնացած է, իսկապէս պարբերաբար դուրս հանուած շարականներէն: Յաւալի է այն իմաստով, որ դուրս հանուածները, նոյնպէս անցեալին մեր մշակոյթի անքակտելի մէկ մասը եղած են, որոնք եւս մեր հաւատացեալ ժողովուրդին կողմէ դարեր առաջ երգուած են մեր եկեղեցիներու, վանքերու եւ պաշտամունքի այլ վայրերու մէջ, անոնց խնկաբոյր կամարներուն տակ:

Գալով այն հարցին, թէ ինչո՞ւ կանոնական շարականները հանուած եւ դասուած են Պարականոն շարականներու բաժնին մէջ, ընդհանրապէս տրուած բացատրութիւնը այն է, որ «...Պարականոն շարականներից շատերի բովանդակությունը, ոգին ցոյց են տալիս, որ այստեղ ազգային, աշխարհիկ եւ դաւանաբանական մօտիվներն աւելի անկախ են, քան թէ կանոնականներին մէջ» (անդ, էջ 132):

Այս տեսակէտը մասամբ ճիշտ է, որովհետեւ ինչպէս պիտի տեսնենք պատրաստած ցուցակներէս մէկուն մէջ, պարականոն դարձուած շարականներու կէսէն աւելին հեղինակները մեր ամենավաւերական շարականագիրներն են, ինչպէս Ներսէս Շնորհալի, Մահակ Պարթեւ, Վարդան Արեւելցի, Գրիգոր Վկայասէր Փոքր, Մեսրոպ Մաշտոց, Յովհաննէս Երզնկացի, Ներսէս Լամբրոնացի, Յովհան Մանդակունի, Անանիա Շիրակացի եւ այլք: Նոյնպէս, մօտ 15 պարականոններ կը վերագրուին վերոյիշեալ հեղինակներէն ոմանց: Միայն 96 պարականոններու հեղինակները անյայտ են:

Բոլոր Պարականոն շարականներուն մէջ 12 շարական կը պատկանի Գրիգոր Է. Անաւարպեցի Կաթողիկոսին, ինչպէս նաեւ 13 կամ 14 պարականոններ կը վերագրուին իրեն: Իր գրած շարականներէն 6-ը նուիրուած են Կոստանդիանոս թագաւորին, իսկ մէկը՝ Հերոսմին:

Այսպէս, թիւ 6-էն 11 շարականները. «այս շարականների տների սկզբնատառերը հոդում են «Կոստանդիանոս արքայ խնդրեալ պահես» (էջ

133), իսկ թիւ 213-ը «անուանակապ է, գլխագրերը կապում են «արքայ Հեթում» (էջ 147):

Թիւ 212-ը դարձեալ կը վերագրուի իրեն, շարական որ անուանակապ է «Հեթոյ ի Գրիգորէ» (էջ 147):

Ըստ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց միաբանութեան անդամ, հմուտ բանասէր, Նորայր Աբբ. Պողարեանի, Գրիգոր Է. Անաւարպեցի Կաթողիկոսը² Շարակնոց մը խմբագրած է եւ որը, սակայն «...անհարապատ տարրեր պարունակելուն համար մերժուած է» («Միսագիտութիւն, Նիւ Եորք, 1980, էջ 32):

Ահա այս պարբերութենէն կը տեղեկանանք որ Գրիգոր Անաւարպեցիի խմբագրած Շարակնոցը կը սկսի Ս. Աստուածածնի յղութեան նուիրուած «կարողաբար պարութեամբ» անունով իր գրած մէկ շարականով:

Այս շարականը չկայ պարականոն շարականներու գրքին մէջ:

Մնացեալ հեղինակներուն գործերուն դուրս հանուելուն պատճառը, կը կարծեմ որ, շարականներու թիւին առատութիւնն է, անոնց պէտք եղածէն աւելիին գոյութիւնը:

Հիմնաւորեմ իմ տեսակէտս:

Այժմու շարակնոցին մէջ գտնուող Ս. Գէորգիին նուիրուած շարականէն պատ, ժամանակ մը ուրիշ կանոն մըն ալ եղած է, գրուած Ներսէս Շնորհալիի կողմէ, բաղկացած 5 շարականներէ (թիւ 77-82), որոնք դուրս հանուած են:

Շարակնոցին մէջ «Քաջամարտիկ» անունով այլ շարական մըն ալ եղած է (թիւ 83) կազմուած 10 տուներէ, որոնց սկզբնատառերը կը կազմեն այդ բառը: Այս շարականն ալ դուրս հանուած է եւ կը վերագրուի թէ՛ Ն. Շնորհալի եւ թէ՛ ալ Անաւարպեցի կաթողիկոսներուն:

Երրորդը դարձեալ Ս. Գէորգիին նուիրուած կանոն մըն է, բաղկացած 5 շարականներէ (թիւ 84-88), որոնք դուրս հանուած են: Հեղինակ՝ Գրիգոր Վկայասէր Փոքր (որ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի կաթողիկոսն է):

Այժմու Շարակնոցին մէջ գտնուող Ս. Սարգիսիին նուիրուած շարականէն պատ, եղած է նաեւ 24 տուներէ կազմուած 7 շարականներու կանոն մը, (թիւ 89-95), որ դուրս հանուած է: Գրուած է Յովհաննէս Երզնկացիի կողմէ: Նոյնպէս, եղած է ձաշու մը (թիւ 96):

Այժմու Շարակնոցին մէջ գտնուող 55-է աւելի «Մեծացուցէ»-ներ կան. կան նաեւ այլ շարականներ, որոնք իբրեւ մեծացուցէ կ'երգուին: Պարականոն շարականներու գրքին մէջ «Մեծացուցէ»-ներու գլուխին տակ կան 17 շարականներ (թիւ 18-36), որոնցմէ 11-ին հեղինակը նշանաւոր Վարդան Արեւելցիին է, հեղինակը Սրբոց Թարգմանչաց նուիրած, շատ սիրուած «Որք վարդարեցին» շարականին: Բոլորն ալ դուրս հանուած են:

Շարակնոցին մէջ կան Ղապարու Յարութեան, Մաղկապարդի եւ Աւագ Շաբթուայ շարականներ: Ասոնցմէ պատ, նոյն տօներուն նուիրուած եղած են 16 շարականներ (թիւ 118-120, 123-135), բոլորն ալ գրուած Սահակ Պարթեւ Հայրապետին կողմէ: Բոլորն ալ դուրս հանուած են: Խաչվերացի, Վարազայ Խաչի եւ Գիւտ Խաչի տօներուն առթիւ եղած են շարականներ Շարակնոցին մէջ: Ասոնցմէ պատ նոյն տօներուն նուիրուած եղած են 25 այլ շարականներ (թիւ 170-194), որոնք բոլորն ալ դուրս հանուած են:

² Գրիգոր Է. Անաւարպեցիին Կիլիկիոյ Կաթողիկոս էր Հեթում Բ. Թագաւորի օրով: Թագաւորը նախքան գահակալութիւնը ընդունած էր կաթողիկոսինը եւ եղած Ֆրանչիսկեան միաբան: Ան Գրիգոր Է. Անաւարպեցի Կաթողիկոսին հետ աշխատեցաւ Լատին ծէսը մտցնել Առաքելական մեր Եկեղեցիէն ներս: Այնպէս որ իր կաթողիկամէտ գրութիւններուն համար, հաւանաբար, դուրս հանուած են իր գրածները:

Շարակնոցին մէջ եղած են Հանգստեան շարականներ, որոնց հետ միաժամանակ եղած են նաեւ 19 հանգստեան այլ շարականներ, (թիւ 248-266), որոնք բոլորն ալ պարականոնի վերածուած են:

Շարակնոցին մէջ եղած են Մարտիրոսաց շարականներ, որոնց կողքին 6 այլ շարականներ (թիւ 241-247) գտնուած են, եւ որ բոլորն ալ պարականոնի վերածուած են:

Վարդանանց տօնին առթիւ Ներսէս Շնորհալի գրած է 2 շարականներ, մէկը «Նորահրաշ»-ն է, իր գլուխ գործոցներէն մէկը, որ մենք կ'երգենք, ինչպէս նաեւ երկրորդ շարական մը «Անթառամ Ծնունդ» անունով, որ դասուած է Պարականոններու խումբին մէջ:

Ինչպէս տեսանք, պարականոն խումբին մէջ դասուած շարականներու հեղինակներուն մեծամասնութիւնը, բացի մէկէն, մեր վաւերական շարականագիրներն են: Անոնք չէին կրնար դաւանաբանական կերպով անհարապատ եւ կամ շատ աշխարհիկ նիւթեր պարունակող շարականներ գրած ըլլալ: Իմ շատ համեստ կարծիքով, տրուած պաշտօնական բացատրութիւնէն վատ, շարականներու թիւին առատութիւնը, նիւթին կրկնութեամբ, վճռական դեր ունեցած են անոնց պարականոնի վերածուելուն մէջ:

Այս գլուխը փակելէ առաջ, կ'ուզեմ շատ ամփոփ կերպով ընթերցողին ներկայացնել թէ ինչպէս մեր այժմու Շարակնոցը իր վերջնական բովանդակութիւնը ունեցած է եւ, որոնք են այն գլխաւոր դէմքերը, որոնք կատարեցին այդ աշխատանքը:

Ստորեւ եղած մէջբերումները առնուած են Նորայր Արք. Պօղարեանի «Միսագիտութիւն» գիրքէն (էջ 31):

1. ...Գրիգոր Խուլ «եբարձ վաւելորդսն եւ պակասն լցոյց Վճարականին...» (Միսուան, էջ 517):

2. Ըստ Միւնեաց Առաքել եպիսկոպոսին Գէորգ Սկեւոացի կատարած է «...ընտրութիւն եւ հաստատութիւն բանից եւ եղանակաց Շարականաց մերոց», որպէսզի առողջանութեան արուեստը խառնուի երգերուն (Միսուան, էջ 104-106): Իսկ,

3. Գրիգոր Տաթեւացի վերջնական ընտրութիւնը կատարած է եւ իր իսկ բառերով իր ցուցակը կը փակէ սա տողերով «Այսքան շարականս ընդունելի է յեկեղեցի, եւ աւելին խոտելի է եւ անպիտան» («Գիրք Հարցմանց» էջ 638):

Այս է պատճառը, որ 15-րդ դարուն եւ անկէ վերջ գրուած հոգեւոր երգերը, տաղերն ու մեղեդիները տեղ չեն գտած Շարակնոցներու մէջ, այլ ամփոփուած են առանձին երգարաններու եւ տաղարաններու մէջ:

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՀԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Այս աշխատութեան սկիզբը տեսանք թէ 13-րդ դարու գրիչ Սարգիս Երէցը կանոնական եւ Պարականոն մեր բոլոր շարականները բաժնած է երկու խումբի՝ հին եւ նոր:

Ըստ Գ. Յակոբեանի «Սարգիս Երէց հին շարական համարում է Մեսրոպ Մաշտոցէն մինչեւ Յովհաննէս Մարկաւազ ներառեալ, այսինքն 5-րդ դարից մինչեւ 12-րդ դարի սկզբի գրութիւնները (անդ, էջ 130):

Սարգիս Երէցի կազմած Շարակնոցին մէջ հին շարականները գրուած են պատուագրերով եւ յապաւումներով: Օրինակ Մեսրոպ Մաշտոցի «Ալիք յանցանաց» Ողորմեան, լրի կերպով գրուած է այսպէս. «ալիք յանցանաց զիս ալեկոծեն, եւ մեղք իմ բազում զիս յանդիմանեն»:

Իսկ պատուագրերով եւ յապաւումներով գրուած է այսպէս.

Ալ յանց զիս ալկ.

Եւ մեղ իմ բզմ. յանդ (անդ, էջ 130-131):

«Նոր Բաղդիբբ Հայկապեան լեզուի» (Բ. հատոր, Վենետիկ, 1857, էջ 611 եւ 981) բառարանէն բացատրութիւնները առնելով ընթերցողին կ'ուզէի յայտնել թէ «պատիւ»-ը «Քաշ»-ն է, որ զիծ քաշելէն կուգայ:

Պատիւ նշանը «ւ» (հիւն) տառի ձեւը ունի (x)³ եւ հնարուած է սրբապան անունները պատուելու համար, ինչպէս Աստուած, Տէր, Յիսուս, Քրիստոս, եւ այլն:

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

ՅՕՐԻՆՈՒԱԾՔԸ

Կանոնական շարականներու նման Պարականոն շարականներու մեծ մասը կը բաղկանայ երեք տուներէ: Կան նաեւ շարականներ, որոնք ունին 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13 եւ 27 տուներ: Կան նաեւ շարականներ գրուած այբուբենի ամբողջ կարգով, ինչպէս նաեւ արձակ բանաստեղծութեան ձեւով:

ԹԻԻԸ

Հրատարակուած բոլոր աշխատութիւններուն մէջ ալ գրուած է որ Պարականոն շարականներու թիւը 270 է: «Արեւագալի» մէջ արտատպուած Գ. Յակոբեանի աշխատութեան մէջ ցաւալի վրիպում մը կայ. թիւ 96 պարականոն շարականը բաց թողնուած է (էջ 140):

Յաջողեցայ գտնել պակասը: Ան ձաշու շարական մըն է, որ կը սկսի «Ի յարմատոց հարց ընտրեալ Սուրբդ Մարգիս եւ Մարտիրոս» նախադասութեամբ: Գրուած է ԳԿ. ձայնեղանակով եւ կը բաղկանայ երեք տուներէ: Վերոյիշեալ տեղեկութիւններուն վրայ հիմնուած ամբողջացուցի պատրաստած ցուցակներս:

Ինչպէս յիշեցի վերելը դուրս հանուած շարականներու պատճառին առթիւ, ամբողջ կանոն մը կայ Գրիգոր Անաւարպեցի կաթողիկոսէն, որ յիշուած է միայն Նորայր Արք. Պօղարեանի «Միսագիտութիւն» գրքին մէջ (էջ 32):

Պարականոնի վերածուած շարականներու հեղինակները եւ անոնց գրած շարականներու թիւերը

Ներսէս Շնորհալի	44	Անանիա Շիրակացի	5
Մահակ Պարթեւ	18	Յովհան Իմաստասէր	2
Վարդան Վրդ. Արեւելցի	18	Դանիէլ	2
Գիրգոր Անաւարպեցի	12	Մովսէս Խորենացի	1
Գրիգոր Վկայասէր Փոքր	10	Ստեփանոս Սիւնեցի	1
Մեսրոպ Մաշտոց	8	Կիրակոս Երզնկացի	1
Յովհաննէս Երզնկացի	8	Յակոբ Կլայեցի	1
Ներսէս Լամբրոնացի	7	Մարութ Քինյ. Գողթնացի	1
Յովհան Մանդակունի	6		

³ Որուն հորիզոնական գիծը կ'երկարի երկու տառի վրայ:

(թիւ 235 երգի հեղինակի մասին նշում չկայ: Ինչպէս գրուած է վերնագրին մէջ «Խորհուրդ Խորին»ի վերջին տունն է: Գիտենք, որ անոր հեղինակն է)

Խաչատուր Տարոնացի

1

146

Հետեւեալ թիւերով նշուած Պարականոն շարականները կը վերագրուին ստորեւ յիշուած հեղինակներուն.-

Գրիգոր Անաւարպեցի 13

Գրիգոր Վկայասէր Փոքր 8

Կը վերագրուին երկու հեղինակներու՝

Թէ՛ Շնորհալիին եւ թէ՛ ալ

Անաւարպեցիին 1

Թէ՛ Մաշտոցին եւ թէ՛ ալ

Ա. Շիրակացիին 2

Կը վերագրուին երեք հեղինակներու՝

Թէ՛ Խորենացիին

Թէ՛ Շնորհալիին եւ թէ՛ ալ Շիրակացիին 4

28

ԱՆՅԱՅՏ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

96 Պարականոն շարականներու հեղինակները անյայտ են:

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԽՄԲԱՒՈՐՈՒՄԸ
Ըստ ձայնեղանակերու

ԱԶ	19	ԳԶ	14
ԱԿ	23	ԳԿ	36 *
ԲԶ	12	ԴԶ	58 *
ԲԿ	11	ԴԿ	55 * *

* Որոնցմէ երկուքը ստեղի եղանակով

* * Որոնցմէ մէկը ստեղի եղանակով

42 շարականներու ձայնեղանակները չեն յիշուած: Օր. Մեսրոպ Մաշտոցի գրած 8 շարականներէն՝ եօթինը նշում չունի (թիւ 110-114, 116-117):

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Օրհնութիւն	25	Մանկունք	26
Հարց	21	Ճաշու	18
Մեծացուցէ	48	Համբարձի	7
Ողորմեա	24	Ճաշու /Համբարձի	3
Տէր Յերկիսց	47	(անանուն) երգեր	51

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Շատ մը շարականներ անուն չունին, ինչպէս օրինակ Սահակ Պարթեւ Հայրապետի Աւագ Շաբթուան համար գրած շարականները (թիւ 123-135):

2. Մի քանի տեղեր գրուած չէ ի՛նչ շարական ըլլալը, սակայն որոշ պարագաներու, շատ դիրքերէմբ կարելի է կողմնորոշուիլ թէ ի՛նչ է այդ շարականը որ անուն չունի, հետեւեալ սկզբունքով.

ա. Եթէ խորագիրը կանոն է եւ առաջին շարականը նշում չունի, իսկ յաջորդները հերթականութեամբ Հարց, (Մեծ.), Ողորմեա եւ Տէր Յերկնից են, ուրեմն, առաջին շարականը Օրհնութիւն է: Բերեմ մէկ օրինակ:

Թիւ 84 շարականի համար նշում չկայ: Թիւ 85-ը հարց է, 86 եւ 87 Ողորմեա եւ Տէր Յերկնից: Ուրեմն, թիւ 84-ը Օրհնութիւն է:

բ. Եթէ առաջին շարականը նշուած է Օրհնութիւն, իսկ երկրորդը նշում չունի, եւ անկէ վերջ վերեւի հերթականութիւնը կայ, ուրեմն երկրորդ շարականը կ'ըլլայ լրացուցիչ, կցորդ Օրհնութիւն, որ առանձին Օրհնութիւն կը նկատուի: Բերեմ մէկ օրինակ:

Թիւ 57 շարականի համար նշուած է որ Օրհնութիւն է, թիւ 58-ի համար նշում չկայ, սակայն, անոր կը յաջորդեն շարականներ վերէ նշուած հերթականութեամբ: Ուրեմն թիւ 58 լրացուցիչ, կցորդ Օրհնութիւն է:

Այս սկզբունքները ճիշտ ըլլալով հանդերձ, շարականներու անուններու խմբաւորման ժամանակ հետեւած եմ հրատարակութեան եւ բոլոր անուն չունեցողները խմբաւորած եմ անանուններու (երգեր) մէջ, ոչ թէ այստեղ բացատրուած մեթոտով տրուած անունին:

...

Այս շատ համեստ աշխատութիւնը ամփոփելով, կարելի է անգամ մը եւս անվարան ըսել, որ Պարականոն շարականները հայ մշակոյթի պատմութեան մէկ մասն են, հայ հոգեւոր երգարուեստի դրսեւորումներէն մէկը: Առարկայական մօտեցմամբ, կանոնականներու հետ անոնք կը ներկայանան իբրեւ մէկ ամբողջութիւն, մեր ժողովուրդի դարերու ընթացքին ստեղծած եւ դարերու ընդմէջէն մեզի հասած մշակոյթին մէկ մասը:

Խոր յարգանքով կը խոնարհինք բոլոր անոնց յիշատակին, որոնք ստեղծեցին եւ պահպանեցին մեր աննման Դպրութիւնը, որուն մէկ մասն է մեր հոգեւոր երգարուեստը:

Յիշատակը անթառամ մնայ դարերու ընթացքին հայ մշակոյթի նուիրեալ սպասաւորներուն, այս պարագային Սահակ Վրդ. Ամատունիի, Գրիգոր Արշակի Յակոբեանի եւ Լեւոն Միրիջանեանի:

Գիրերու Գիտի 1600-ամեակին առթիւ, ինչքա՛ն փափաքելի պիտի ըլլար Պարականոն մեր այս շարականները լրիւ հրատարակուած տեսնել հատորի մը մէջ, իբրեւ մէկ ամբողջութիւն, զանոնք մոռացութենէ փրկելով հանրութեան սեփականութիւնը դարձնելու եւ ժողովուրդին մէջ շարականներու հանդէպ սերը, յարգանքն ու հետաքրքրութիւնը միշտ վառ պահելու համար:

Յոյսով կը սպասենք:

ԳԵՈՐԳ ՍՐԿ. ՓԱՆՈՅԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԹՈՄԱՍ ԿՈՒՐՐՕ ՎԻՍՈՆ. ԱՐԴԱՐԱՑԻ ԵՒ ԱՆԿՏԱՆՉ¹ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ԱԲՏԱԲԵՐԸ

«Ինչ-որ արգելք կը հանդիսանայ մեր աշխարհի
կորստեան, այն ափ մը անշահախնդիր մարդիկ
են, զորս ան կը պարունակէ»:
Վ.Վ.

Վիլսոնեան աշխարհակարգը

Եւրոպան 20-րդ դար թեակոխեց սուր հակասութիւնների թնջուկով: Եռեակ միութիւնը (Գերմանիա, Ավստրո-Հունգարիա, Թուրքիա) Գերմանիայի գլխաւորութեամբ աշխարհի վերաբաժանման եւ համաշխարային տիրապետութեան յայտ էր ներկայացրել հակադրուելով Անգլիայի կողմից գլխաւորուող Անտանտային (Անգլիա, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Ճապոնիա): Իրար հասկացողութեան լեզուն, դժբախտաբար, գտնուել էր պատերազմի սանձազերծման մէջ: Հին աշխարհը ընթանում էր պատմութիւնից իրեն քաջածանօթ արահետներով: Հակառակ «կայծակնային» (բլիցկրիգ) յաղթանակի ակնկալիքին, պատերազմն արագօրէն ձեռք բերեց տեւական ընթացք եւ համաշխարհային ընդգրկում: Պատերազմի հրծիգների վառած կրակին հրոյ ճարակ դառաւ քաղաքակիրթ աշխարհը, ինչպէս եւ սպասելի էր՝ առաջին հերթին Հայաստանը:

Խոշոր տէրութիւններից միայն ԱՄՆ-ն էր, որ Եւրոպայից հեռու եւ ապաւինած «Մոնրոյի վարդապետութեանը», ընդհուպ 1917 թուականի ապրիլի 6-ը, գերծ մնաց համաշխարհային սպանդից: Իսկ պատերազմի մէջ մտաւ Անտանտայի կողմից ոչ որպէս «դաշնակից», այլ նրան «հարող» («to beat, to churn») երկիր, որպէս դաշնակիցներին «գուգորդուած (ասոցիացված) տէրութիւն»:

Մինչ երկու խմբաւորումն էլ արնաքամ էին լինում, ռազմաճակատում արծանագրելով փոփոխական յաջողութիւններ, ԱՄՆ նախագահ Thomas Woodrow Wilson (1856.28.XII – 1924.3.II)-ը հանդէս եկաւ աշխարհի միջազգային-իրաւական վերակազմաւորման վիթխարի ծրագրով. հին աշխարհի հակասութիւնները, յանուն նրա հիմնաւոր ու տեւական խաղաղութեան եւ ընդգրկուն անվտանգութեան, անհրաժեշտ էր լուծել նոր սկզբունքների հիմքի վրայ ու անախնդնթաց նախաձեռնութիւններով: Այդ մասին Վիլսոնն արտայայտուեց ԱՄՆ Սենատին յղուած 1917 թուական յունուարի 22-ի ուղերձում: Այնտեղ շարադրուեց Վիլսոնի հիմնական պատկերացումները յետպատերազմեան աշխարհակառոյցի վերաբերեալ, որը պէտք է ցնցէր աշխարհակարգի հիմքերը հիմնաւորապէս:

Դատէ՛ք ինքներդ:

Մեր հմայքն ու մեր հզօրութիւնը, ազդարարում է նախագահը, պէտք է միացունեն միւս ժողովուրդների հմայքին ու հզօրութեանը ողջ աշխարհում խաղաղութիւնն ու արդարութիւնը ապահովելու համար: Դրա համար, ակնարկում է նախագահը, անհրաժեշտ է այն ապահովել ողջ մարդկութեան «կազմակերպուած ուժի կողմից», որն է

¹ Նախագահ Վ.Վիլսոնի ծննդեան 150-ամյակին նուիրուած գիտական զեկոյց:

Ազգերի դաշնակցությունը: Ըստ Վիլսոնի, քաղաքական աշխարհը կանգնած է երկընտրանքի առաջ. այժմեան պատերազմը արդեօ՞ք պատերազմ է արդար եւ կայուն խաղաղության համար, թե՞ պայքար է միայն յանուն տէրությունների միջեւ նոր հաւասարակշռութեան: Եթէ դա պայքար է յանուն քաղաքական նոր հաւասարակշռութեան նոր համակարգի, ապա այդ դէպքում ո՞վ կարող է երաշխաւորել համակարգի նոր հաւասարակշռութիւնը: Եւրոպան կարող է կայուն լինել, երբ նա հանգիստ է: «Այդտեղ-ասում է նախագահը- պէտք է ոչ թէ հաւասարակշռութիւն, այլ ուժերի ընդհանրութիւն, ոչ թէ մրցակցութիւն, այլ ընդհանուր խաղաղութիւն»: Արդի աշխարհում, բացատրում էր նախագահը, «չպէտք է լինի ուժերի հաշուեկշիռ (բալանս), ազգերի մի հզօր խմբաւորման հակադրութիւն միասին, այլ պէտք է ձեւաւորուի ազգերի միասնական խումբ, որոնց ձեռքում պէտք է լինի խնամակալութիւնն աշխարհի խաղաղութեան վրայ»:

Աւելին: Վիլսոնի կարծիքով, յետպատերազմեան աշխարհը պէտք է, որ ձեւաւորուի երկու խմբաւորումներից որեւէ մէկի յաղթանակի հիման վրայ: Խաղաղութիւնը կը լինի տեւական («Peace Without Victory»), ամուր, եթէ կը կնքուի հաւասարների միջեւ, որն ամբողջութեամբ հիմնուած կը լինի հաւասարութեան սկզբունքի եւ ընդհանուր բարօրութեանը հաւասար մասնակցութեան վրայ: Ճշմարտութեան զգացումը, համաշխարհային արդարութեան զգացումը այնքան է անհրաժեշտ կայուն խաղաղութեան հաստատման համար, որքան անհրաժեշտ է «տարածական, ցեղային, կամ ազգագրական բնոյթի իրատապ հարցերի ճիշտ լուծումը»: Ազգերի հաւասարութիւնը, որի վրայ պէտք է հանգչի կայուն խաղաղութիւնը, պէտք է արտայայտուի նրանց իրաւահաւասարութեան մէջ: Իրաւունքը պէտք է յենուի բոլոր ազգերի ընդհանուր հզօրութեան վրայ, որոնց համաձայնութիւնից է կախուած լինելու բոլոր ազգերի ընդհանուր հզօրութիւնը, այլ ոչ թէ նրանցից մէկի հզօրութիւնից:

Իհարկէ, դա չի նշանակում տարածքների եւ այլ պաշարների հաւասարութիւն, եւ ընդհանրապէս, բարիքների բաշխման հաւասարութիւն, որքանով դրանք ժողովուրդների սովորական համաշխարհային զարգացման արդիւնք չեն եղել: «Սակայն, - գտնում է նախագահը, - ոչ ոք չի սպասում եւ չի էլ պահանջում ոչինչ, բացի իրաւունքների հաւաստիութիւն: Այժմ մարդկութիւնը ծարաւ է գոյութեան ազատութեան, եւ ոչ թէ ուժերի հաւասարութեան»: Կազմակերպուած ժողովուրդների միջեւ չի կարող եւ չպէտք է լինի կայուն խաղաղութիւն, որը չի բխում այն սկզբունքից, թէ «կառավարութիւնն իր բոլոր արդարացի իրաւասութիւնները փոխ է առնում միայն ժողովրդի կամքից, եւ ոչ մէկը իրաւունք չունի ժողովուրդներին յանձնելու մի պետութիւնից միւսին, կարծես թէ նրանք իրենք լինեն (ընդգծումը իմն է.-Լ. Շ)»: Իսկ այն ժողովուրդների համար, որոնք ապրել են այլ հաւատ դաւանող եւ նոյնիսկ նրանց նկատմամբ թշնամական նպատակներ հետապնդող ժողովուրդների իշխանութեան տակ, առաջիկայում պէտք է ապահովուեն գոյութեան, հաւատի, արդիւնաբերութեան եւ հասարակական զարգացման ազատութիւն...

Ուշադրութեան է արժանի նախագահ Մոնրոյի վարդապետութեան «վիլսոնեան» ընթերցումը, որը «վիլսոնեան աշխարհակարգի» հաստատման ճանապարհին խոչընդոտից վերածում էր իր հակադրութեանը: Վիլսոնն առաջարկում էր, որ բոլոր ազգերը «ընդհանուր համաձայնութեամբ» ընդունեն այն, որպէսզի «ոչ մի ազգ չձգտի իր գերիշխանութիւնը տարածել ուրիշների վրայ, այլ որպէսզի իւրաքանչիւր ժողովրդի հնարաւորութիւն տրուի ազատ ինքնորոշուելու, ինչպէս նաեւ իրաւունք՝ հետեւելու իր ընտրած զարգացման ուղուն առանց արգելքների եւ առանց սպառնալիքի.թոյլերին նոյնպէս, ինչպէս որ ուժեղներին»:

Միջազգային յարաբերութիւնների որակապէս նոր համակարգի օգտին Վիլսոնը որոշակիութեամբ արտայայտում է Հռոմի պապ Բենեդիկտոս XV-ի խաղաղութեան առաջարկի պատասխան ուղերձում, 1917թուականի օգոստոսի 29-ին: Դէմ լինելով

պատերազմից յետոյ կայսրութիւնների տրոհմանը, Վիլսոնը միաժամանակ հռչակում է ժողովուրդների՝ «մեծ» ու «փոքր», ինքնակառավարման, անվտանգութեան ու աշխարհի գործերին իրաւահաւասար մասնակցութեան իրաւունքը:

Այդուհանդերձ, գլոբալ մտածողութեան ճանապարհին եւ՝ տեսական-քաղաքական իմաստով, եւ՝ ընդհանուր ռազմավարութեան տեսանկիւնից, եւ գործնական քաղաքականութեան առումով վերափոխիչ նշանակութիւն ունեցան ԱՄՆ Սենատի միացեալ նիստում Վիլսոնի հռչակած «14 կէտերը», որոնք, ըստ էութեան, նախատեսում էին յետպատերազմեան աշխարհակառոյցի հաստատում՝ համապատասխան «ազատականութեան սկզբունքների եւ հակաիմպերիալիզմի»: (Мальков В.Л. Вудро Вильсон и новая Россия, февраль 1917- март 1918г. – «Новая и новейшая история», 1999, № 6, էջ 124): Միջազգային քաղաքականութեան տեսակէտից, Յու. Վ. Կլյուչնիկովի ճշգրիտ գնահատականով, Վիլսոնի պլանը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ «դաշնակցային (ֆեդերալիստական) ծրագիր համաշխարհային մասշտաբով, միաժամանակ՝ համաշխարհային ազատականութեան ամենաաւարտուն ծրագիրը» (Ключников Ю.В. На великом историческом перепутьи, Берлин, 1922, էջ 107):

Գլոբալ նախագծի վեց կէտերը [դ 1-5, 14; 1. բաց խաղաղ դաշնագրեր, 2. խաղաղ եւ պատերազմական ժամանակ լրիւ ազատութիւն առեւտրական նաւագնացութեանը, 3. միջազգային առեւտրին խանգարող խոչընդոտների վերացում, 4. գէնքի կրճատումն ապահովող երաշխիքների հաստատում, 5. գաղութային հարցերի կարգաւորում, 14. Ազգերի դաշնակցութեան ստեղծում] վերաբերում էին աշխարհակառոյցի միջազգային իրաւական վերակազմաւորման գլխաւոր տեսանկիւններին, իսկ ութը (դ 6-13) հրատապ ու արմատական լուծում պահանջող, սակայն, լոկալ (տեղական) հիմնախնդիրներին: Դրանով իսկ նախագահ Վիլսոնի ծրագիրը ձեռք էր բերում, յիրաւի, «տիեզերական» ընդգրկում. արմատական փոփոխութիւնների գլխաւոր ուղղութիւնները լրացւում էին ցնցումներից հոգեւարք ապրող աշխարհի տարածքային, ազգագրական, մշակութային - քաղաքակրթական անլուծելի թուացող կնճիռների յաղթահարումով: Յետպատերազմեան ռազմավարական աշխարհի առջեւ բացւում էին անվտանգ ու իրաւահաւասար զարգացման դռները:

Խաղաղութեան վեհաժողովի ԱՄՆ պատուիրակութեանը յաջողութեց «Վիլսոնի վարդապետութիւնը» Դաշնակիցներին դիտել տալ որպէս բանակցութիւնների հիմք: Նրանք ստացան գնդապետ էդուարդ Հաուզի հանձնարարութեամբ «Ուորլդ» թերթի խմբագիր Ֆրենկ Կոբի կողմից (Ուոլտեր Լիպմանի օգնութեամբ) մշակուած եւ նախագահի կողմից հաստատուած 14 կէտերի «պաշտօնական մեկնաբանութիւնները» (1918թ., Օգոստոս) որպէս «խաղաղութեան պայմաններ»: Այստեղ եւս, աշխարհի լոկալ(արիւնահոս) վէրքեր էին դիտուում եւ յանուն աշխարհի խաղաղութեան ու քաղաքակրթութեան անվտանգութեան հրատապ լուծում պահանջում Ռուսաստանի (դ 6 կէտ), Բելգիայի ազատագրութեան (դ 7 կէտ), Գերմանիայի կողմից Ֆրանսիայից բռնազաւթած տարածքների, Էլզաս-Լոթարինգիայի վերադարձի (դ 8 կէտ), Իտալիայի սահմանների ուղղման (դ 9 կէտ), Ավստրո-Հունգարիայի ժողովուրդների ինքնավար զարգացման (դ 10 կէտ), Բալկանեան թերակղզու երկրների ու ժողովուրդների կեանքի կարգաւորման (դ 11 կէտ), Լեհական անկախ պետութեան ստեղծման (դ 13 կէտ) եւ, վերջապէս, Օսմանեան կայսրութեան ճակատագրի եւ «թուրքական ջրուղիների» (դ 12 կէտ) թնջուկները:

Մերձաւոր արեւելքի վերակազմման վիլսոնեան ծրագիրը. Հայաստանը որպէս անկիւնաքար

Մեր հետաքրքրութեան կիզակէտն, անշուշտ դ 12 կէտն է: Նախ՝ որովհետեւ թուրքական թնջուկը արնածոր էր, իսկ Օսմանեան կայսրութիւնը վերածուել էր պատմական անախրոնիզմի, մահ ու ահաբեկչութիւն տարածելով աջ ու ձախ, երկրորդ՝ քրիստոնէական (արեւմտեան) քաղաքակրթութեան հետ թուրք-իսլամական ենթաքաղաքակրթութեան դիմաբախման դասական գօտի էր եւ, երրորդ, յաղթական Անտանտայի կրտսեր դաշնակից հռչակուած Հայաստանի խնդիրը քննարկուում էր Օսմանեան կայսրութեան լուծարում-անդամահատման ենթատեքստում: Ուստի եւ մեզ թոյլ ենք տալիս ամբողջութեամբ մէջ բերել ճակատագրական դ 12 կէտը, որն ասում էր. «Օսմանեան կայսրութեան թուրքական մասերը, իր ներկայ կազմով, պէտք է ստանան ապահովուած եւ կայուն վեհապետութիւն, սակայն միւս ազգութիւնները, որոնք այժմ գտնուում են թուրքերի իշխանութեան տակ, պէտք է ստանան գոյութեան աներկբայ երաշխիքներ եւ ինքնավար զարգացման բացարձակապէս անխախտ պայմաններ: Դարդանելը պէտք է մշտապէս բաց լինի նաւերի ազատ անցումի եւ բոլոր ազգերի առեւտրի համար՝ միջազգային երաշխիքներով»: Իսկ մեկնաբանութիւններում, որոնք ամենաշատն էին արտացոլում «պաշտօնական ամերիկեան ծրագիրը», թուրքական բուն տարածք էր դիտուում Անատոլիան (նոյնն է եւ Սեւրի դաշնագրում), «Հայաստանին պէտք է տրամադրուէր նաւահանգիստ միջերկրական ծովում որեւէ տէրութեան հովանաւորութեամբ»: Նշուում էր, որ դրան կը յաւակնի, հաւանաբար, Ֆրանսիան, «սակայն հայերը կը գերադասէին Անգլիային»:

Չէին անտեսուած, ի դէպ, Օսմանեան կայսրութեան այլ ժողովուրդների՝ յոյների, արաբների եւ այլն, իրաւունքները, դրանով, կարծես թէ, տուրք էր տրուում քաղաքակրթական ու պատմական անհրաժեշտութեան պահանջներին: Վիլսոնեան ծրագրով առաջադրուում էր խաղաղութեան դաշնագրում «ներգրել» «երաշխիքների ընդհանուր կողմէքս»՝ իմպերատիւ յատկանիշով: Պարտադրուում էր կնքուելիք դաշնագրում ապահովել փոքրամասնութիւնների իրաւունքներն ու բաց դռների սկզբունքը, իսկ զխաւոր երկաթուղագծերը պէտք է միջազգայնացուէին: Նեղուցներն ու Կ.Պոլիսը, թէկուզեւ անուանապէս, կարող էին մնալ թուրքական, սակայն պէտք է ենթարկուէին կոլեկտիւ կամ Ազգերի դաշնակցութեան իրաւարար որեւէ տէրութեան «միջազգային վերահսկողութեան»:

Հայաստանի կենսական շահերն էին շօշափուում նաեւ «ռուսական հարցի» (դ 6 կէտ) ենթատեքստում արուած Կովկասին վերաբերող առաջարկներում՝ «հաւանաբար» «որպէս Թուրքական կայսրութեան պրոքլեմի մասի»: Սկզբունքային նշանակութիւն ունէր Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագրի չեղեալ յայտարարման պահանջը որպէս «ակնյայտօրէն սրիկայական պայմանագրի»²:

Յայտնի է, որ ամերիկեան պատուիրակութիւնը ներկայացաւ Փարիզի խաղաղութեան վեհաժողով կատարելապէս նախապատրաստուած, ծեռքի տակ ունենալով բազմաթիւ տեղեկանքներ եւ փաստաթղթեր, խորհրդականների ու փորձագէտների նշմարելի քանակ, պետքարտուղար Ռ. Լանսինգի կողմից մշակուած յատուկ հրահանգ, որն, ըստ էութեան, իր մէջ պարունակում էր բոլոր հիմնական հարցերի լուծման նախագծերը: ԱՄՆ ծրագիրն իր արտացոլումը գտաւ նաեւ պետական դեպարտամենտի կողմից 1919 թուականի յունուարի 21-ին կազմուած քարտէզներում: Այդ քարտէզներով, որոնք արտացոլում էին «Վիլսոնի վարդապետութիւնը», Օսմանեան

² Այդուհանդերձ, «սրիկայական» այդ դաշնագրի տրամաբանութեան շրջանակում էլ տեղի ունեցաւ Հայաստանի յօշոտումը, 1920 թուականի աշնանը, Քեմալ-Լենին տանդէմի կողմից:

կայսրութիւնը բաժանում էր երեք պետութեան՝ 1) Թուրքիա, 2) Հայաստան, 3) Կ.Պոլիս: Թուրքական պետութիւնը պէտք է իր մէջ ընդգրկէր ողջ Անատոլիան, արեւելքից Անտի-Տաւրոս քաղաքից մինչեւ Բուրսա քաղաքով անցնող գծով՝ զուգահեռաբար Բոսֆոր եւ Դարդանէլ նեղուցների: Նախատեսւում էր Թուրքիայի մայրաքաղաքը դարձնել Կոնիա քաղաքը (Տե՛ս Кунина А.Е. Про вал американских планов завоевания мирового господства в 1917-1920гг. Изд. 2-е. М., 1954, էջ 294): «Կ.Պոլիսի» պետութեան մէջ պէտք է մտնէին եւրոպական տարածքները՝ Բոսֆոր եւ Դարդանէլ նեղուցներով, Մարմարա ծովի ողջ ծովափը, ինչպէս նաեւ Անատոլիայի արեւմտեան մասերը՝ Բուրսա եւ Բանդրա քաղաքներով: Պոլսական պետութեան կազմ պէտք է հետագայում մտնէին, ըստ քարտէզի մեկնաբանութիւնների, ինչպէս ամբողջ Արեւելեան, այնպէս էլ Արեւմտեան Թրակիան (այն պէտք է անցնէր Բուլղարիային):

Լանսինգի հրահանգի համաձայն, Կ.Պոլիսն ու նեղուցները պէտք է, որ առանձնացուէին որպէս առանձին պետութիւն՝ միջազգային վերահսկողութեան տակ, կամ Ազգերի դաշնակցութեան անունից տրուէին որեւէ տէրութեան որպէս ենթահոգատար տարածքի: Եւրոպայից թուրքերը պէտք է վերաբնակեցուէին Անատոլիա: Անատոլիայի մերձափնեայ տարածքներում, որը բնակեցութեամբ էր յոյներով, պէտք է հաստատուէր միջազգային վերահսկողութիւն եւ դրուէր Յունաստանի տրամադրութեան տակ որպէս ենթահոգատար տարածքի: Պաղեստինի, Միջագետքի եւ Արաբիայի համար հոգատար էր դիտուում Անգլիան, Սիրիայի համար՝ Ֆրանսիան: Հայաստանի, Կ.Պոլսի ու նեղուցների, Անատոլիայի հոգատար երկիրը չէր նշուում (Տե՛ս Lansing R. The Peace Negotiations. A Personal Narrative, London, 1921, էջ 172-175):

1919 թուականին ամերիկեան կառավարութիւնը մանրակրկիտ քննութեան ենթարկեց Օսմանեան կայսրութիւնը (Քինգ-Քրեյնի յանձնաժողով, Հարբորդի առաքելութիւն եւ այլն)՝ նրա հանդէպ մանդատ հաստատելու նպատակայարմարութեան եւ հնարաւորութեան հարցը պարզելու համար: Այսպիսով, 1919 թուականի ամռանն ու աշնանը հետազօտուեց Սիրիան, Անատոլիան, Հայաստանը, Անդրկովկասը (Տե՛ս Howard H.N. The King-Crane Commission. An American Inquire in the Middle East, Beirut 1963; «The King-Crane Report on the Near East. A suppressed official document of the US government». Editor and Publisher, LV. դ 27 (December 2.1922), I - XVII, նաեւ «Papers relating to the Foreign Relations of the U.S. The Paris Peace Conference, 1919». 13 vols. Vol. XII, էջ 747-848): «Report of the American Military Mission to Armenia 16/X 1919. International Conciliation». June 1920. դ 151, էջ 275-312, «Foreign Relations» 1919, Vol. II, էջ 841-879; Խաչատրեան Հ.Հ. Ամերիկեան զինուորական առաքելութիւնը դէպի Հայաստան.- «Հայրենիք», 1940, դ 1-3, 1941, դ 4-7):

Ակնյայտ է, որ Վիլսոնի ծրագրերը հակասում էին Եւրոպական գլխաւոր դաշնակից երկրների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստանի եւ Իտալիայի Օսմանեան կայսրութեան տրոհման(զաղտնի) պայմանագրերին: Ուստի եւ նախագահը հաստատեց տուեալ պայմանագրերը անիրական համարող ամերիկեան դիւանագիտական «թեզիսը» (Howard H. N. The Partition of Turkey, a Diplomatic History 1913 – 1923. Oklahoma, 1931, էջ 231): Եւ հանդէս եկաւ Միջին Արեւելքի արմատական վերակազմման արմատական ու հեռատես ծրագրով:

Վիլսոնը հետեւողական էր:

Ամերիկեան կողմի ճնշման տակ անգլիական պատուիրակութիւնը 1919 թուականի մայիսի 13-ին «Երեքի խորհրդի» (Վ.Վիլսոն, Դ. Լորդ Ջորջ, Ժ. Կլեմանսո) քննարկմանը ներկայացրեց Օսմանեան կայսրութեան տրոհման սխեման, որը նախատեսում էր Միացեալ Նահանգներին յանձնել Հայաստանի, Կ. Պոլսի եւ նեղուցների (Բոսֆոր եւ Դարդանէլ), Մարմարա ծովի ու մերձափնեայ ոչ մեծ տարածքի հոգատարութիւնը (մանդատը) («Papers Relating to the Foreign Relations of the U.S. The Paris Peace

Conference, 1919». Vol. V, էջ 622): Միաժամանակ, սխեմայի մեջ առաջարկվում էր Անատոլիայի բաժանումը Ֆրանսիայի, Իտալիայի ու Յունաստանի միջև: Վիլսոնն իր պաշտոնական պատրաստակամությունն յայտնեց ԱՄՆ-ի անունից ընդունել նեղոցների հետ միասին Կ. Պոլսի եւ Հայաստանի հոգատարությունը, պայմանով. եթե ստացուի ԱՄՆ սենատի համաձայնությունը (Նոյն տեղը, էջ 614): Ընդսմին, նախագահը դեմ արտայայտուեց Անատոլիայի բաժանմանը...

Լլոյդ Ջորջի նոր առաջարկում, որը ներկայացուեց «Երեքի խորհրդի» քննութանը, մայիսի 21-ին, հաշուի առնուեցին ամերիկեան պահանջները՝ «թեթև հոգատարությունը» Անատոլիային եւ նոյնիսկ «ժամանակավոր հոգատարությունը» ռուսական Հայաստանին, Ադրբեջանին եւ Կովկասի ամբողջ շրջանին ընդհուպ խնդրի լրիւ լուծում (Նոյն տեղը, էջ 770-771): Այսպիսով, քաղաքակրթությունների այս խառնարանում հայ ժողովուրդը, թույլ է, դուրս էր պրծնում թուրքական գեղեցիկ եւ կարող էր, ի վերջոյ, վերականգնել իր Հայրենիքը՝ աշխարհի առաջին քրիստոնեայ պետությունը (301թ.), տեւականօրէն վայելու ամերիկեան երիտասարդ ու կենսունակ ժողովրդավարութեան պաշտպանությունը: Սակայն, ուրիշ էին եւրոպական մեծերի հաշիւները: Մասնաւորապէս, Ֆրանսիան պնդեց Անատոլիայի հանդէպ ֆրանսիական հոգատարութեան նախագծի վրայ, չէր թաքցնում Կիլիկիայի հանդէպ իր երկրի բացառիկ հետաքրքրութիւնները:

Ինչեւէ: Դեռեւս 1919 թուականի մարտի 7-ին Լլոյդ Ջորջի հետ ոչ պաշտոնական հանդիպման ժամանակ նախագահ Վիլսոնի ընկեր ու հաւատարմատար, յայտնի գնդապետ եղուարդ Հաուզը Հայաստանի ու Կ.Պոլսի հոգատարութեան հարցի առնչութեամբ յայտնել էր, որ ԱՄՆ-ը պատրաստ է իր վրայ վերցնել Անատոլիայի «հսկողութիւնը» (Lloyd George, D. The Truth About the Peace Treaties, 2 vols. London, 1938, Vol. I, էջ 228): Իսկ 1919 մայիսի 20-ին «Զորսի խորհրդի» (Վուդրո Վիլսոն, Դեյվիտ Լլոյդ Ջորջ, Ժորժ Կլեմանսո, Վիտտորիո Օռլանդո) նիստում նախագահ Վիլսոնը շարադրեց ԱՄՆ-ի պլանները Հայաստանի վերաբերեալ: Նա յայտարարեց. քանի որ Ռուսաստանը ջախջախուել է, ապա փոխուում է 1916 թ. պայմանագրերի հիմքը (Վիլսոնը նկատի ունէր Սայքս-Պիկո համաձայնագիրը, - Լ. Շ.) եւ դա թոյլ է տալիս «հայկական հարցը» դիտել աւելի լայն պլանով: Վիլսոնը պահանջում էր Հայաստանի կազմի մեջ ընդգրկել նաեւ Կիլիկիան, քանզի այլ կերպ «Հայաստանը կը կտրուի Միջերկրական ծովից» (Նոյն տեղը, էջ 9):

Քաղաքակրթական առումով ողջախոհ եւ հեռանկարային դիրքորոշումը չէր կարող ոգեւորել 1916թ. պայմանագրերը երկնած ֆրանսիական եւ անգլիական կողմերին: Սակայն, Գերմանիայի հետ «խաղաղութեան պայմանագիրը» դեռեւս չէր կնքուած եւ, խորքին մէջ, վիլսոնեան տեսակէտը մերժող գլխաւոր դաշնակիցները դեռեւս պէտք է հաշուի նստէին ամերիկեան դիրքորոշման հետ:

Ինչքան էլ տարօրինակ թուայ, «14 կէտերի» սեփական մեկնաբանութիւնն ունէին խոշոր եւրոպական տէրութիւնների տարածայնութիւնների ու խուլ հակասութիւնների վրայ յաւերժօրէն դրեյֆող թուրքերը: Նկատի ունենալով կայսրութիւնները չտրոհելու վիլսոնեան տեսակէտը, հայ կանանց եւ անհաշիւ որբերի դահիճ, «արեւմտականացած» Խալիդէ Էդիպը հանդէս է գալիս Թուրքիայի նկատմամբ ամերիկեան հոգատարութեան օգտին (Stu Halide' Edib', The Turkish Ordeal. London, 1928, էջ 10-11): Սոյն ճիգովիտը այն յոյսն է յայտնում, որ Վիլսոնի «14 կէտերը» թոյլ են տալիս յուսալու, որ «թուրքերին կը թողնուեն այն հողերը, որտեղ նրանք կազմում են անվիճելի մեծամասնութիւն (ընդգծումն իմն է. - Լ. Շ.)», ընդսմին նկատի ունենալով, որ այդ հողերը հենց վերջերս ցեղային մաքրագործման («e'puration ethnique») հետեւանքով ամայացած Հայաստանն են, ուստի եւ դաշնակիցները չեն գնայ «Հայաստանի ստեղծմանը Թուրքիայի արեւելքում եւ հարաւում» (Նոյն տեղը, էջ 3): Նշանակում է, կը դառնան լուր յանցակիցը թուրքական հանճարի ստեղծագործութեան՝ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ակտի կիրառմանը որպէս

ՀԱՅՐԵՆԻԷ եւ ՄՇԱԿՈՅԹ կողոպտելու ու սեփականելու միջոցի: Սկսած էր, ինչպէս եւ հասկանալի է, Մեծ Ռճիրի արդիւնքների իրացման եւ ուրացման դժուարին ու հաճելի շրջանը: Օրինակ, այսպէս, «հայկական տարրից» 1915 թուականի մայիսին մաքրագործուած հայկական Երզնկա քաղաքի կառավարական շէնքի «սանդուխքներու վրայ», Հարբորդի առաքելութիւնը դիմաւորելիս (1919թ., սեպտեմբերի 23), «խոշոր գիրերով «Viva L'Art. 12 des Principes de Wilson» գրուած լաթը կը ցուցադրուէր (Տե՛ս խաչատրեան Հ.Հ. Ամերիկեան զինուորական առաքելութիւնը դէպի Հայաստան. - «Հայրենիք», 1940, դ 3, էջ 130):

Ուշագրաւ է Կ.Պոլսի ամերիկեան կոմիսար Լ. Հեյկի (Lewis Heck) 1919 թուականի յունուարի 4-ի հաղորդումը Ֆրանսիայում ամերիկեան դեսպանին առ այն, թէ թուրքերը շատ են վախենում խաղաղութեան վեհաժողովում դաշնակից գլխաւոր տէրութիւնների, բացառութեամբ ԱՄՆ-ի, իրենց հանդէպ սպասուելիք չափազանց խիստ վերաբերմունքից եւ իրենք ապաւինում են բացառապէս Վիլսոնի ու նրա «14 կէտերի» վրայ (Տե՛ս «Papers Relating to the Foreign Relations of the U.S. The Paris Peace Conference, 1919», Vol. II, էջ 282): Անշուշտ, թուրքերը վախենալու հիմք ունէին. անդամահատման սեղանի վրայ էր ոճիրների մէջ թաղուած ենիշերիների բռնակալութիւնը, իսկ վերնախաւ կոչուած թուրք կառավարիչների, զինուորականների ու մտաւորականների գլխին կախուած էր Անտանտայի գլխաւոր երկրների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի եւ Ռուսաստանի 1915 թուականի մայիսի 24-ի յայտարարութեան սպառնալիքը, որով կոտորածների համար գլխաւոր դաշնակից երկրները հրապարակաւ անձնապէս պատասխանատու էին հռչակում Օսմանեան կառավարութեան բոլոր անդամներին եւ տեղական այն պաշտօնեաներին, որոնք մասնակցել էին ոճրագործութիւններին, գործողութիւններ, որոնք որակուել էին որպէս «*ոճիր մարդկութեան եւ քաղաքակրթութեան դէմ*»: Պարզ է, որ թուրքերը նպատակ էին դրել օգտուել XX դարի խոշորագոյն քաղաքական գործչի ահռելի հեղինակութիւնից, ապականել մեծ մարդասէր-քրիստոնեայի անունն ու աշխարհի վերակազմման յուսատու ծրագիրը, բովանդակագրկուելով այն սեփական մեկնաբանութեամբ: Ու ամերիկեան հովանոցի տակ թաքնուելու նպատակով, ստեղծում են այսպէս կոչուած «Ազգային Կոնգրես» եւ համանման այլ կազմակերպութիւններ, որոնք, այլուհանդերձ, մեծ ազդեցութիւն չեն կարողանում ձեռք բերել: Սակայն, այս կազմակերպութիւնների առկայութիւնը Վիլսոնին թոյլ է տալիս ապացուցելու, որ թուրքերը գերադասում են ամերիկեան հոգատարութիւնը: Այդպիսով, թերեւս «*Վիլսոնի վարդապետութիւնը*», իր ամբողջութեան մէջ, բացում էր հակասութիւններից բզկտուող Մերձաւոր ու Միջին Արեւելքի առջեւ իրաւահաւասար, անվտանգ եւ ներդաշնակ զարգացման հեռանկար, ստեղծում էր քաղաքակրթութիւնների ներդաշնակ երկխօսութեան նախադէպ: Իրօք, որ «յարատեւ» խաղաղութիւնն այստեղ դառնում էր շօշափելի ներկայութիւն:

Բայց, սկսած 1919 թուականի երկրորդ կէտերից, Եւրոպական գլխաւոր դաշնակից երկիրները, երբ արդէն կնքուած էր հաշտութեան դաշնագիրը Գերմանիայի հետ (28 յունիսի, Վերսալ), այլեւս չվերադարձան մայիս-յունիսին քննարկուած Թուրքիայի հանդէպ ամերիկեան հոգատարութեան նախագծին: Եւ վերցրեցին Կ.Պոլսի ու Անատոլիայի հանդէպ ամերիկեան հոգատարութեան վերաքննութեան հաստատուն ուղղութիւն: Այժմ խօսք կարող էր լինել միայն Հայաստանի հոգատարութեան մասին: Հայաստանն այսպէս ըստ էութեան, ամբողջութեան մէջ իրենով ծածկում էր Մերձաւոր Արեւելքը: Վատթարն այն էր, որ նոյն շրջանում էր (1919թ., նոյեմբեր), որ ծայրակէտին հասաւ խզումը Վիլսոնի եւ հանրապետականների դեկավարութեան միջեւ, երբ Սենատը հրաժարուեց վաւերացնել Վերսալեան դաշնագիրն ու թոյլ տալ Միացեալ Նահանգներին դառնալ Ազգերի դաշնակցութեան անդամ: [Վաւերացման հասնելու երկրորդ փորձը, ծայրերի 2/3-ի գերազանցութեան պահանջով, անյաջողութեան մատնուեց 1920 թուականի մարտին]

(Ованнисян Р. США и Армения: мандат и границы, 1920г. - «Պատմա - բանասիրական հանդես», 1995, դ 2, էջ 120): Առաջիկայում տապալուելու էր, ներքին, թե արտաքին ազդակների ճնշման տակ, վիլսոնեան խոյանքը դեպի համաշխարհային հզորութեան շողացող բարձունքներ, երեւակայութիւնից զուրկ քաղքենուն անըմբռնելի էր մնալու նախագահի մտքի թռիչքը, որը թերեւս սեփական անծի ներքին ծալքերի հակասութիւնների մէջ խճճուած Ջիզմունդ Ֆրոյդին առիթ էր տալու նախագահի անձը եւ մտային ուստիւնները հետագայում տեղաւորելու «հոգեվերլուծութեան» (պսիխոանալիզ) կասկածելի եզրայնագումների շրջանակներում: Մինչդեռ, Վիլսոնի մահից ինը տարի յետոյ ԱՄՆ նոր նախագահ Ֆրանկլին Դ. Ռուզուելտը «հպուելու» էր Վիլսոնի ժառանգութեանը, ցաւօք առանց թոմաս Վուդրո Վիլսոնի եւ առանց «Վիլսոնեան Հայաստանի»:

Վիլսոնը ծախողութեց:

Գլխաւորը նրա ծախողման մէջ, նկատենք, այդուհանդերձ, եւրոպական գլխաւոր դաշնակից երկիրների ռազմական գերազանցութեան մէջ չէր, եւ ոչ էլ նոյնիսկ նրանց բազմամիլիոն բանակների հզորութեան: Խարդաւանքը (ինտրիգա) «եւրոպական համանուագի» գործողութեան մեխանիզմի մէջ էր: Վիլսոնը եւ Լոյդ Ջորջը 1918 թուականին յայտարարեցին. «ցարիզմի կործանումը արմատապէս փոխեց արեւելեան խնդիրը՝ «զւանակը» կանգնեց, պայթեց պատերազմից ու յեղափոխութիւնից... Ռուսական վտանգը վերացաւ: Առաջին հետեւութիւնը՝ Թուրքիան այլեւս պէտք չէ, Թուրքիան իր հերթին ենթակայ է ոչնչացման» (Ե. Ա. Ադամով): Զբացաւ «եւրոպական համանուագը»: 1919 թուականի յունուարի 30-ին եւրոպական տէրութիւնները հանդիսաւոր կերպով յայտարարեցին. Օսմանեան կայսրութիւնը դադարեցրեց իր գոյութիւնը: Իսկ Վիլսոնն ազդարարեց. «Անցեալին վերադարձ չկայ»: Այդպէս, սակայն, թուում էր միայն:

Մինչ Վիլսոնը ուժերի բարդ յարաբերակցութեան մէջ ուրուագծում էր «կայուն համաշխարհային հաւասարակշռութիւն», կարդինալ Ռիշելյոյի հայրենակից Վլեմանսոն մարտնչում էր «ուժերի նոր հաշուեկշռի» համար, մինչ Վիլսոնը պայքարում էր յանուն «միջազգայնօրէն կազմակերպուած աշխարհի», «իրաւունքին ընդհանուր հաւատարմութեան», Վլեմանսոն «իր առջեւ տեսնում էր միայն Ֆրանսիան», որի «նկատմամբ տածում էր նոյն զգացմունքները, ինչ-որ Պերիկլեսը Աթենքի. այն ամէնը, ինչ-որ գին ունի, ամփոփուած է նրա մէջ, մնացածը ոչինչ չարժէ...», որ «ուժի վրայ հիմնուած քաղաքականութիւնը անփոփոխելի է» (Զ. Ս. Քեյնս):

«Փարիզի խաղաղութեան վեհաժողովում,- գրում է քաջածանօթ Զոն Ս. Քեյնսը, - իրար դէմ էին պայքարում Վիլսոնի «Տասնչորս կէտերը» եւ Վլեմանսոյի «Կարթագենեան խաղաղութիւնը» (ընդգծումը իմն է Լ.Շ.) (Кейнс Дм. М. Экономические последствия Версальского мирного договора. М.-Л., 1924, էջ 29): Այն իր դաժանութեամբ իր արտացոլումն էր գտնում թուրքական հարցի շուրջ ընթացող համաշխարհային դաւերի շրջանակում՝ «վերսալեան գործընթացի» գլխաւոր խարդաւանքներում: Եւ ժամանակի ընթացքում սկսեց գերակշռել «Վլեմանսոյի Կարթագենեան խաղաղութիւնը». եւրոպան հակուեց «երջանիկ անցեալին», շրջուեց դեպի անցեալի «մեծ տիպարները», դեպի «եւրոպական համանուագ», որի ծնունդն էր համաշխարհային առաջին սպանդը եւ բոլոր ժամանակների Մեծ Ռճիրը՝ հայոց ցեղասպանութիւնը... Իսկ Թուրքիան առաջիկայում Արեւմուտքի համար ծեռք էր բերելու ռազմավարական աւանդական նշանակութիւնը:

Մինչ նախագահի Հայրենիքում նրան սպասում էր դաժան եւ անգիջում պայքարը խաղաղութեան դաշնագրի վաւերացման, «ազգերի համաշխարհային խորհրդարանի» Ազգերի դաշնակցութեան ու Հայաստանի հոգատարութեան համար, Փարիզում իր վճռին էր սպասում «թուրքական թնջուկը»: Աշխարհի հզորները պէտք է լուծէին՝ ա) Կ.Պոլսի եւ նեղուցների, բ) Օսմանեան կայսրութեան փոքրասիական տիրոյթների, մասնաւորապէս, արնածոր Հայաստանի, գ) արաբական տարածքների՝ Պաղեստին, Սիրիա, Միջագետք,

ճակատագրերը: Անգլիան ու Ֆրանսիան, անտեսելով ԱՄՆ-ին արագացրին իրենց քայլերը Թուրքիան բաժանելու ուղղությամբ: Դեկտեմբերի 11-ին Լոնդոնում գումարուեց անգլո-ֆրանսիական համաժողովը, որտեղ քննուեցին մերձաւորարեւելեան նախի, Կ. Պոլսի համատեղ գրաման, Անատոլիայում ազդեցութեան ոլորտների ձեռք բերման հարցերը: Իսկ 1920 թուականի փետրուարին, խաղաղութեան վեհաժողովի պաշտօնական փակումից (1920թ., յունուարի 21) անմիջապէս յետոյ, Լոնդոնում, տեղի ունեցաւ անգլո-ֆրանս-իտալական համաժողովը (Լոյդ Ջորջ, Միլերան, Նիտտի): ԱՄՆ-ից մասնակցում էր միայն դիտորդ: Այս անգամ, թուրքական հարցի վերաբերեալ ընդունուեցին կոնկրետ որոշումներ, որոնք այնուհետեւ ընկան Սան-Ռեմոյի (1920թ., ապրիլ 18-26) համաձայնութեան եւ Սեւրի (1920թ., օգոստոսի 10) դաշնագրի հիմքում: Այստեղ արդէն պաշտօնապէս մերժուեցին Թուրքիային վերաբերող ամերիկեան առաջարկները, բացառութեամբ Հայաստանի հոգատարութեան: Նախատեսուում էր, առանց սահմանները նշելու, Հայաստանը ստեղծել էրզրումի (Կարին), Տրապիզոնի, Վանի եւ Բիթլիսի (Բաղէշ) նահանգներում դէպի Սեւ ծով ելքով, որն իր չափերով արդէն շատ էր հեռու «Մեծ Հայաստանի» («Larger Armenia») վիլսոնեան նախագծից: Կիլիկիան անցնում էր Ֆրանսիայի «ազդեցութեան գօտի»:

Աշխարհում ռազմավարական հաշուեկշիռի արմատական փոփոխութեան պայմաններում ԱՄՆ-ի համար «նախատեսուում» էր, մասնաւորապէս, Հայաստանի հոգատարութեան եւ նրա սահմանների որոշման հարցը: Նկատենք, որ ԱՄՆ-ի, որպէս *հոգատարակիր* երկրի, վերաբերեալ առաջին հրապարակային խօսքը եղել էր դեռեւս 1919 թուականի մարտի 7-ին, երբ Գերմանիայի զինաթափման հարցի քննարկման ընթացքում շօշափել էր նաեւ Թուրքիայի հարցը: Լոյդ Ջորջը Կլեմանտիոյի ներկայութեամբ նախագահ Վիլսոնի «անպաշտօն խորհրդական» գնդապետ Հաուզին հարց էր տուել. կարո՞ղ է ԱՄՆ-ը իր վրայ վերցնել Օսմանեան կայսրութեան, յատկապէս Կ. Պոլսի եւ Հայաստանի հոգատարութիւնը: Հաուզը պատասխանել էր, որ ԱՄՆ-ը պատրաստ է իր վրայ վերցնել Կ. Պոլսի եւ Հայաստանի հոգատարութիւնը, որ ԱՄՆ-ը կարող է նոյնիսկ իրականացնել Անատոլիայի «ընդհանուր հսկողութիւնը» (Lloyd George, D. The Truth About the Peace Treaties, էջ 288):

Նախագահ Վիլսոնն իր հերթին, փետրուարի 26-ին, արտաքին գործերի սենատական յանձնաժողովի հետ կոնֆերանսում, երբ քննուում էր նաեւ Հայաստանի հոգատարութեան հարցը (Logan R. W. The Senate and the Versailles Mandate System, N. Y., 1945, էջ 54), Սպիտակ տանը յայտարարել էր. եթէ ԱՄՆ-ը երբեւէ յանձն առնի որեւէ հոգատարութիւն Ազգերի դաշնակցութիւնից, ապա դա կը լինի առաջին հերթին Հայաստանը (America as Mandatory for Armenia, N. Y., 1919, էջ 26): Եւ ահա, Սան - Ռեմոյում ընդունուած ռազմավարութեան համաձայն, Թուրքական պայմանագրի տեքստ պէտք է մտցուեր յատուկ մի կէտ, որը դաշնագիրը ստորագրած բոլոր կողմերին պարտաւորեցնում էր կանխաւ ընդունել այն սահմանները, որոնք պէտք է «գծագրուէին» նախագահի կողմից օսմանեան նախկին նահանգների սահմաններում: Եւ դեռեւս հոգատարութեան հարցը չլուծուած, նախագահը որպէս իւրատեսակ պատասխան Դաշնակիցների գերագոյն խորհրդի առաջարկի, ստեղծել էր յատուկ կոմիտէ՝ գծելու համար ապագայ («Սեւրեան») Հայաստանի սահմանները: Որոշումը պէտք է կայացուեր «բանականութեան սահմաններում»՝ հիմնուած *ազգագրական* (էթնիկական), *աշխարհագրական*, *տնտեսական*, *ռազմավարական* եւ այլ նկատառումների վրայ³:

³ Նախագահ Վիլսոնի ընդունած սահմանները՝ Վաշինգտոնում ՀՀ դեսպան Գարօ Փաստրմաճեանի կողմից ներկայացուած եւ պաշտպանուած գիծը, մօտաւորապէս նոյնն էին, ինչ նախատեսել էր Փարիզի ազգային համագումարի (1919թ. փետրուար 24-ապրիլ 22) սահմանորոշ յանձնախումբը (Տե՛ս Փափագեան Վ., Իմ յուշերը, Գահիրէ, 1957, հ. III, էջ 47):

«Կոմիտեի այդ աշխատանքի մէջ էլ ստեղծուել է «Վիլսոնեան Հայաստանի» ուրուագիծը» (Ованнисян Р. США и Армения: мандат и границы, 1920г., էջ 119):

... 1920թ. ապրիլի 25-ին Սան-Ռեմոյի խորհրդաժողովը որոշում է դիմել նախագահ Վիլսոնին ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի հոգատարութիւնը ստանձնելու առաջարկով (Batsell, The United States and the System of Mandates. N. Y., 1925, էջ 271), իսկ ծախողման դէպքում՝ հանդէս գալ Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ սահմանագատման իրաւարար (արբիտր), յիշեալ նահանգներում: Հայաստանի կառավարութիւնը եւս ԱՄՆ հոգատարութեան հաստատման ուղղութեամբ լայնածաւալ աշխատանքի էր տանում: Ամերիկեան կողմի հետ նա Փարիզում պատրաստել էր ԱՄՆ-ՀՀ համաձայնագրի նախագիծ (1919թ. յուլիսի 18)՝ հոգատարութեան հարցի դրական լուծման դէպքում (նախագիծը տես «Բանբեր Հայաստանի արխիւների», 1965, N-2, էջ 32-34): 1920թ. ԱՄՆ էր գործուղուել, նոյն առաքելութեամբ, ՀՀ առաջին (նախկին) վարչապետ Յովհաննէս Բաջազնունին:

1920թ. մայիսի 17-ին Վիլսոնը Փարիզում ԱՄՆ դեսպանի միջոցով Անտանտայի Գերագոյն խորհրդին յայտնում է իր համաձայնութիւնը՝ լինել ապագայ Հայաստանի սահմանների իրաւարարը (միջնորդ դատաւոր.-Լ. Շ.) («Foreign relations of the U. S. 1920», Vol. III, էջ 783, 793), եւ մայիսի 24-ին դիմում է ԱՄՆ կոնգրեսին Ուղերձով Հայաստանի հոգատարութիւնը ընդունելու առաջարկով (Logan, R.W. The Senate and the Versailles Mandate System, էջ 97): Վիլսոնը նկատելով, որ կոնգրեսի մեծամասնութիւնը հանդէս է գալիս Հայաստանի հոգատարութեան դէմ, այն հիմնաւորումով, թէ ԱՄՆ-ը Հայաստանում չի կարող պահել 100 հազարանոց խոշոր բանակ, ինչպէս գտնում էր Հարբորդի առաքելութիւնը, հարցնում է ռազմական փորձագիտական կարծիք հոգատարութիւնը իրականացնելու մասին: Նոր հաշուարկով Հայաստանում ԱՄՆ հոգատարութիւնը իրականացնելու համար բաւարար է դիտւում 27 հազար մարդը, պայմանով, որ երեք տարի յետոյ այն հասցուի մինչեւ 10 հազար մարդու: Սակայն, այդ քայլը եւս յաջողութիւն չի բերում նախագահին:

Վիլսոնը Հայաստանի իրաւարար

ԱՄՆ Սենատի արտաքին յարաբերութիւնների կոմիտեն 1920 թուականի Մայիսի 27-ին պատրաստում է մի բանաձեւ, որով 4 դէմ 11 ձայնով Կոնգրեսի երկու պալատներին էլ յանձնարարում է Հայաստանի հոգատարութիւնն ստանձնելու իրաւունք գործադիր իշխանութեանը չտալ: Որպէս կատարում յանձնարարականի, Սենատը երկար վիճաբանութիւնից յետոյ, 23 դէմ 52 ձայնով, յուլիսի 1-ին ընդունում է յանձնախմբի նախագահ (հանրապետական) Լաջի (Henry Cabot Lodge) բանաձեւը, որը «յարգանքով կը իրաժարուի նախագահին տալ իրաւասութիւն՝ ընդունելու Հայաստանի հոգատարութիւնը»:

ԱՄՆ-ում այսպէս տապալում է Վուդրօ Վիլսոնի «Հայաստանի հոգատարութեան» ռազմավարութիւնը: Այստեղ եւս, ի վերջոյ, յաղթում է «Կլեմանսօյի Կարթագենեան խաղաղութիւնը»: Արեւմուտքը անկասելիօրէն մղւում է ուժերի հաւասարակշռութեան նոր հարթութիւն: Հայ գիւղատնտեսական կողմից Կարսի ամրոցը «յաջողութեամբ» Կարաբեքիրին յանձնելուց յետոյ անգլիական «Daily Herald»-ը 1920 թուականի նոյեմբերի 13-ի համարում գրում է. «Սկզբնապէս պլանը ամփոփուած էր Վրաստանն ու Հայաստանը Բաքուն գրաւելու համար օգտագործելու մէջ: Սակայն Քենալ փաշան իրեն ցոյց տուեց աւելի ուժեղ, քան դա սպասում էին: Թուրքական բանակը մխրճուեց Հայաստանի սիրտը: Դրանով վերջանում է հին քաղաքականութիւնը (ընդգծումը իմն է.- Լ.

Շ.): Պարզ է, որ թոյլ Հայաստանը չի կարող Բաքուից դուրս մղել կարմիրներին: Ռ՝վ կ'անի դա: Ինչու՞ ոչ Քեմալը: Պէտք է ճանաչել Քեմալին, նրան տալ փոխհատուցում... եւ նա կը համաձայնի վճարել կարմիրներին Բաքուից» (Տե՛ս Պոստալկովա Յ. Մ. Империалистическая политика США в отношении Турции. 1914 -1920гг. М., 1960, էջ 131): Անշուշտ, Քեմալը կարմիրներին Բաքուից չվճարեց եւ չէր էլ պատրաստուում վճարել: Քեմալն էր 1920 թուականին ապրիլի 26-ին Լենինին առաջարկում իրար միջեւ բաժանել Հայաստանի հանրապետութիւնը (կարդա՛ր Արեւելեան Հայաստանը), փոխարէնը նուիրաբերելով Բաքուն: Իսկ Արեւմուտքը Սեւին դաւաճանելուց յետոյ եւ լքելով Հայաստանը, ըստ էութեան, կացնահարեց արեւմտեան քաղաքակրթութեան ԱՌԱՋԱԴԻՐՔԻ հիմքերը տեղում, բացելով վերջինիս *անընդհատ* նահանջի ճանապարհը Առաջաւոր Ասիայում եւ Միջին Արեւելքում, ստեղծելով տարածաշրջանում քաղաքակրթութիւնների անհաւասարակշռութիւն ու նրանց հաւանական բախման անկանխատեսելի նախադէպ, հեռանկարի մէջ ցանելով ռազմավարական աղէտի (կատաստրոֆա) թունաւոր սերմեր, ինչի մասին վերջին շրջանում յիշեցնում է Սամուէլ Հանթինգթոնը (Samuel Huntington): Այս առումով, սակայն պարզուում է, Հանթինգթոնը առաջինը չէ: Հայաստանի հոգատարութեան հարցի քննարկման ժամանակ, 1920 թ.-ի Յունիսի 1-ին Արկանզասից սենատոր Ջոզեֆ Ռոբինսոնը ասում էր. եթէ Կոնգրեսը մերժի նախագահ Վիլսոնի առաջարկը, ապա «*քրիստոնէութիւնը իր արեւելեան ճակատում կը ստանայ ջախջախիչ հարուած*»:

Թերեւս, այս նկատառումով էր, որ Թոմաս Վուդրո Վիլսոնը, առաքելի պայծառատեսութեամբ, հաւատալով Հայաստանի լուսէ ապագային, Հայաստան – Միացեալ Նահանգներ անխզելի բարեկամութեանը, միջազգային իրաւունքի օրէնսդիրի արդարամտութեամբ ու վստահ ամերիկեան ժողովրդի ժողովրդավար *կամքին*, կատարեց յանձն առած *իրաւարարի* (arbitrator) պարտականութիւնը՝ սահմանափակուած (այդուհանդերձ՝ յօգուտ Թուրքիայի) Վան, Բաղէշ (Բիթլիս), Կարին (Էրզրում), Տրապիզոն նահանգներով: Տեղին է նշել, որ իրաւարարութեան բնոյթով իրաւարարի որոշումը կողմերն ընդունում են «ապրիորի, այն պարտադիր է նրանց համար եւ վաւերացման (ռատիֆիկացիա) կարիքը չունի» (Իւ. Բարսեղով): Սեւի դաշնագրի ստորագրումը՝ կատարուած աշխարհի ազգաբնակչութեան 66% -ը ներկայացնող 14 երկրների կողմից (հանգամանօրէն տե՛ս Սահակեան Տ. Ղ., Վուդրո Վիլսոն. մարդը եւ քաղաքագէտը, Եր., 2006, էջ 63), ստեղծել էր միջազգային բազմակողմանի պարտաւորութիւն՝ ընդունել իրաւարարութեան պայմանները: Ընդսմին, այդ կարգի պարտաւորութիւնների վերանայումը «հնարաւոր է միայն բոլոր կողմերի եւ յատկապէս այն կողմի, որի օգտին կայացուել է իրաւարարական որոշումը, համաձայնութեամբ» (Յու. Բարսեղով), ինչը, բնականաբար, Սեւի դաշնագիրը ստորագրելուց յետոյ, մասնաւորապէս ՀՀ կողմից, տեղի չի ունեցել:

Վիլսոնը, մշակուած ընթացակարգի համաձայն, իրաւարարութեան առաջարկն ստանալուց եօթ ամիս յետոյ, իսկ յօշոտուած Հայաստանի բռնի խորհրդայնացումից եօթ օր առաջ, 1920 թուականի նոյեմբերի 22-ին կայացրեց ու հռչակեց իրաւարարական իր վճիռը (Տե՛ս «Papers Relating to the Foreign Relations of the U. S. The Paris Peace Conference 1919», Vol. III, էջ 790-804), որը, ինչպէս ամէն մի իրաւարարական վճիռ, ծնել ու ծնում է «որոշակի իրաւական հետեւանքներ նրա մասնակիցների համար»: Չլիաւոր ու դաշնակից երկրները, երբ դիմում էին իրաւարարութեան, տուեալ դէպքում եւս, անշուշտ, համաձայն էին, որ «իրաւարարի կարգադրութիւնները, որքանով այն վերաբերում է իրենց, լինելու են վերջնական եւ, համապատասխանաբար, պայմանաւորուեցին յարգել իրենց, լինելու են վերջնական եւ, համապատասխանաբար, պայմանաւորութիւնը» (Իւ. այդ իրաւաձեւաւորող (որавооформляющ) միջազգային համաձայնութիւնը» (Իւ. Բարսեղով): Ընդսմին, նախագահ Վիլսոնի բացատրութեամբ, իրաւարարական վճիռը կայացուել է ամենահաւաստի տեղեկատւութեան (information) եւ «արդարութեան

բարձրագույն շահերի գիտակցումով» («Papers Relating to the Foreign Relations of the U. S. The Paris Peace Conference», էջ 796):

Վիլսոնի վճիռը պետք է հրապարակուեր 1919թ. դեկտեմբերի 17-ին, սակայն անգլիական կողմը, որը որոշ տեղեկություններով քեմալականների հետ շփման ուղիներ էր որոնում դեռևս 1919 թուականի սեպտեմբերից (Տե՛ս Бюлетень НКВД, 1921, N-104, էջ 28) եւ նրանց հետ գործարքի մէջ էր 1920 թուականի աշնանը, քաղաքական ճնշում էր գործադրում ամերիկեան կողմի վրայ վճռի հրապարակումը կանխելու համար, իբրեւ թէ մինչեւ «որոշ նկատառումների» ներկայացում: Անգլիացիներին, սակայն, յաջողութեց միայն վճռի հրապարակումը որոշ ժամանակով յետաձգել: Վիլսոնի իրաւարական վճիռը հրապարակուեց 1921 թուականի յունուարի 22-ին, Վաշինգտոնում, դրանով իսկ ընդգծելով վճռի *անշրջելիութիւնն* ու *անբեկանելիութիւնը* (Հայաստանն արդէն բռնութեամբ խորհրդայնացուել էր), հայ ժողովրդի՝ իր հայրենիքի հանդէպ, միջազգայնօրէն հռչակուած սահմաններում, իրաւունքի *անժամանցելիութիւնն* ու *վերանցականութիւնը* (transcendental):

Այսպիսով, ԱՄՆ 28-րդ նախագահ ԹՈՄԱՍ ՎՈՒԴՐՈ ՎԻԼՍՈՆԸ (դեմոկրատ, կալւինիստ), 20-րդ դարի բարոյապէս անբասիր ԱՇԽԱՐՀԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ, անկաշառ եւ նիւթապէս անշահախնդիր բարեփոխիչը, խորունկ ու խստապահանջ կրօնասէրը, գաղափարապաշտն ու քաղաքական իրապաշտը՝ պայծառ մտքով, կրքոտ, երբեմն անկոտորում մարտիկն այն բանի, ինչը համարում էր բարի գործ (Վլաուս Շվաբէ), մեկնելով անվտանգ աշխարհակարգի ու քաղաքակրթութեան արմատական ու հեռագնայ շահերից եւ իրաւագիտակցութեան բարձր սկզբունքներից, անկողնում գամուած վիճակում էլ (1919 թուականի Հոկտեմբերի 2-ին ուղեղի արիւնագեղման հետեւանքով անդամալուծուել էր նախագահի աջ կողմը) մնաց հարագատ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ստեղծելու իր տեսլականին, թերեւս, որպէս *միակ եւ իրական Յուշարձանը* Հայաստանի կորուստների ու տառապանքների, հայ ժողովրդի՝ քաղաքակրթութեանը մատուցած հազարամեայ անգնահատելի ծառայութիւնների, Դաշնակիցների յաղթասեղանին բերած նշմարելի մարտական նպաստի... [Յիրաւի, Անտանտայի կրտսեր դաշնակից հռչակուած հայ ժողովուրդը իր անհուն ողբերգութեան ճակատագրական օրերին, Վիլսոնեան իրաւարարական վճիռը (որն է Հայաստանի հանդէպ իր անժամանցելի իրաւունքների անբեկանելի վաւերագիրը), այսուհանդերձ, ձեռք բերեց արժանապատուութեան «արդար վաստակով»՝ ռազմի դաշտում:

Այսպէս.

. Դաշնակիցների ու Հայաստանի Հանրապետութեան բանակների աւելի քան 50,000 հայ զինուորներ զոհուեցին մարտական գործողութիւնների ընթացքում,

. Առնուազն երկու ռազմավարական ուղղութիւններում՝ Պաղեստինի ճակատում եւ Բաքուի համար մղուող մարտերում հայկական ազգային զօրամիաւորումներն ու հայ զինուորը ունեցան բացառիկ ծառայութիւն, 1918թ. էապէս ազդելով պատերազմի ռազմավարական ընդհանուր իրադրութեան ու ելքի վրայ. Պաղեստինի «Թրքական ճակատը ձեղքելու սահմանուած ճակատամարտի ընթացքին, 1918թ-ի Սեպտեմբեր 19-ին հայկական լեզեոնը հանուեցաւ այն դիրքերուն դէմ [Ռաֆատ Արարա բարձունքի վրայ. _ Լ.Շ.], որոնք գրաւուած էին Պաղեստինի «Թրքական ճակատի վրայ գտնուող գերմանական միակ զօրագունդին կողմէ. դիրքեր՝ զորս հայկական լեզեոնը գրաւեց անդիմադրելի թափով մը» (Benoit d'Azy), որի հետեւանքով ջախջախուեց թուրքական «Յըլըզըրըմ» «Կայծակ» բանակը: Պաղեստին-Սուրիա ռազմաճակատը ձեղքուեց ու անդարձ փլուզուեց: Այս մասին վկայում են Մարշալ Ալենքին, զօրավար Ֆոն Ջանդերսը. Սակայն, աւելի վճռորոշ նշանակութիւն ունեցաւ հայկական բանակի դիմադրութիւնը բուն Հայաստանում եւ Բաքուի ուղղութիւնում: Զօրավար Ֆոն Լիդենդորֆը վկայում է. «Թուրքիայի դէմ ռուսներից յետոյ միայն հայերն էին կռուում 1918թ. սկզբներից եւ ութ ամիս

կասեցրին Բաքուի գրաւումը»: Այսպիսով, գերմանական բանակը Ֆրանսիայի ջախջախմանն ուղղուած յարձակողական գործողութիւնների ճակատագրական օրերին Յունիս-Յուլիս ամիսներին՝ Բաքուից մէկ լիտր նաւթ չկարողացաւ ստանալ: Ուրեմն հիմք ունէր Վիկտոր Բերարը գրելու (1918թ.) .« Սեւ ծովէն մինչեւ Մուսուլ երկարող գծին վրայ կը վճռուի ոչ միայն Հայաստանի ապագան, այլեւ բոլոր ժողովրդապետութեանց ապագան»]:

3. Գ. (P.S.) Վիլսոնը կռահում էր պատմական հեռանկարը:

Կենսագիրը գրում է. թողնելով Սպիտակ տունը, նա յաճախ, նստած բուխարու դիմաց՝ Սուրբ Գիրքը ձեռքին, յիշում էր Փարիզը, այն, թէ ինչպէս Կլեմանսոն ու Լոյդ Ջորջը շողոքորթելով թախանձում էին իրեն: Մահուանից ոչ շատ առաջ, նախկին նախագահն, ի խորոց սրտի, ասում էր, որ ինքը ցանկանում է ապրել մինչեւ այն պահը, երբ Գերմանիան վերջնականապէս կը ջախջախի Ֆրանսիային (Steu Lawrence D. The True Story of Woodrow Wilson. N.Y., 1924, էջ 354):

ԼԵՒՈՆ Դ. ՇԻՐԻՆԵԱՆ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԱՆՈՒԷԼ ՔԷՕՍԷԿԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ուսուցիչիս

Գարնանային պայծառ օր մըն էր երբ ֆառասուն տարիներ ետք, Ատլանտեանի միւս ափէն ծանօթ ձայն մը կրկին ականջներուս մէջ կ'արձագանգէր:

Ուսուցիչիս՝ Մանուէլ Քէօսէեանի ձայնն էր:

Մեր առաջին հանդիպումը պատահեցաւ Փարիզի մէջ, նախքան իր վերջին ուխտագնացութեան ձեռնարկելը դէպի Saint Jacques Compostello, Սպանիա, ուր, ըստ կրօնական աւանդութեան, Սուրբ Գլխադիրի մարմինը թաղուած է:

Սուրբին գլխատուած գլուխը ամփոփուած է երուսաղէմի հայոց Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ:

Երկարատեւ խոկումներով սնած իր քաղձանքն էր ուխտագնացութեամբ լուսարանել Սուրբին երկու մարմնամասերուն Ֆիզիքական հեռաւորութեան թնեւելը: Կ'ուզէր շաղկապել Սուրբին Գլուխն ու մարմինը:

Կենսական այս նպատակակէտը յափշտակած էր իր հրեղէն աշխարհը:

Գրական շնորհներով օժտուած Մանուէլ Քէօսէեանի կողմին՝ կը ծնէր նաեւ Մանուէլ Քէօսէեան ուխտաւորը, հոգեկան արժէքներ որոնողը:

Շահեկան երեք օրուայ կենակցութենէ մը ետք, տիկնոջս հետ ընկերացանք իրեն դէպի Ֆրանսայի հարաւը՝ Saint Jean Pied de Port գիւղաֆաղաքը, ուրկէ՝ պիտի ծայր առնէր իր ուխտագնացութեան ֆառասնօրեայ ֆալելով երթը:

Գանատա իր վերադարձի ճամբուն՝ կրկին հանդիպեցանք իրարու

Փարիզի Charles De Gaulle օդակայանը՝ քացառիկ մթնոլորտի մը մէջ: Ա՛յնքան պայծառ եւ ցնծուն էր դէմքը որ ներքին խաղաղ նոր զօրութեամբ մը իր սպառազինութիւնը կ'արտացոլացնէր:

Տեսանք իր ուխտագնացութեան օրագրութեան եզակի ապրումներով յորդառատ տետրը, որը վստահաբար դափնեպսակը պիտի հանդիսանար իր վերացական ըմբռնումները պարզաբանող գործին, իր որոնած հոգեկան արժէքներու մասին:

Աւա՛ղ, վերադարձին քիչ ժամանակ ետք, կը տեղեկանայինք անողոք հիւանդութեամբ վատթարացած իր վիճակէն եւ անոր անբուժելի բնոյթէն որուն յաջորդեց՝ անխուսափելի մահը:

Երկուստեք կ'անցնէինք կեանքի յաջորդ հանգրուանին. ինքը կը բաժնուէր մեզմէ առ յաւէտ անդեմական կեանքը ընդգրկելու՝ իսկ մենք կ'առչած յիշատակներու տրցակին, պիտի ջանանք իր հետ շաղախուած մեր անցեալը վերապրեցնել:

Որպէս աշակերտ՝ հիացողի հանգամանքս, ինձ կը մղէ սահմանափակուիլ իր գրութիւններէն յափշտակուողի մը մօտեցումով:

Վստահաբար իր գրչընկերները պիտի բերեն իրենց յարգանքի տուրքը, ըստ պատշանի ընդգծելով, Մանուէլ Քէօսէեանի արժանիքները որպէս քանաստեղծ, գրագէտ, գրականագէտ, քանախօս, դասախօս եւ ճանապարհորդ:

Բազմաթիւ են թիւերը անոնց, որոնք քախտն ունեցան ինձ նման, իրենց աշակերտական տարիներուն արժանանալ անոր ուսուցչական

անգուցական շունչին եւ ներշնչումին:

Կը յիշեմ, կարծես երէկ ըլլար, տպաւորիչ տեսքով այդ երիտասարդը, սպիտակ, փայլուն մորթով, սեւ եւ խիտ մազերով, օրօրուող ֆայլերով կը մտնէր դասարան:

Հայ գրականութեան մեր նոր դասախօս՝ Մանուէլ Քէօսէեանն էր:

Կը ծանօթանամ իրարու, կարճ ժամանակ մը ետք բանկոնին գրպանէն լաթակազմ նիհար գրքոյկ մը հանելով՝ թրթռուն ձայնով կը ներկայացնէ՝

«Կոստան Զարեանի «Տատրագոմի հարսը»ն է:»

Մէկ գիրք կար եւ այդ՝ իր գիրքն էր: Առաջին անգամն էր որ կը հանդիպէինք դասատուի մը որ դասաւանդելու ընդհանրացած օրինագիծը կը յեղաշրջէր:

Կը բանայ գրքոյկը, կը տեղաւորէ ձախ ափին մէջ. աջ ձեռքը ուսերուն քարձրութեան եւ րութամատը կիսածալ, կը սկսի կարդալ առաջին երկու էջերը եւ ապա մեկնարանել, առանց մեր նայուածքները դիմագրաւելու:

Ֆէտայական կեանքէն ապրուած սրտառուչ եղելութիւն մըն է «Տատրագոմի հարսը»:

Ասումնաւորի իր անդրդուելի յատկութիւնը այլապէս կ'իմաստաւորէր եւ կը ծաղկեցնէր բառերու իմաստը: Նախադասութիւնները կը դառնային հնչող արտայայտութիւններ վերապրող տիպարներու բերնին մէջ եւ ինքն կը դառնար դերակատարը ուրուագծուած Տատրագոմի գիւղական բնմին:

Որքա՛ն տպաւորիչ էր մթնոլորտը իր դասաւանդութիւններուն:

Կ'ապրէինք իր պահերը տարբեր աշխարհի մը սէմին կանգնած՝ կարծես ականատեսներն ըլլայինք ազգային չարաշուք ողբերգութեան:

Ոչ մէկ մակերեսային մօտեցում:

Իւրաքանչիւր գրական էջ արժէ մ'ունէր որ չէր վրիպեր իր խորաբափանց վերլուծումէն:

Ըմբոստ պայքարող մըն էր հայուն վերապահուած անարդար նակատագրին դէմ:

Յատուկ մտահոգութեամբ կ'արծարծէր Հայապահպանման հարցը՝ նայուածքը սեւեռելով դասարանի պատուհանէն դուրս տարածուող անյատակ հորիզոնին, կարծես անձնատուր՝ թումրերը գլող, ինքնութիւնները տարրալուծող համաշխարհային հոսանքներուն:

Անգօր փորձ մը անտարակոյս՝ ցիր ու ցան հայութիւնը խնայելու օտարացումի ձուլումի անհամրոյր նակատագրէն:

Զինքը խթանող շարժառիթ մըն էր հայութեան սպառնացող ձուլումի վտանգը եւ կը տառապէր անով. իր միակ սփոփանքը Շահան Շահնուրի մօտ կը գտնէր ապաստանելով «նահանջը առանց երգի» հատորին մէջ՝ ահագանգ հնչեցնող «մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին» հատուածը արտասանելով:

Ի՛նչ վեհութեամբ կ'արտասանէր Շահնուրի ցասումն ու ընդվզումը արտայայտող աւելի քան այժմէական ցնցիչ տողերը, որով՝ նահանջող հայութեան ահռելի աղէտին դէմ կը բողոքէ, հաւաքական ձեռնարկութեան մեղսակցութիւնը կը դատապարտէ:

«Կը նահանջեն ծնողք, որդի, բեռի, փեսայ, կը նահանջեն քարք, ըմբոնում, քարոյական, սէր: Կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն: Եւ մենք դեռ կը նահանջենք բանիւ եւ գործով, կամայ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ, մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին:

«Եղան Հայեր որոնք իրենց մորթը փրկելու համար վճարեցին

ոսկի. եղան ուրիշներ որոնք տուին հաւատք, կուսութիւն. եղան անոնք որոնք լիեցին տուն, տեղ, երկինք. եղան դեռ վատեր՝ որ ուրացան ազգ ու լեզու, եւ հերոսներ՝ որ տուին արիւն, կեանք, օր եւ արեւ: Իսկ մե՛նք, կը վճարենք իբրեւ վերջին փրկագին այն որ պիտի գայ: Իբրեւ վերջին փրկագին՝ մանուկներ որոնք կրնային մեծնալ, ապագայի սերունդներ որոնք մեզմէ վերջ պիտի գային: Որովհետեւ այն որ պիտի գայ, պիտի ըլլայ օտար, քանի եւ գործով, կամայ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ, մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին:»

Խորունկ հառաչանքէ մը ետք, կը վերադառնար «Տատրագոմի հարսը»-ին:

Այո, կը ոչնչանանք պատասխանատուներու աչիւն տակ, զոհ իրենց անտարբերութեան, անչափահասութեան եւ յանախ իրենց ծափահարութիւններով:

Դիւցազներգական քարքերէն հասած սովորութիւն է, որ մեր օրերուն հերոսի մահը չենք ողբար այլ կը ծափահարենք:

Հոս է գուցէ անհասկնալին ցուցաբերուած անտարբերութեան: Մեռնողը պատահական հերոս մը չէ, այլ՝ ՀԱՅՆ է որ տակաւ կը մեռնի՝ վրիպելով ազգային հաւաքական խղճմտանքէն եւ նոյնիսկ՝ իրենց ծափահարութիւններու ողջերթով:

Հայապահպանման թէզը յատուկ տեղ մը կը գրաւէր իր գրականագիտական ելոյթներուն մէջ: Ան ազգային գիտակցութիւնը եւ արժանապատուութիւնը արթնցնող մէկ փարոզիչ՝ գործիչ մըն էր:

Ան առաքինութիւնը ունէր նիւթականը՝ ոգեղէնի վերածելու:

Նախընտրաբար՝ դարասկզբի հայոց եղեռնութիւնը դրուատող գրականութենէն կ'ընտրէր իր դասաւանդելիք

էջերը:

Թէ՛ հայոց պատմութիւն, թէ՛ ազգաբարոյչութիւն:

Անտարակոյս որ կարգ մը քեմեր պիտի ողբան իր կորուստը, գրականաւէր հասարակութիւն մը որ կը վայելէր իր զգայացունց հայագիտական դասաւանդութիւնները, պիտի զրկուին առ յաւէտ:

Թիւով քիչ են Մանուէլ Քէօսէեանի տաղանդով գրականագէտներ, որ կարողութիւնը ունենան իրենց գիտութիւնը փոխանցելու:

Ունենալը մէկ հարց եւ կարենալ փոխանցելը երկրորդ հարց:

Դասախօսութիւններու եւ գրականագիտական յօդուածներու կարգին, ցարդ հրատարակած է հետեւեալ գիրքերը.

«Հրիտակ», փորձագրական էջեր, 1988,

«Շաղաւօտ», քերթուածներ, 1989,

«Փորձութեան Օրեր», փորձագրական էջեր եւ քննաստեղծութիւններ, 1994:

Այս գիրքերուն մէջ մարմին եւ հոգի կը զգենուն գրականութեան եւ արուեստի անկիւնադարձային դէմքեր, որոնց մէջ ի յայտ կու գան անոնց հիմնական յատկանիշներն ու արժանիքները: Այդ դէմքերէն են՝ Կոմիտաս, Եղիշէ Ջաբենց, Երուանդ Օտեան, Խրիմեան Հայրիկ, Վազգէն Ա., Դրիգոր Օտեան, Մովսէս Խորենացի, Խաչիկ Դաշտենց եւ այլն: Վահէ Օշական կը գրէր. «Մանուէլ Քէօսէեան նակատամարտի դաշտ իջած է ազգային մշակոյթի գերագոյն շահերու ի խնդիր»: Նոյն խոռովներէն կը բխին նաեւ իր քննաստեղծութիւնները, որոնք այժմէական են, տաք, փոթորկուն, հաղորդական:

Մանուէլ Քէօսէեան յանձնառու քննաստեղծ մըն է: Իր գրականութիւնը

կ'արտացոլացնէ ժամանակակից հայ մարդու ձգտումները, մտահոգութիւնները, տագնապները:

Լեզուն յստակ է եւ առիւնօրէն, ոճը ջերմ է եւ հաղորդական:

Անգլերէնէ թարգմանած է 27 հատոր մանկապատանեկան գրականութիւն:

Իրմէ բանաստեղծութիւններ թարգմանուած են, ինչպէս նաեւ վերածուած են երգի:

Խմբագրած է Գրական Յանձնաժողովը:

12 տարի խմբագրած է Մոնթրէալի «Կամար» պատանեկան պարբերականը:

Խմբագրած է նաեւ գիրքեր:

Արժանացած է Հայաստանի Մշակոյթի նախարարութեան Ոսկէ Մետալին:

Պատուոյ անդամ է Հայաստանի Գրողներու Միութեան:

Հրաւիրուած է եւ մասնակցած Գրողներու Համահայկական երեք Խորհրդաժողովներուն, որոնցմէ առաջին երկուքը գումարուեցաւ Հայաստանի մէջ եւ երրորդը՝ Անթիլիասի մէջ:

Կ'աշխատակցի հայ պարբերական մամուլին:

Հոգեկան ներքին պահանջքէ մը մղուած, ան, պատանի հասակէն, կատարած է յիշատակելի ուխտագնացութիւններ՝ Հալէպէն դէպի Տէր Զօր, 1957ին, Երեւանէն դէպի Շուշի (Լեռնային Ղարաբաղ), 1961ին, հայրենի մտաւորականներու խումբի մը հետ դէպի Արեւմտեան Հայաստան, 2002ին: Վերջերս, 2006ի Յունիս-Յուլիս ամիսներուն, ուխտագնացութիւն մը եւս կատարեց, Հիւսիսային Սպանիա, քաղաքով, 40 օր տեւողութեամբ, դէպի Santiago de Compostela, ուր, ըստ

աւանդութեան, թաղուած է Յակոբ Առաքեալի՝ Սուրբ Գլխադիրի մարմինը, բոլորիս յիշեցնելով որ գլխատուած Առաքեալին Գլուխը թաղուած է Երուսաղէմի Հայոց Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ:

Ըլլալով արմատացած համոզումներու տէր անձ մը, իրեն համար կարեւոր է ՀԱՅ գաղափարականը եւ այլ մշակոյթներու կողքին, Հայկական Մշակութային կեցումներ:

Պատկանելով ազգանուէր ընտանիքի մը, հայրը՝ Տիգրան՝ զինուորական, մայրը՝ Սիրանոյշ ազգային գործիչ, կանուխէն ապրած է մտաւորական հակումներով լի մթնոլորտի մը մէջ:

Քոյրը՝ Անահիտ, ճարտարապետուհի, կրտսեր եղբայրը՝ Յակոբ, բանաստեղծ, արձակագիր եւ թարգմանիչ, որ Լիբանանի 70ական թուականներու աղէտի օրերուն, զոհը դարձած է տեղացի զինեալ անպատասխանատու խմբակի մը:

Կ'ապրի եւ կը ստեղծագործէ Մոնթրէալ:

Ամուսնացած է բանաստեղծուհի Սիրվարդ Զարեանի հետ:

Անխոնջ հետապնդող մըն է Մշակութային եւ Հոգեկան արժէքներու:

Ան կը մնայ այն եզակի դէմքը, որ յաջորդական սերունդներուն, բառասնամեայ տեւողութեան, դասաւանդեց, սորվեցուց, հայ գիրն ու գրականութիւնը սիրելու արուեստը ներմուծեց, ազգային բարոյական հարստութիւններուն ջատագովը հանդիսացաւ, հոգեկան կոխկրտուած, լիութեամբ արժէքներուն, Սրբութիւններուն կենսականութիւնը մենեցող աշուղը դարձաւ:

Մանուէլ Քէսօեանի մահով, հայ մշակոյթը կը կորսնցնէ տաղանդաւոր

անդրժեյի մեծ մշակ մը:

Վստահարար իր ձայնը պիտի շարունակէ արձագանգել շատ շատերու ականջներուն, ձայն մը՝ «միրաժական».

որ կ'անհետի Ատլանտեանի միւս ափին:

Աշակերտէն փունջ մը ծաղիկ իր անթառամ յիշատակին:

ԶԱՐԵՀ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

ՀԱԿԻՐՃ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՆՈՒԷԼ ՔԵՍՍԵԱՆԻ

Սփիւռֆի մտաւորական կարեւոր դէմքերէն մէկն է ան, որ տասնամեակներէ ի վեր ուշագրաւ ներկայութիւն մըն է բազմաթիւ գաղութներու մէջ:

Մնած է Հալէպ, Սուրիա, 1940ին:

Նախնական կրթութիւնը ստացած է Պէյրութի Նուպարեան եւ Հալէպի Կիլիկեան Ազգային վարժարաններուն մէջ:

Երկրորդական կրթութիւնը ստացած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանքին, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան Ժառանգաւորաց վարժարանին եւ Նիկոսիոյ ՀԲԸՄ-Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ:

Համալսարանական ուսումը ստացած է Երեւանի Պետական Համալսարանի Բանասիրական Բաժանմունքին մէջ:

Փոքր տարիքէն ցուցաբերած է գրական շնորհներ: Իր առաջին գրութիւնները լոյս տեսած են 14 տարեկանին: Տակաւին պատանի՝ խմբագրած է «Վերելք» եւ «Այգ» պարբերականները:

Համալսարանականի տարիները կը զուգահեյ պիտի ժամանակաշրջանի մը, երբ մեր գրականութեամբ եւ պատմութեամբ տոգորուն երիտասարդ սերունդ մը ոտքի ելած էր ազգային եւ մշակութային արժէքներու պաշտպանութեամբ:

Կարելի է Մեծ Եղեռնի Յիսնամեակի Սերունդ կոչել այդ սերունդը: Անոնցմէ մէկն էր նաեւ Մանուէլ Քէօսէեան: Շրջանաւարտ ըլլալէ ետք, ան այդ շունչով ալ կը վերադառնայ Սփիւռֆ, եւ ուր որ ալ կը պաշտօնավարէ, ինչ մթնոլորտ ալ որ կը ստեղծուի իր շուրջ, ան անկոտրում կը լծուի սերունդ պատրաստելու գործին:

Այդ շրջանին գործակցած է գլխաւորաբար «Սփիւռֆ» Շաբաթաթերթին:

Վայելած է մտերմութիւնը Գուրգէն Մահարիի, Կոստան Զարեանի, Արրահամ Ալիքեանի, Սիմոն Սիմոնեանի, Եղիվարդի եւ այլն:

Ապրած ու գործած է որպէս հայ գրականութեան դասախօս՝ Երուսաղէմ, Պէյրութ, Նիկոսիա, Գահիրէ, Մոնթրէալ:

Վարած է տնօրէնութեան պաշտօններ Ատտիտ Ապապա եւ Խարթում:

Կազմակերպած է նաեւ գրական սեմինարներ, ներկայացուցած է Սփիւռֆի թէ Հայաստանի այլախոհ գրական դէմքերը, տուած է ասմունքի երեկոներ, ճամբայ հարթած է ամենուրեք բազմաթիւ նորահաս դէմքերու:

Դասախօսած է հայագիտական դասընթացներու՝ Մոնթրէալ, Նիւ Եորք, Վենետիկ:

Վարիչ-տնօրէն Մոնթրէալի ՀԲԸՄ-ի Հայագիտական Դասընթացին:

Զ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ

**ԹՈՎԱՄԱՍ ՎՈՒՂԻՐՈ ՎԻԼՍՈՆԻ 150 ԱՄԵԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ
ԵՐԵԿՈՅԹ**

2007 թուականի մարտ 23՝ ուրբաթ օրը, Երուսաղեմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահին մէջ տեղի ունեցաւ երեկոյթ մը՝ նուիրուած Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու 28-րդ նախագահ Թովմաս Վուդրօ Վիլսոնի ծննդեան 150 ամեակին՝ «Արդարացի եւ Անվտանգ Աշխարհակարգի Աւետարներ» թեմայով:

Բացման խօսքով նախ հանդէս եկաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսուչ Հոգշ. Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեանը, որ բեմ հրահրեց օրուայ բանախօսը, Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի դասախօս, քաղաքական գիտութիւններու տօթթօր Տիար Լեոն Շիրինեանը՝ ընելու իր դասախօսութիւնը:

Տիար Լեոն Շիրինեան նախ մանրամասնօրէն ներկայացուց Թովմաս Վուդրօ Վիլսոնի անձը, ապա անոր ունեցած աւանդն ու ներդրումը ողջ աշխարհի մէջ խաղաղութիւն ու արդարութիւն ապահովելու գործի մէջ: Այս առումով, Վուդրօ Վիլսոնը իբրեւ մեծ հայաւէր նաեւ մեծ ներդրում ունեցած է Հայաստանի անվտանգ ռազմա-քաղաքական նոր քարտէշի կարմնան գործի մէջ, որը յայտնի է «Մեծ Հայաստանի» «Larger Armenia» վիլսոնեան նախագիծ անուամբ: Սակայն, դէպքերու աննպաստ ընթացքի բերումով չիրականացան անոր երազներն ու ծրագրերը, այդուհանդերձ, ան շահեց հայ ժողովրդի սէրն ու համակրանքը: Տիար Լեոն Շիրինեանը իր խօսքի մէջ ըսաւ, «1919 թուականի ամրանն ու աշնանը ամերիկեան կառավարութեան կողմից հետապօստեց Սիրիան, Անատոլիան, Հայաստանը եւ Անդրկովկասը: Վիլսոնն իր պաշտօնական պատրաստակամութիւնը յայտնեց ԱՄՆ-ի անունից ընդունել Հայաստանի հոգաւորութիւնը, պայմանով եթէ ստացուի ԱՄՆ-ի Սենատի համաձայնութիւնը: Այսպիսով, թուում էր, թէ հայ ժողովուրդը դուրս է պրծնում թուրքական գեղեկից եւ կարող էր, ի վերջոյ, վերականգնել իր հայրենիքը՝ աշխարհի առաջին քրիստոնէայ պետութիւնը (301թ.): Վիլսոնը շարադրում է ԱՄՆ-ի պլանները Հայաստանի վերաբերեալ: Աւա՞ղ, ԱՄՆ Սենատի արտաքին յարաբերութիւնների կոմիտէն 1920 թուականի մայիսի 27-ին պատրաստում է մի բանաձեւ, որով 4-ի դէմ 11 ձայնով Կոնգրեսի երկու պալատներին էլ յանձնարարում է Հայաստանի հոգաւորութիւնը ստանձնելու իրաւունք գործադիր իշխանութեանը չտալ: Որպէս կատարում յանձնարարականի՝ Սենատը երկար փնտրանքութիւնից յետոյ, 23-ի դէմ 52 ձայնով, յուլիսի 1-ին ընդունում է յանձնախմբի նախագահ Լաքի բանաձեւը, որը «յարգանքով կը հրաժարի նախագահին տալ իրաւասութիւն՝ ընդունելու Հայաստանի հոգաւորութիւնը»:

Բանախօսը նշեց, որ հակառակ Վիլսոնեան նախագծի տապալման, Հայաստանի վերաբերեալ առաջ քաշած անոր առաջարկներն ու լուծումները մեծաւ մասամբ տեղ գտան Մերի դաշնագրի մէջ: Ուստի, ըստ անոր, այսօրուայ Հայաստանի արտաքին քաղաքականութիւնը պէտք է ուղղուած ըլլայ Մերի դաշնագրով ձեռք բերուած համաձայնութիւններու վերականգնմանն ու իրականացմանը:

Դասախօսութենէ յետոյ տեղի ունեցաւ նաեւ գեղարուեստական փոքրիկ յայտագիր, որու ընթացքին ժառանգաւոր սաներն ու սարկաւազները հանդէս եկան ստումնքով, դաշնամուրի գեղեցիկ կատարումներով եւ մեներգով: Զեւնարկն աւարտուեցաւ Գեղշ. Տ. Արիս Արքեպ. Շիրվանեանի փակման խօսքով եւ Հայր Մերի խմբային երգեցողութեամբ ու Պահպանիչով:

ՈՒՒՏԱՌՈՐՆԵՐՈՒ ԱՅՅԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍ

Մեր Տիրոջ Յիսուս Բրիստոսի խաչելութենէ եւ Յարութենէ վերջ, Երուսաղէմ քաղաքը դարձած է քրիստոնէական սրբավայր եւ Սուրբ Բաղար: Աւելին, ան դարձած է հոգեւոր ներշնչանքի անսպառ աղբիւր քրիստոնէական տարբեր դասանանքի պատկանող հաւատացեալներու համար: Գրեթէ 2000 տարի Երուսաղէմ այցելած են բազմաթիւ ուխտաւոր քրիստոնէաներ: Անոնց թիւը կը բազմապատկուի մանաւանդ տօնական օրերու ընթացքին: Այս տարի եւս Երուսաղէմ փութացած էին բազմաթիւ ուխտաւորներ, որոնց կարգին կային նաեւ մեծ թուով հայ ուխտաւորներ:

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան հետ Սուրբ Յարութեան տօնը նշելու նպատակով Սր. Էջմիածնէն, Վեհափառ Հայրապետի կարգադրութեամբ, ժամանած էին Արմաիրի թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Սիոն Եպս. Աղամեանը, Շիրակի թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Միքայէլ Եպս. Աջապահեանը, Հոգշ. Տ. Թադէոս Վրդ. Զիրեկեանցը, Հոգշ. Տ. Յովակիմ Վրդ. Մանուկեանը եւ Հոգշ. Տ. Գաբրիէլ Արդ. Սարգսեանը: Ուխտաւոր Հոգեւորականներն իրենց կեցութեան կարճ ժամանակահատուածի մէջ մասնակցեցան հոգեւոր արարողութիւններուն, հանդիսապետեցին արարողութիւններ, մատուցեցին ուխտի պատարագներ Բրիստոսի Սր. Գերեզմանի վրայ, Բերթեհէմի Սր. Այրի մէջ եւ Գերթեսմանիի Աստուածամօր գերեզմանի վրայ: Անոնք նաեւ առիթ ունեցան այցելելու Գալիլիայի շրջանի մէջ գտնուող քրիստոնէական սրբավայրեր, Իսրայէլի պատմական եւ մշակութային արժէք ներկայացնող վայրեր, Մեռեալ եւ Միջերկրական ծովեր:

Յատկենք, որ Հայաստանէն հաւատացեալ ուխտաւորներու խումբ մը եւս ժամանած էր՝ Տ. Միսիթար Աւագ Բահանայ Ալոյեանի գլխաւորութեամբ:

Նշենք նաեւ, որ անհատ ուխտաւորներ եւս ժամանած էին Ռուսիայէն, Երոպայէն եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն:

Թէ՛ ուխտաւոր հոգեւորականները եւ թէ՛ ուխտաւոր հաւատացեալներն իրենց ուխտը նորոգած եւ հոգեպէս յօրացած տօնական շրջանի ստարտին վերադարձան իրենց վայրերը:

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈԳԵԿՈՉՄԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ՄԷջ

20-րդ դարի առաջին Ցեղասպանութենէն 92 տարի անցած է: Հակառակ այս իրողութեան, այսօրուայ քաղաքակիրթ յորջորջուած աշխարհը տակաւին լուռ եւ անտարբեր է հայ ժողովրդի կրած այս մեծ եղեռնի հանդէպ: Աւելին, Ցեղասպանութիւնը իրականացրած պետութիւնը դէռ կը շարունակէ ուրանալ իր կատարած ոճիրը: Ուրացման այս փաստը եւ հայ ժողովրդի հաւաքական յիշողութիւնը, ամէն տարի, ապրիլ 24-ին կը համախմբեն Հայաստանի մէջ բնակուող մեր հայրենակիցները, արցախցիները եւ աշխարհասփիւռ արեւմտահայերը՝ յիշատակելու հայ ժողովրդի եւ համայն մարդկութեան դէմ գործուած այս անմահադէպ ոճիրը եւ իրենց բողոքի ձայնը բարձրացնելու բոլոր այն պետութիւններու դէմ, որոնք տակաւին չեն ճանցած Հայոց Ցեղասպանութիւնը: Հայ ժողովրդը միասնաբար կը պահանջէ արդարութիւն, ճանաչում եւ դատաւարտում:

Ապրիլ 24-ին ուրացման դէմ ողորում եւ ճանաչում ու դատաւարտում պահանջող ձեռնարկին մասնակցեցաւ նաեւ Իսրայէլի հայ համայնքը: Առաւօտեան Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի մէջ նախ Պատարագ մատուցուեցաւ եւ ապա մէկ ու կէս միլիոն անմեղ հայ նահապտակներու հոգիներուն հանգստեան համար կատարուեցաւ

Հոգեհանգստեան արարողութիւն: Պատարագին ներկայ էին քրիստոնէայ տարբեր յարանուանութեանց հոգեւոր պետեր եւ ներկայացուցիչներ, ինչպէս նաեւ Իսրայէլի մէջ Աստորիայի արտակարգ եւ լիազօր դեսպանը:

Պատարագին վերջ կապումեցաւ ազոյ թափօր, որո մէջ, Սրբապաններու եւ Վարդապետներու կարգին, մաս կը կապմէին նաեւ Հայ Աթոյիկներու Հոգեւորը Հովիւ Գեղյ. Տ. Ռափայէլ Ծ. Վրդ. Մինասեանը, Իւրայէլի Ներքին Գործոց Նախարարութեան Բրիտաններու բաժնի պատասխանատուն եւ Հին Բաղաքի Ոստիկանատան Բրիտաններու պատասխանատուն: Թափօրը՝ Լուսարարապետ Գեղշ. Տ. Նուրիան Արքեպս. Մանուկեանի հանդիսապետութեամբ ուղղուեցաւ դէպի Սբ. Փրկչի վանքի մէջ գտնուող Արարայի յուշարձան: Այստեղ եւս տեղի ունեցաւ Հոգեհանգստեան արարողութիւն, որմէ ետք ներկաներուն խօսքով հանդէս եկաւ Օր. Գայանէ Անդրէասեան: Ապա խօսք առաւ Իւրայէլի «Մերեց» կուսակցութեան երիտասարդներու միութեան ղեկավար Ռոյի Բարակը: Ան իր խօսքի մէջ նշեց, - «Այսօր մենք եկած ենք հոս յիշելու եւ չոռնալու, ինչպէս նաեւ մեր միասնութիւնը յայտնելու հայ ժողովրդին, քանի որ, 20-րդ դարը մեա սովորեցրեց, որ պէտք է խորտակել եւ ոչնչացնել անադարբերութիւնը»: Ապա մեջբերելով Աստուածաշնչի Ծննդոց գիրքը Ռոյի Բարակը շարունակեց իր միտքը ըսելով, - «Աստուած մարդուն ստեղծեց ըստ իր պատկերի եւ նմանութեան: Սակայն 20-րդ դարու մարդու էութիւնը փոխուած է՝ ընդդիմանալով աստուածային պատկերին եւ գործելով ոճիրներու ճանապարհով»:

Միաբանությունը յետոյ վերադարձաւ Մայրավանք, իսկ ներկաները ուղղունեցան դէպի թուրքական դեսպանատուն՝ իրենց բողոքը արտայայտելու թուրքական կառավարութեան կողմէ իրականացուող ուրացման քաղաքականութեանը:

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆԸ ՆՈՒՐՈՒԱԾ ՅՈՒՇ-ԵՐԵԿՈՅ ՀՐԷԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԷՁ

2007 թ. ապրիլի 30-ին՝ երկուշաբթի օրը, Հայազխամիության Ամբիոնի դասասիսու, Տօթթ. Մէրժօ լա Պորտէի նախաձեռնութեամբ, Հրէական համալսարանի մէջ տեղի ունեցաւ հայոց Յեղասպանութեանը նուիրուած յուշ-երեկոյ:

Յուշ-երեկոյի առաջին բաժնի մէջ բացման խօսքով հանդէս եկաւ Տօթթ. Սերժօ լա Պոլստէ, որ շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր ներկաներուն եւ մասնաւորապէս ողջունեց Գերշ. Տ. Արիս Արքեպս. Շիրվանեանի, (ան կը ներկայացնէր Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքը) ՀՀ Պարտոյ Հիւպատոս Տիար Յօլակ Մանճեանի եւ Ընտելթի անդամ Տիար Խաչիմ Օրոնի ներկայութիւնը:

Մարգարեի գրքի 37-րդ գլխի 1-14 համարները: Նոյն հաստաձի հայերենը ընթերցեց Հոգ2. Տ. Բագրատ վրդ. Պորճեքանը:

Այսուհետև ողջոյնի եւ յիշատակման խօսքով հանդէս եկան Դմիշ. Տ. Արիս Արքեպ. Երովանեանը, ՀՀ Պատուոյ Հիւպատոս Տիար Յօլակ Մոմճեանը, Հրէական Համալսարանի Հոմանիստար Բաժնի ղեկավար Պրօֆ. Իսրայէլ Բարթալը եւ Տօթթ. Սէրժօ լա Պորտէն, որ ընթերցեց նաեւ այս առթիւ ԱՄՆ-էն դրկուած Պրօֆ. Մայքլ Մթօնի ուղերձը: Ընդմիջմանը երկու շարականներու կատարմամբ հանդէս եկաւ Հոգշ. Տ. Գոսսան Վրդ. Այճանեանը:

Յուշ-երեկոյի երկրորդ բաժինը սկսուեցաւ Բնակարանի անդամ Տիար Խաչիմ Օրոնի դասախօսութեամբ: Նշենք որ, Խաչիմ Օրոնի նախաձեռնութեամբ մարտի 14-ին Բնակարանի օրակարգ բերուեցաւ եւ քննարկուեցաւ հայոց Յեղասպանութեան հարցը, որի ճանաչումը սակայն 12 թեր եւ 15 դէմ յարաբերութեամբ մերժուեցաւ: Ըստ անոր՝ Իսրայէլի տարբեր կուսակցութիւններու միջեւ, քաղաքականութենէ դուրս, հայոց Յեղասպանութեան վերաբերեալ հակասութիւն կան անհամաձայնութիւն չկայ: Սակայն ամէն անգամ երբ այս հարցը օրակարգ կու գայ, երկու հարց կ'առաջանայ. Ինչու՞ պէտք է հարցը այժմ քննարկուի, եւ երկրորդ, ինչու՞ այն պէտք է Բնակարանի մէջ քննարկուի: Թողնենք այդ հարցը պատմաբաններուն: «Ես միշտ կ'ընդդիմանամ անոնց՝ ըսելով թէ իբրեւ իսրայէլացիներ եւ իբրեւ հրեաներ եւ Յեղասպանութենէն անցած ազգ, մեր բարոյական պարօքն է ընդունել եւ ճանաչել հայոց Յեղասպանութիւնը: Եթէ ոչ Բնակարանի մէջ, ապա ուրիշ ի՞նչ հաստատութեան մէջ կրնանք քննարկել այս հարցը: Այս հարցը քննարկելու ուրիշ յարմար հաստատութիւն չկայ», - ինչեղումս հարցերուն իբրեւ պատասխան տուաւ Տիար Խաչիմ Օրոնը: Շարունակելով իր միտքը Տիար Խաչիմ Օրոնը յաւելեց, - «Յեղասպանութեան հարցում անտարբերութիւնը ընդունելի չէ: Յեղասպանութեան հանդէպ ցուցաբերած անտարբերութիւնը չէ՞ր պատճառը, որ 15 տարի առաջ նոր Յեղասպանութիւն տեղի ունեցաւ Ռումանիայի մէջ: Նոյն պատճառով չէ՞, որ այժմ Յեղասպանութիւն տեղի կ'ունենայ Դարձուրի մէջ»: Ամփոփելով իր խօսքը Տիար Խաչիմ Օրոնը ըսաւ, թէ պիտի շարունակէ հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման գործում իր աշխատանքը, որպէսզի հրեայ ազգը կատարէ իր բարոյական պարօքը հայ ժողովրդի հանդէպ:

Դասախօսութեան աւարտին, հայկական աւանդական երաժշտութեան դուդուկի եւ կիթառի կատարմամբ հանդէս եկան Տիար Աշոտ Սահակեանը եւ Դինա Հորադովսկին:

Յուշ-երեկոն աւարտուեց Տօթ. Սէրժո լա Պորտէի ամփոփիչ խօսքով, որ ներկայացուց հրեայ-խաչիկացի մեծ մարդասէր եւ հայասէր Լուիջի Լուցատիի կեանքը եւ Հայոց հարցում անոր բերած նպաստն ու աւանդը:

ՏԻԱՐ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՕՍԿԱՆԵԱՆԻ ԱՅՅԸ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԸԱՐԱՆ

2007 թ. մայիս 5-ին՝ շաբաթ օրը, պաշտօնական այցով Իսրայէլ գտնուող Ռումանիոյ Տնտեսութեան եւ Ելեւմտից հայազգի նախարար Տիար Վարուժան Օսկանեանը այցելեց Հայոց Պատրիարքարան, որուն կ'ընկերակցէին իր տիկինը, պատուիրակութեան մաս կազմող պաշտօնեաներ, Իսրայէլի մէջ Ռումանիոյ դեսպանը, հոգեւոր հովիւր եւ այլք:

Պատրիարքարանի դահլիճի մէջ Տիար Օսկանեանին դիմաւորեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբապանը, որմէ ետք տեղի ունեցաւ հիւրասիրութիւն: Հանդիպման ընթացքին նախ ողջոյնի խօսքով հանդէս եկաւ Պատրիարք Սրբապան Հայրը, որ ողջունեց Տիար Օսկանեանի ներկայութիւնը Հայոց Պատրիարքարանի մէջ եւ շնորհաւորեց անոր՝ նախարար նշանակուելու առթիւ: Պատասխան խօսքի մէջ Տիար Օսկանեան նախ շնորհակալութիւն յայտնեց ընդունելութեան համար եւ ներկայացրեց իր անցած քաղաքական ուղին: Իր խօսքի մէջ ան անդրադարձաւ նաեւ Ռումանիոյ հայ համայնքի կեանքին եւ գործունէութեանը: Ապա Պատրիարք Սրբապանը եւ Տիար Օսկանեանը յիշատակի նուէրներ փոխանակեցին: Այնուհետեւ հիւրերը հրաժէշ տալով Պատրիարք Սրբապանին զոհունակ սրտով մեկնեցան վանքէն՝ խոստանալով կրկին այցելել մօտ ապագային:

ԿՈՐԻԿՆ ԱԲՂ. ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

ԱՊՐԻԼ 24-ԻՆ՝ ՀՐԵԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՌՕՅԻ ԲԱՐԱԿԻ ԽՕՍԸ

«Երկիրը շփոթի եւ խռովութեան մէջ ընկաւ, երկիրը տազնապեց» (Եսայի 24:19), «Ձեր երկիրը ատերակ է, Ձեր քաղաքները՝ հրոյ ճարակ, թշնամի ցեղերից ատերած ու անայացած, ձեր հողի բարիքները ձեր իսկ աչքի առաջ օտարներն են ուտում» (Եսայի 1:7) «Այրին եւ նորադարձը սպանուեցին, որբերը մորթուեցին» (Սաղմոս 94:4):

Մենք՝ երիտասարդական շարժման աշխատող եւ սովորող անդամներս, եկել ենք այստեղ՝ յիշելու, յիշելու եւ չմոռանալու: Մենք հրապարակաւ ուխտ ենք անում իբրեւ դաշինք մեր եւ հայ ժողովրդի միջեւ՝ յիշել եւ յիշեցնել, կրթել եւ սովորեցնել:

Խաղաղութեան Նոբելեան մրցանակ ստանալու ժամանակ, Օշվիցի վերապրող էլի Վիպէլը հետեւեալ խօսքերն է ասել. -

«20-րդ դարում անմարդկային լինելը մարդկային էր:

Մեր պարտքն է իմանալ անտարբերութեան փոսանքը:

Ինչ որ սովորեցինք 20-րդ դարից, դա անտարբերութիւնը ոչնչացնելու անառարկելի պահանջն էր:

Ամբողջ կեանքիս ընթացքում փորձեցի սահմանել իմ մօտեցումը այս հիմնախնդրի շուրջ, ասելով որ սիրոյ հակառակը ատելութիւնը չէ, այլ՝ անտարբերութիւնը: Սա ճիշտ է մարդկային գործունէութեան շատ բնագաւառների համար: Կրթութեան հակառակը անտեսումը չէ, այլ՝ անտարբերութիւնը: Սրտեւտի հակառակը տգեղութիւնը չէ, այլ՝ անտարբերութիւնը: Կեանքի հակառակը մահը չէ, այլ՝ անտարբերութիւնը կեանքի եւ մահուան հանդէպ: Խաղաղութեան հակառակը պատերապմը չէ, այլ՝ անտարբերութիւնը՝ պատերապմի չարիքի եւ խաղաղութեան գեղեցկութեան հանդէպ:

Մարդու պատմութեան գրքում չի եղել նախորդ դարի պէս դար, որի ընթացքում այսպիսի համակարգում ձեռով եւ այսպիսի փանգումային կերպով ոտնահարուէր եւ խախտուէր գլխաւորը «Սիրիւ ընկերոյ քո անձիդ պէս», ինչպէս որ ոտնահարուեց եւ խախտուեց 20-րդ դարում: 20-րդ դարը, ոչ պատահականօրէն, իրար միացրեց, հայ ժողովրդի եւ հրեայ ժողովրդի կորուստները: Երկու ազգերը անարդարացիօրէն եւ անմեղօրէն կոտորուեցին կարճ ժամանակահատուածում: Նրանց սպանողները մարդիկ էին, որոնք անընդմէջ խախտեցին Սինայի լեռան վրայ տրուած վեցերորդ պատուիրանը՝ «Մի՛ սպանիր»:

Եւ, կարծես թէ, չբարարուելով կոտորածով, սպանողների յաջորդները հիմա էլ վրադրած են նպատակադրուած մոռացութեան մատնելուն թէ՛ սպանութիւնը եւ թէ՛ սպանածներին եւ ահա, սա *մահ՝ կենդանութեան օրոք* խօսքի հիմնային օրինակ է եւ ոտնահարում աստուածաշնչեան խօսքին թէ «Շտապի՛ր օգնել դժուարութեան մէջ գտնուող ընկերոջը»: Հնարաւոր չէ ասելի ահաւոր բան պատմել հայոց Յեղասպանութեան մասին, քան Յեղասպանութեան սխտեմատիկ մոռացութիւնը, եւ այսպիսով զոհերի նորացում եւ շարունակական սպանութիւնը: Բազմաթիւ զոհերի ու նրանց զաւակների թափում արիւնը, նրանց պատմութիւնները սերնդէ սերունդ, խորքերից մեկ են գոչում: Բոլորը կանգնել եւ գոռում են աշխարհի խղճի առջեւ: Նրանց բերանում Իսրայէլի Երեմիա մարգարէի կոչն է. «Ինչու՞ ոճիրների ճանապարհով յաջողուէլ»:

Ծննդոց գրքի 8-րդ գլխի 6-րդ համարում գրուած է «Աստուած իր պատկերի համաձայն ստեղծեց մարդուն»: 20-րդ դարի սոսկումներից եւ սարսափներից հարց է առաջանում. ինչու՞ է այս էութիւնը ընդդիմանում

մարդու պատմությունը: Ինչու՞ պատմության ընթացքում պարբերաբար ոճիրների ճանապարհով են յաջողում:

Մահը, որ 20-րդ դարի սկզբում սովորական էր անկարելի երեւոյթ էր դարձել, մինչեւ օրս՝ 21-րդ դարի սկզբին էլ շարունակում է մնալ սովորական է անկարելի երեւոյթ: Հայկական Յեղասպանութիւնից դասը չեն քաղել, վկայելու ցանկութիւնը լռեցուած էր, եւ մինչեւ օրս լռեցուած է: Ճիշտ այս ցանկութեան պատճառով, լռեցնելու համար Կոհերի կանչերը, մեր պարտքն է վկայել իրենց համար եւ Աստծոյ պատկերի անունով, որ առկայ է Կոհերի մէջ:

Այժմ, վկայելու ցանկութիւնը վերածուել է հրամայականի: Հրամայական է, որքան հնարաւոր է վերականգնել Աստուածային պատկերը: Մեր պարտքն է՝ մեր երկու ազգերին տեսնել իբրեւ «Մուսա դադի» վերապրողներ եւ սպանուածներ:

Մեր պարտքն է վճռականօրէն տրամադրուել ապրելու համար, եւ մարդկային լինել մի այնպիսի աշխարհում, որտեղ սպանելը օրէնք է եղել, բարբարոս ստորնացումը՝ սրբացուած: Մեր պարտքն է ամէն պահ աշխատել վերականգնել Աստուածային պատկերը, որ կար մեր Կոհերի մէջ, նաեւ այն պահին, երբ այս պատկերը անդադար ոտնահարում էր:

Մենք այս բոլորը տեսնում ենք իբրեւ հրամայական, ոչ միայն իբրեւ դաշնակից ազգեր, այլ նաեւ այս ամէնից վեր, իբրեւ մարդ արարած, եւ իբրեւ շարժում, որ հաւատում է յոյսին, թէ մարդու հոգում առկայ է խնդրանքը եւ պահանջը՝ ընդդիմանալու ճնշումներին, ցեղապաշտութեանը, արխանսիէղութեանը եւ անհաւասարութեանը, որտեղ էլ որ դրանք դրսեւորուեն:

Երրայերկնէ թարգմանեց՝
Տ. Կորիւն Աբղ. Բաղդասարեան

ՈՎՔԵՐ ԵՆ ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՆԵՐԸ

Մամուլում, Կանգունաձային լրատուական միջոցներով ամփոփված հաղորդումներում, բարձրաստիճան հոգեւորականների քարոյներում եւ հայ ու օտար պետական բարձր եւ պատասխանատու պաշտօններ վրադեցնող այրերի, հայոց Յեղասպանութիւնը դատապարտող գրաւոր կամ բանաւոր յայտարարութիւններում յաճախ կարելի է հանդիպել երիտթուրքեր եւ օսմանցիներ բառեպերին եւ կամ օսմանեան թուրքեր բառակապակցութեանը, ովքեր մեղադրում են Հայոց Յեղասպանութեան իրականացման գործում: Իսկ Յեղասպանութեան իրականացման պատասխանատու երկիր յիշատակում է ոչ թէ Թուրքիան, այլ Օսմանեան Թուրքիան եւ կամ Օսմանեան Կայսրութիւնը: Ականայից հարց է առաջանում. արդեօ՞ք կարելի է տարանջատել երիտթուրքերին ողջ թուրք ազգից եւ Օսմանեան Թուրքիան ներկայիս Հանրապետական Թուրքիայից:

Իսրայէլի ակադեմիականների շրջանակում եւ, առհասարակ, ողջ հրեայ ժողովրդի մօտ ընդունուած է տարանջատել նացիստներին ողջ գերմանացի ազգից եւ հրեական Հոլոքոստի պատասխանատու նկատել միայն նացիստներին եւ ոչ ողջ գերմանացի ազգին: Այս դատողութեան հիմքում ընկած է թերեւս այն փաստը, որ, իրօք, գերմանացիների մեծ մասը ոչ միայն անմիջական մասնակցութիւն չի ունեցել Հոլոքոստի իրականացման գործում, այլեւ նրանք նոյնիսկ տեղեակ չեն եղել, որ իրենց կողքին մի ողջ ազգ է ոչնչանում: Այս առումով, արդարացի է եւ տրամաբանական հրեական Հոլոքոստի պատասխանատու նկատել միայն նացիստներին: Սակայն ի՞նչն է պատճառը, որ թոյլ չի տալիս հայոց Յեղասպանութեան իրականացման պատասխանատու նկատել միայն երիտթուրքերին, այլ՝ ողջ թուրք ազգին:

Անատարկելի փաստ է, որ հայոց Յեղասպանութեան եւ հրեական Հոլոքոստի միջեւ առկայ են բազմաթիւ նմանութիւններ, այդուհանդերձ, դրանցից խրաքանչիւրն ունի իր խրայատկութիւնները, որոնք էլ արգելում են հայ ժողովրդին, հետեւելով հրեաների օրինակին, միայն երիտթուրքերին ընդունել հայոց Յեղասպանութեան պատասխանատու եւ ոչ ողջ թուրք ազգին: Որո՞նք են հայոց Յեղասպանութեան այդ խրայատկութիւնները: Թուարկենք դրանցից ընդամենը մի քանիսը:

Ի տարբերութիւն հայոց Յեղասպանութեան, հրեական Հոլոքոստի պատճառներից մէկը նրանց ոչ արիական ազգ լինելու փաստն էր: Ըստ այս դատողութեան՝ ոչ արիական ազգերին յարիր է անբարոյական կենսակերպ, ցածր արժեքահամակարգ, քաղաքակրթութեանը անյարիր նորմեր եւ այլն: Աւելին, հրեաները Երուսաղում միշտ նկատուել են պոտենցիալ մեծ վտանգ ֆինանսական եւ տնտեսական քնազատներում: Անժխտելի է նաեւ այն փաստը, թէ, իրօք, հրեական Հոլոքոստը իրականացուել է Գերմանիայի օրուայ պիւնտրական հրամանատարութեան կողմից եւ ոչ թէ ողջ օրուայ պիւնտրական հրամանատարութեան կողմից: Յաւելենք նաեւ, որ հրեական Հոլոքոստը տեղի չի գերմանացի ազգի կողմից: Յինչդեռ հայոց Յեղասպանութիւնը ունեցել իրենց հայրենի հողում: Մինչդեռ հայոց Յեղասպանութիւնը իրականացուել է հայ ժողովրդի պատմական հայրենիքում՝ այն իրականացում, որտեղ ձեւաւորուել ու Կարգացել է հայ ազգը, որտեղ հայ հայրենիքում, որտեղ ստեղծել է համամարդկային արժէք ներկայացնող ժողովուրդը ստեղծել է համամարդկային արժէք ներկայացնող քաղաքակրթութիւն եւ ուրոյն մշակոյթ: Հայոց Յեղասպանութիւնը գաղափարափոստութեան արգասիք չէր, այլ պարպապէս Յեղասպանութիւնը իրագործելով թուրքը խեղդեց եւ վիժեցրեց մի հինաւոր ժողովրդի արդար իրաւունքը՝ իր իսկ հայրենիքում անկախ պետականութիւն ունենալու երապը: Հայոց Յեղասպանութիւնը իրականացուեց թուրք ազգի մի ստուար

վանգուածի մասնակցութեամբ եւ վարձու ու թուրքական կեղծ խոստումներին հաւատացած քուրդ ժողովրդի համագործակցութեամբ: Իսկ թուրքերի այն չնչին տոկոսը, որն անմիջական մասնակցութիւն չի ունեցել Յեղասպանութեան իրականացման գործում, ապա, նրանք անկասկած օգտուել են Յեղասպանութեան հետեւանքներից՝ բռնագրաւելով եւ տիրանալով հայ ժողովրդի ունեցուածքին, գոյքին ու հարստութեանը:

Նշենք նաեւ, որ ի տարբերութիւն հրէական Հոլոքոստի, հայոց Յեղասպանութիւնը դեռեւս չի ճանաչուել ու դատաւարուուել այն իրականացնողի կողմից: Աւելին, թուրքերը ոչ միայն ուրանում են հայոց Յեղասպանութիւնը, այլեւ անամօթաբար խեղաթիւրելով պատմական ճշմարտութիւնը աշխարհին ներկայանում են ոչ թէ իբրեւ գեղասպան սպգ, այլ հայերի կողմից գեղասպանութեան ենթարկուած ժողովուրդ, իբրեւ փոխ: Ուրացմանը համատեղ, գեղասպանութեանը յաջորդած 92 տարիների ընթացքում թուրքերը կանոնաւոր կերպով իրականացնում են հայկական մշակութային գեղասպանութիւն՝ ոչնչացնելով Թուրքիայում հայ ժողովրդի պատմութեանն ու կրօնին պատկանող հապարամեայ հետքերը, հայկական վանքերն ու եկեղեցիները, մշակութային կոթողները: Մակայն աւելի մոտահոգիչ է այն փաստը, որ այսօր էլ, իր փոփ վրայ յարձակուելու եւ յօշոտելու պատրաստ զիշատիչի պէս, Թուրքիան յարմար առիթի է սպասում իր «կիսատ թողած գործը» աւարտին հասցնելու համար: Ասումա՞ծիս ապացոյց կարող են լինել Յեղասպանութեանը յաջորդած տարիների ընթացքում Հայաստանի առաջին Հանրապետութիւնը գրաւելու եւ բնաջնջելու նպատակով դէպի մեր երկիր իրար յաջորդած թուրքական մի քանի փնտրուական արշաւանքները, երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում Խորհրդային Հայաստանի սահմանի երկայնքով Հայաստանի բնաջնջման նպատակով կենտրոնացած թուրքական 13 դիւիզիաները, նոյն ժամանակաշրջանում Թուրքիայի Էրպրում նահանգում ձմրանը ճանապարհներ շինելու պատրուակով փնտրուագրուած ու ցրտից մահացած 37,000 պոլսահայերը, 1992-ին Հայաստանի արեւմտեան սահմանին կուտակուած եւ Հայաստանի վրայ յարձակման պատրաստ թուրքական զօրքերը ու բոլորովին վերջերս երիտասարդ թուրք սպգայնանողի դաւադիր գնդակից սպանուած Հրանտ Դինքը: Այս բոլորը փաստում են, որ մեր օրերի թուրքը ոչնչով չի տարբերում հարիւր տարի առաջուայ օսմանցուց, եւ քեմալիստական-հանրապետական Թուրքիան՝ Օսմանեան Թուրքիայից: Իսկ եթէ անմշան տարբերութիւններ էլ կան, ապա դրանք չեն վերաբերում հայոց հարցին: Մինչդեռ Գերմանիան ոչ միայն չի ուրանում հրէական Հոլոքոստը, այլ, դեռ 1952 թուականին, ընդունելով իր կատարած ոճիրը, ներողութիւն է խնդրել հրեայ ժողովրդից եւ վճարել արածի ծանր գինը:

Առ այս, հայ ժողովրդի համար անընդունելի է տարանջատել երիտթուրքերին ողջ թուրք սպգից, որքանով որ դա կը նպաստի նրանց ուրացման քաղաքականութեանը եւ նրանց կը հեռացնի իրենց կատարած գեղասպանութեան հաւաքական պատասխանատւութիւնից:

Ի դէպ, որոշ հրեայ պատմաբաններ ու գեղասպանագէտներ եւս սկսել են քննադատել նացիստներին ողջ գերմանացի սպգից տարանջատումը եւ ընդունում են թէ հրէական Հոլոքոստի պատասխանատւուն ողջ գերմանացի սպգն է: Նրանք, միաժամանակ, կոչ են անում իրենց կոլեգաներին՝ վերանայել այս հարցը եւ փոխել իրենց աւանդական դիրքորոշումը հարցի վերաբերեալ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Կիր. 11 Մարտ 07.- Քառասներորդաց: Տնտեսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ, ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան: «Հայր Մեր»էն առաջ քարոզեց Տ. Արիս Արք. Երվանդեան:

Գշ. 13 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին, ի Ս. Հրեշտակապետաց, հանդիսապետեց Տ. Հայկազուն Արդ. Եղիայեան:

Եշ. 15 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին, ի Ս. Հրեշտակապետաց, հանդիսապետեց եւ քարոզեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուր. 16 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին, յաջորդ օրուան Քառասուն Մանկունք Տօնին առթիւ, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ հսկման մասնաւոր արարողութիւն: Հանդիսապետեց եւ քարոզեց Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալեմտեան:

Եր. 17 Մարտ 07.- Արքեպ. Մանկանցն Քառասնից Որք ի Սեբաստիա կատարեցան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Կորիւն Արդ. Բաղդասարեան:

- Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միարանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Ս. Գերեզմանին եւ Գիւտ Խաչի այրին ուխտերէն ետք, վերջնոյս կից՝ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր քափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Անտիս Վրդ. Իփրանեան:

Կիր. 18 Մարտ 07.- Քառասներորդաց: Դատաւորին: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Արք. Երվանդեան:

Լուսարարապետ Սրբազան Հօր երկրորդ մուտքէն ետք, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Սրբազանը:

- Լուսարարապետ Սրբազանը նախագահեց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանատեղւոյն շուրջ կատարուած եռադարձ մեծահանգէս քափօրին, որ աւարտեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

Գշ. 20 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին

ի Ս. Հրեշտակապետաց, հանդիսապետեց եւ քարոզեց Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրնէմեան:

Եշ. 22 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին ի Ս. Հրեշտակապետաց, հանդիսապետեց եւ քարոզեց Տ. Սամուէլ Մ. Վրդ. Աղոյեան:

Ուր. 23 Մարտ 07.- Նախատօնակին, ի Ս. Յակոբ, հանդիսապետեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Եր. 24 Մարտ 07.- Ա. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մուտնի Վերապն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորիչ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան:

Կիր. 25 Մարտ 07.- Քառասներորդաց: Դպստեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Հրէական րաժմին մէջ գտնուող Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զափարեան: «Հայր Մեր»էն առաջ քարոզեց Տ. Անտիս Վրդ. Իփրանեան:

Գշ. 27 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին, ի Ս. Հրեշտակապետաց, հանդիսապետեց եւ քարոզեց Տ. Ղեւոնդ Արդ. Յովհաննիսեան:

Եշ. 29 Մարտ 07.- Իրիկուան Հսկումին, ի Ս. Յակոբ, հանդիսապետեց Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան:

Եր. 31 Մարտ 07.- Յիշատակ Յարութեան Դազարաւ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Նորայր Արդ. Դազազեան:

- Կէսօրէ ետք Տ. Արիս Արք. Երվանդեանի գլխաւորութեամբ Միարանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր մեր վերամատարան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւն եւ նախատօնակ:

Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր քափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Էմմանուէլ Վրդ. Արաքեանեան:

Կիր. 1 Ապրիլ 07.- Մազկազարդ: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յարութեան մեր վերամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Հայկազուն Արդ. Եղիայեան: Ապա կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանգէս քափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանատեղւոյն շուրջ: Թափօրակա՞ն ի ձեռին ունէին ձիթեանց եւ արմաւենեանց ոստեր: Մեր

բափօրին կը հետեւէին ղպտոց եւ Ասորւոց բափօրները: Կատարուեցաւ «Անդաստան» հանգիստապետն էր Տ. Արիս Արք. Շիրվանեան:

- Վանք վերադարձին «Հայոց Թաղի» ոստիկանատան մուտքէն Միաբանութիւնը եւ ղպիրներ «Որ զխորհուրդ» շարականը երգելով բարձրացան Պատրիարքարան:

- Կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ «Դոնրացէ՛ք» ի արարողութեան նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին փակեալ վարագոյրին առջեւ կը գտնուէր Տ. Արիս Արք. Շիրվանեան, աղմբեր ունենալով Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրնէճեան եւ Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաւարեան: Աւագ Խորանի փակեալ վարագոյրին ետեւ կը գտնուէր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Տ. Նորայր Արք. Գազազեան բարեգրութեան մասին իր խորհրդածական խօսքէն յետոյ կարդաց վարագոյրներու քաջման մասնակցողներուն անունները: Կատարուեցաւ հանգանակութիւն Ազունիէ Ազգային բուժարանին ի նպաստ:

3 Ապրիլ 07.- Աւագ Երեմէաբքի: Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի գաւթի Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի մատրան մէջ: Հանգիստապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Ս. Թարգմանչաց երկ. Վարժարանի աշակերտութիւնը ստացաւ Ս. Հաղորդութիւն: Ապա կատարուեցաւ «Ուխտաւորաց բափօր» տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաւարեան:

5 Ապրիլ 07.- Աւագ Հինգշաբթի: Յիշատակ Ընթրեաց: Առաւօտուն, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Կարգ Ապաշխարութեան»: Օրուան հանգիստաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ մատուց Տ. Միխայէլ եպս. Աջապահեան: Կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ «Ոտնկուայի» սրտագրաւ կարգը, ներկայութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր: Ներկայ էին բարձրաստիճան հիւրեր: Անկլիկան եպիսկոպոսը վերջաւորութեան շուրջառով եւ ջաքալքազ ի գլուխ բարձրացաւ Աւագ Խորան եւ Աւետարանէն հատուած մը կարդաց Անգլիկներով:

- Ժամ մը ետք Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանի գլխաւորութեամբ փոքր բափօր մը այցելեց Քրիստոսի գոյգ բանտերը: Ս. Հրեշտակապետաց Վանուց գաւթը, Ս. Զիքենիի ծառը եւ Ս. Փրկչի կիսաւեր մատուղը: Գիշերուան ժամը 7ին Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Խաւարման Կարգը»: «Փառք ի Բարձունս»էն

ետք, Տաճարին խորհրդաւոր մըութեան մէջ «Յայսմաւոր» ի ամպիոնէն քաղուեց Տ. Միխայէլ եպս. Աջապահեան: Ժամերգութեան աւարտին Լուսարարապետ Սրբազանը նախագահեց եւ կատարեց «Խաչի բո Քրիստոս» ի խնկարկութիւնը:

6 Ապրիլ 07.- Աւագ Ուրբաթ (Յիշատակ Խաչելութեան): Կէսօրը Բիշ անց, Ս. Յարութեան Տաճարին մեր վերնամատրան մէջ, կատարուեցաւ «Կարգ Խաչելութեան»: Հանգիստապետն էր Տ. Սիօն եպս. Աղամեան: Կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ հանգիստաւոր «Թաղման Կարգը, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

7 Ապրիլ 07.- Աւագ Շաբաթ Ճրագալոյց Ս. Զատիկ: Առաւօտուն ժամը 10.30ին Ս. Յարութեան Տաճարի դուռը քացուեցաւ մեր կողմէն, բանալին առնուելով Աւագ Թարգման Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեանէն:

Ժամը 11ին Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Ս. Յարութեան Տաճար, ուր յաջորդաբար կատարուեցան Լուսաւորեանի յարակից հանգիստութիւնները սկսելով Ս. Գերեզմանի կնքումով:

Յունաց բափօրին վերջաւորութեան մեր լուսահանը, Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրնէճեան, Յունաց Պատրիարքին հետ մտաւ Ս. Գերեզման Հինգ վայրկեան ետք, մեր լուսակիրներու կողմէն, լոյսը փոխանցուեցաւ, մեր վերնամատրան պատշգամբին մէջ, իր տեղը գրաւող Լուսարարապետ Սրբազան Հօր, որ լուցեալ մոմերու փունջով օրհնեց խուռներամ ժողովուրդը: Ապա կատարուեցաւ եռադարձ բափօր: Թափօրապետն էր Լուսահան Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրնէճեան: Մեր բափօրին կը հետեւէին ղպտոց եւ Ասորւոց բափօրները:

- Վանք դարձին Դաւթի բերդին առջեւ բափօր կազմած, մեր լուսահանը Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրնէճեան շուրջառագծես եւ ապակէ պահպանակի մէջ Ս. Լոյսը ի ձեռին, Լուսարարապետ Սրբազանը շուրջառով, խաչ եւ գաւազանով, շարականներու երգեցողութեամբ եւ զանգակահարութեամբ մտանք Մայր Տաճար:

Լուսարարապետ Սրբազանը, Մայր Տաճարի դասին մէջ կարդաց Ս. Զատկուայ Աւետարանը եւ Պահպանիչով արձակեց ժողովուրդը, աւետելով «Քրիստոս յարեաւ ի Մեռելոց»: Ժամ մը ետք, կատարուեցաւ Ճրագալոյցի արարողութիւն: Ժամարարն էր Տ. Յովակիմ Վրդ. Մանուկեան: Ս. Պատարագի աւարտին կատարուեցաւ նախատօնակ, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

8 Ապրիլ 07.- Զատիկ-Յարութեան Տետն: Կէս գիշերը երկու ժամ անց, Մայրաքաղաքի մեծ զանգը ոտի հանեց Միաբանութիւնը, Տ. Միքայէլ եպ. Աջապահեանի գլխաւորութեամբ մեկնեցան Ս. Յարութեան Տանար: Ս. Գողգորայի ուխտէն ետք, մեր վերնամաստան մէջ պաշտօնեցաւ ժամերգութեան մէկ մասը, մինչեւ «Հարց»: Ապա Ս. Գերեզմանի շրջափակը իջնելով, պաշտամունքը շարունակուեցաւ Բափօրական գնացով:

Մեր Բափօրին կը հետեւէին Ղպտոց եւ Ասորւոց Բափօրները: Կատարուեցաւ «Անդաստան», իսկ Ս. Գերեզմանին առջեւ «Խաչի Բո Քրիստոսի խնկարկութիւնը: Առաւօտուն ժամը 7:30ին Լուսարարապետ Սրբազան Հօր երկրորդ մուտէն ետք, օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատոյց եւ Բարոզեց Տ. Սիօն եպ. Աղամեան: Վանք դարձին, հայոց Բաղի մուտէն «Այսօր յարեալ» շարականը երգելով Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը բարձրացան Պատրիարքարան:

- Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայրաքաղաքի մեծ Բակին մէջ կատարուած Զատկական հանդիսաւոր «Անդաստան»ին:

9 Ապրիլ 07.- Բ. օր Ս. Զատիկ: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տանարի Աւագ Խորանին վրայ մատոյց եւ Բարոզեց Լուսարարապետ Սրբազանը: Սպասարկողներն էին Տ. Թեոդորոս Վրդ. Զաւարեան եւ Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրճէճեան: Իսկ բուրվառակիրներն էին Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան եւ Տ. Ղեւոնդ Արդ. Յովհաննիսեան: Լուսարարապետ Սրբազանը ամպհովանիի ներքեւ Ս. Խաչափայտի մասունքն էին ձեռնին, Միաբան Հայրեր մասունքներով, կատարեցին, եռադարձ Բափօր, որմէ ետք Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը «Այսօր յարեալ» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան: Պատրիարք Սրբազանը բոլորին Բաժնեց օրհնութեան նշխար:

Գշ. 10 Ապրիլ 07.- Յիշատակ Մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Գարրիէլ Արդ. Սարգսեան:

Շբ. 14 Ապրիլ 07.- Յիշատակ գլխատման Արքայն Յովհաննու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Միսիբար Քեհյ. Ալոյեան:

Կիր. 15 Ապրիլ 07.- Նոր Կիւրակէ (Կրկնագատիկ) Մայր Տանարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց իսահակ Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրճէճեան:

- Կէսօրէ ետք, տեղի ունեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Եշ. 19 Ապրիլ 07.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուր. 20 Ապրիլ 07.- Աւետումն Ս. Աւետուածածնի: Առաւօտուն, Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով իջաւ Գերեզմանիի ձորը եւ «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ տանար: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատոյց եւ Բարոզեց Տ. Սամուէլ Մ. Վրդ. Աղոյեան:

Շբ. 21 Ապրիլ 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան:

- Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տանար, մեր վերնամաստան մէջ պաշտօնեցաւ ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ Տճօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր Բափօր: Բափօրապետն էր Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրճէճեան:

Կիր. 22 Ապրիլ 07.- Աշխարհամատարան (Կանաչ Կիւրակէ): Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Լուսարարապետ Սրբազան Հօր երկրորդ մուտէն ետք, օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատոյց եւ Բարոզեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ս. Պատարագի վերջաւորութեան, պատարագիչ Սրբազանը հանդիսապետեց «Անդաստան»ի արարողութեան:

Գշ. 24 Ապրիլ 07.- 92րդ Տարեդարձ Մեծ եղեռնի: Նահատակաց յիշատակին հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տանարի Աւագ Սեղանին վրայ: Պատարագիչը եւ Բարոզիչն էր Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրճէճեան: Մեր բիւրատուր նահատակներուն համար կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Ապա, Լուսարարապետ Սրբազան Հօր հանդիսապետութեամբ կազմուեցաւ երկարածիգ Բափօր Հ.Ե.Մ.Իութեան եւ Հ.Մ.Ը.Մ.Իութեան սկաւտ-արեւոյշներէ, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներէ եւ հայ հասարակութենէ: Բազմաթիւ պատառներու եւ ծաղկեպսակներու շարանով, Բափօրը յառաջացաւ դէպի Ս. Փրկիչ ազգային գերեզմանատունը, հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ, Արարայի նահատակաց Յուշարձանին շուրջ հաւաքուած: Յուշարձանի ոտին գետեղուած էին ազգային զանազան կազմակերպութիւններէ եկած ծաղկեպսակներ:

Հ.Ե.Մ.ի անունով խօսք առաւ Օր. Գայիանէ Անդրէասեանը, եւ «Մերէց» հրեայ կուսակցութեան երիտասարդաց Միութեան ներկայացուցիչը:

Ապա վանք վերադարձին, բազմութիւն մըն ալ Հայոց Ցեղասպանութեան դէմ բողոքի պատահալներով ցոյցին մասնակցեցան բրբական Հիւպատոսարանին առջեւ, եւ Եաֆայի դրան մուտէն բափօր կազմած վերադարձան Պատրիարքարան:

Շր. 28 Ապրիլ 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Արդ. Յովհաննիսեան:

Կիր. 29 Ապրիլ 07.- Կարմիր Կիւրակէ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Արք. Շիրվանեան: Ժամարարն էր Տ. Հայկազուն Արդ. Եղիայեան:

- Կէսօրէ ետք, տեղի ունեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Արք. Շիրվանեան:

Շր. 5 Մայիս 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 6 Մայիս 07.- Տօն երեսման Ա. Խաչին (351) Առաւօտուն ժամերգութեան աւարտին Տ. Արիս Արք. Շիրվանեան ընթերցաւ Ս. Կիրիլի Հայրապետի բողոք յղուած Կոստանդնուպոլսի, եւ հանդիսապետեց «Անդաստան» ի արարողութեան: Աւագ Սեղանին վերելք գետեղուած էր վառ կանթեղներով Ա. Խաչին նշանը: Ժամարարն էր Տ. Նորայր Արդ. Գազազեան:

Շր. 12 Մայիս 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 13 Մայիս 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութիւն մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Համարածում Վրդ. Քէշիշեան:

- Կէսօրէ ետք տեղի ունեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Դշ. 16 Մայիս 07.- Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով բարձրացաւ Ձիթենեաց լեռ, ուր Համարածում Սրբաւայրին մօտ կատուցուած վրանամատարան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւն եւ նախատօնակ միայն: Տեղատարափ անձրեւին պատճառաւ, պաշտամունքները դադար առին, եւ Միաբանութիւնը վանք վերադարձաւ:

Եշ. 17 Մայիս 07.- Համարածում

Տեառն: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը, ինքնաշարժերով բարձրացաւ Ձիթենեաց Լեռ ուր «Հրաշափառ»ով կատարուեցաւ պաշտօնական մուտք Սրբաւայրէն ներս: Օրուան հանդիսատար Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Նուսասարդ Արք. Կեօյեան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը, պատարագին սկիզբը, ժամանելով այցելեց Մզկիթի պահապան ներկայացուցիչին: Ապա նախագահեց Մայր Աթոռ Սիսէն Ս. Էջմիածին փոխադրութեան տարեդարձին (1441) առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղբանքին»: Պատարագի վերջաւորութեան սրբատեղւոյն առջեւ կատարուած «Անդաստան»ին հանդիսապետեց Պատարագիչ Սրբազանը:

Շր. 19 Մայիս 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի տանիքի Համարածում խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Վրդ. Արաքանեան: Երեկոյեան ժամերգութիւնը եւ նախատօնակ պաշտուեցան Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիր. 20 Մայիս 07.- Երկրաբազ: Առաւօտեան ժամերգութիւնը կատարուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամերգութեան աւարտին տեղի ունեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Շահէ Բահանայ Հայրապետեան:

Շր. 26 Մայիս 07.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Առաքելոց վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան: Հոգեգալտեան նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Դիշերասկիզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեղեցէ» ի «Հսկման» կարգերուն հանդիսապետեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիր. 27 Մայիս 07.- Հոգեգալտեան: Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին կատարուեցաւ «Անդաստան», հանդիսապետութեամբ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Օրուան հանդիսատար Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, որ «Հոգի Աստուծոյ» երգէն առաջ կարդաց Սրբոյն Յովհաննու Ոսկերեւանի աղօթքը ուղղուած Ս. Երրորդութեան երեք Անճերուն: Կէսօրէ ետք, Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը գնաց Վերջին Ընթրեաց վերնատունը, ուր կատարուեցաւ ժամերգութիւն, ապա Ս. Փրկիչ, ուր կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան կարգ, հանգուցեալ Պատրիարքաց, Լուսարարապետաց եւ Միաբանից հոգիներուն ի հանգիստ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

2007 մարտ 4-ին՝ կիրակի, Կաթոլիկ Ասորիներու Էմերիտուս Պատրիարքի մահուան կապակցութեամբ կատարուած Հոգեհանգստեան արարողութեանը մասնակցեցաւ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը:

2007 մարտ 18-ին՝ կիրակի, հանգստեան կոչուելու պատճառով իր պաշտօնավարութեան շրջանը աւարտած Երուսաղէմի Անգլիկան Եկեղեցու Եպիսկոպոս Ս. Ռիսի Ապո-էլ-Ասալի կողմէ տրուած հիւրասիրութեանը մասնակցեցաւ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը:

2007 մարտ 27-ին՝ երեքշաբթի, Յունաստանի Ազգային Օրուայ առթիւ յոյն դեսպանի կողմէ Նօթր-Տամի մէջ տրուած հիւրասիրութեանը մասնակցեցան Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը եւ Ս. Գուսան Վրդ. Ալմանեանը:

2007 ապրիլ 10-ին՝ երեքշաբթի, Սր. Յարութեան տօնի առթիւ Պաղեստինեան Ազգային Իշխանութեան նախագահ Տիար Մահմուդ Աբբասի կողմէ Ռամալայի իր նստավայրի մէջ տրուած հիւրասիրութեանը մասնակցեցան Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը եւ Ս. Գուսան Վրդ. Ալմանեանը:

Նոյն օրը Սր. Յարութեան տօնը շնորհաւորելու նպատակով միաբանութեան անդամները՝ գլխաւորութեամբ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանի այցելեցին Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան եւ Լատինաց Պատրիարք Ամեն. Ս. Միշէլ Մապահին:

Ապա գլխաւորութեամբ Լատինաց Պատրիարք Ամեն. Ս. Միշէլ Մապահի, քրիստոնէայ միւս յարանումանութեանց հոգեւոր պետերի հետ միասին բոլորը այցելեցին Հայոց Պատրիարքարան շնորհաւորելու Սր. Յարութեան տօնը:

Նոյն օրը՝ յետ միջօրեին, Սր. Յարութեան տօնը շնորհաւորելու նպատակով Ֆրանչիսկեան Միաբանութիւնը այցելեց Հայոց Պատրիարքարան, որմէ ետք, Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանի գլխաւորութեամբ մեր միաբանութիւնը այցելեց Նարի, Ասորի եւ Հապէշ Հոգեւոր պետերուն՝ անոնց Սր. Յարութեան տօնը շնորհաւորելու նպատակով:

2007 ապրիլ 11՝ չորեքշաբթի, Սր. Յարութեան տօնը շնորհաւորելու նպատակով Պատրիարք Սրբաբան Հայրը, ընկերակցութեամբ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանի եւ Ս. Նորայր Արք. Գապպեանի, այցելեց Պապական Նուիրակ Գերշ. Ս. Անտօնիօ Ֆրանկօին:

2007 ապրիլ 12՝ հինգշաբթի, Սր. Յարութեան տօնը շնորհաւորելու նպատակով Հայոց Պատրիարքարան այցելեց Պապական Նուիրակ Գերշ. Ս. Անտօնիօ Ֆրանկօ, ընկերակցութեամբ երկու հոգեւորականներու:

2007 ապրիլ 15-ին՝ կիրակի, Սր. Գէորգ Մայր Տաճարի մէջ Երուսաղէմի նորանշանակ Անգլիկան Եկեղեցու Եպիսկոպոս Ս. Մուհելլ Դավանի զահակալութեան արարողութեանը մասնակցեցաւ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը:

2007 ապրիլ 19-ին՝ հինգշաբթի, Նոտր-Տամի մէջ, Պապական Նուիրակ Գերշ. Ս. Անտօնիօ Ֆրանկօի կողմէ Կաթոլիկ եկեղեցու քահանայապետ Նորին Սրբութիւն Բենեդիկտոս XVI-ի զահակալութեան երկրորդ տարեկիցի առթիւ տրուած հիւրասիրութեանը մասնակցեցաւ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը:

2007, ապրիլ 24-ին՝ երեքշաբթի, Իսրայէլի անկախութեան 59-րդ տարեդարձի առիթով, նախագահական պալատի մէջ տրուած հիւրասիրութեան մասնակցեցաւ Ս. Արիս Արք. Շիրվանեանը:

2007, մայիս 14-ին՝ երկուշաբթի, Համբարձման տօնի առթիւ Հայաստանէն Երուսաղէմ ժամանեց ուխտաւորներու խումբ մը՝ առաջնորդութեամբ Արարատեան Հայրապետական թեմի Առաջնորդական փոխանորդ Ս. Նաւասարդ Արք. Կճօեանի եւ Ս. Շահէ Բին. Հայրապետեանի: Ուխտաւորներու մաս մը Հայաստան վերադարձաւ մայիս 21-ին, իսկ մնացեալը՝ մայիս 27-ին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- Ս. Թարուբեան Տօնի Ջատկուան Պատգամ	Գարեգին Բ. Վեհ. Կաթողիկոս	143-145

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Արք երկու ելին ի Տաճարն Կալ Թաղօթս	Նուրհան Արք. Մանուկեան	146-148
- Անմահութեան Գաղափարը Անհերքելի՞ է, կամ Պատրանք	Վարդան Ա. Քհնյ. Տիւլկերեան	149-151
- Վերջին իդօր	Ջենոբ Ա. Քհնյ. Նալպանտեան	152-153
- Թխուսի Խաչելութիւնը	Ալպէն Նորատունկեան	154-157
- Աշխարհամատրան (Կանաչ Կիրակի)	Շահէ Ա. Քհնյ. Ալբունեան	158-159
- Եկեղեցին Դուն Ես	Պատ. Ա.Ա. Պետիկեան	160-161

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱՆՔ

- Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսէն	162
- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհ. Կաթողիկոսէն	163
- Կ. Պոլսոյ Հայոց Սրբազան Պատրիարքէն	164
- Ռուսիոյ Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Ալէքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքէն	165

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Երուսաղէմ Վերագտեալ	Անել	166
- The New Jerusalem	William Blake	
- Նոր Երուսաղէմ Ուիլիքմ Պլէյք	Թրգմն. Շէն-Մահ	167

ԳՐԱԿԱՆ

- Խաչեալը	Անգլերէնէ Թարգմանեց	
Խալիլ Ճպրան	Նահապետ Մելոնեան	168-170
- Ախտանանչում	Միսաք Հայկեց	170-175

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

- Ազգագրական Արժէքաւոր Հրատարակութիւն մը	Կարպիս Եսայեան	176-178

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

- Խաղաղական եւ Հանգստեան Ժամերգութիւնները	Ջաւէն Ա. Քհնյ. Արզումանեան	179-186

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

- Պարականոն Շարականներու մասին	Գէորգ Սրկ. Փանոյեան	187-194

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Թովմաս Վուդրո Վիլսոնի
Աշխարհակարգը Լեւոն Ղ.
Շիրինեան 195-207

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

- Մանուէլ Քէօսէեանի
Թիշատակին Զարեհ
Թօփալեան 208-212
- Թովմաս Վուդրո Վիլսոնի
150 Ամեակին նուիրուած երեկոյթ 213
- Ուխտաւորներու Այցը Երուսաղէմ 214
- Հայոց Յեղասպանութեան Ոգեկոչում 214-215
- Յեղասպանութեան Յուշ-Երեկոյ Կորիւն Արդ.
Հրէական Համալսարանի մէջ Բաղդասարեան 215-216
- Ապրիլ 24ին Հրեայ Երիտասարդ Երրայերէնէ Թրգմն.
Ռօյի Բարակի խօսքը Կ. Արդ. Բաղդասարեան 217-218
- Ովֆե՞ր են Իրական Կորիւն Արդ.
Պատասխանատուները Բաղդասարեան 219-220
- Ս. ԶԱԿՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ 221-225
- ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ 226-227

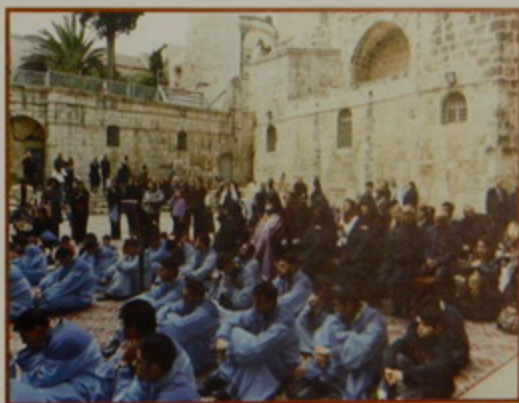
Կիր. 1 Ապրիլ 07.- Մաղկազարդի բափօր Ս. Յարութեան Տանարի մէջ,
հանդիսապետութեամբ Տ. Արիս Արք. Շիրվանեանի: Թափօրով վերադարձին՝
Պատրիարքարան:

Կիրակի 1 Ապրիլ 07.- Դոնրացե՛ք. Անդաստանին հանդիսապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Վարագոյր բացողներու անունները ընթերցող՝ Տ. Նորայր Արք. Դազագեան: Աւագ Խորանի Վարագոյրին առջեւ ծնկաչո՛ք «բաց մեզ Տէր երգողներ» (Չախէն Աջ) Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան, Տ. Արիս Արք. Շիրվանեան, Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրճէֆեան: Վարագոյրին ետին՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Աւագ Երեւելարբի, 3 Ապրիլ 07.- Ս. Պատարագ Ս. Յարութեան Տանարի
բակին Ս. Յովհաննու Մատուռին մէջ: Թարգմանչաց Վարժարանի
աշակերտներ Ս. Հաղորդութիւն կը ստանան:

Աւագ Հինգշաբթի, 5 Ապրիլ 07.- Ոսնկուայի արարողութիւն Սրբոց
Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ: Հանդիսապետ՝
Լուսարարապետ՝ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեան:

Աւագ Ուրբար - Կարգ Թաղման, 6 Ապրիլ 07.- Մեկաչո՛ք երգեցողութիւն
«Ս. Աստուած որ բաղեցար» երգի, նախատօնակ եւ «Խաչի Քո Քրիստոս»
երգի երիցս խնկարկութիւն:

Աւագ Շաբաթ 7 Ապրիլ 07.- Յիսուսի Դերեզմանէն «Լուսահանութեան արարողութիւն»: Ս. Յարութեան Տաճարի փակ դռներուն բանալին, Տաճարի Մահմետական երկու պահակներ չալոց Պատրիարքին կը բերեն: Ժամը 10:30ին չալոց Աւագ Թարգմանին (Տ. Դուսան Վրդ. Ալնանեանին) գլխաւորութեամբ Տաճարի դռներու բացումը կը կատարուի: Ապա մեղրամոմով կնքումը Դերեզմանի մուտքի դրան:

Աւագ Շաբաթ 7 Ապրիլ 07.- «Լուսահանութեան արարողութիւն»: Ժամր
 11ին, Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեանի գլխաւորութեամբ,
 Միաբանութեան եւ Հայ Ուխտաւորներու մուտքը Ս. Յարութեան Տաճար:

Աւագ Շաբաթ 7 Ապրիլ 07.- Նախ քան «Լուսահանութեան» արարողութեան
Ղպտի եւ Ասորի ներկայացուցիչներ Ս. Յարութեան Տանարի Հայոց
Տեսչարան կ'այցելեն շնորհաւորանքի: Լուսահան Տ. Բագրատ Վրդ.
Պարնէմեան:

Աւագ Շաբաթ 7 Ապրիլ 07.- «Լուսահանութեան» արարողութիւն:
 Վերադարձ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանէն դէպի Սրբոց Յակոբեանց Մայր
 Տաճար, գլխաւորութեամբ Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեանի:
 Լուսահան՝ Տ. Բագրատ Վրդ. Պուրնէֆեան: Մասնակցութեամբ Հ.Ե.Միութեան
 եւ Հ.Մ.Ը.Միութեան սկաւտներուն:

Կիրակի, 8 Ապրիլ 07.- Ս. Զատիկի առաւօտուն, Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Արք. Մանուկեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութեան պաշտօնական մուտքէն յետոյ Ս. Յարութեան Տաճար, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ Ս. Պատարագ մատոյց եւ քարոզեց Տ. Սիօն Եպս. Աղամեան:

Կիրակի, 8 Ապրիլ 07.- Զատկուան Անդաստան Վանքի մեծ բակին մէջ:

Ջատկի Երկուշաբթի 9 Ապրիլ 07.- Ուխտաւորաց Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Լուսարարապետ Նուրիան Արք. Մանուկեան, որ Ս. Խաչի մասունքն ի ձեռին գլխաւորեց եռադարձ թափօրը Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ:

Գշ. 10 Ապրիլ 07.- Զատկուան տօնին առիթով շնորհաւորանքի համար Պատրիարքարան ալցեղեցին Պապական Նուիրակը, Հոգեւոր Պետեր եւ Ներկայացուցիչներ Հատին Պատրիարքութեան, Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան, Կարողիկէ, Լուտերական, Անկլիկան եւ այլ յարանուանութեանց եւ Ղպտի, Ասորի, Հապէշ Ուղղափառ Եկեղեցիներու:

Գշ. 24 Ապրիլ 07.- Ապրիլեան Եղեռնի 92րդ ամեակին առիթով
Հոգեհանգստեան Պատարագ եւ Յուշատօն դէպի Ս. Փրկիչ գերեզմանատան
Արարայի Յուշարձանը:

Բշ. 30 Ապրիլ 07.- Երուսաղեմի Երրայական Համալսարանի Հայկական Ուսմանց Բաժանմունքի կազմակերպած յայտագիրը 1915 Ապրիլիան Եղեռնի յիշատակին: Յայտագրին մէջ խօսք առնողներ՝ Բրոֆ. Սերնիօ Լա Փորրա, Քենէտի անդամ Խայիմ Օրօն, Պատույ Հիւզատու Յոյակ Մամենան, Տ. Արիս Արք. Երիվանեան, Բրոֆ. Իսրայէլ Պարրայ:

Հայ Ուխտաւորներ Հայաստանէն

Մայր Արոտ Սուրբ Էջմիածնէն Գարրիէլ Արդ. Սարգսեան, Միքայէլ Եպս. Աջապահեան, Թորգոմ Պատրիարք, Սիօն Եպս. Աղամեան, Թադէոս Վրդ. Զիրիկեանց, Յովակիմ Վրդ. Մանուկեան:

Միացեալ Նահանգաց Ֆիլատելֆիա քաղաքէն Յովհաննէս Խաշխաշեան, Թորգոմ Պատրիարք, Տէր. Կարօ Ղարիպեան:

Շր. 5 Մայիս 07.- Ռումանիոյ Տնտեսութեան եւ Ելեմտից Նախարար Տիար Վարուժան Ոսկանեան, Իսրայէլի Պետութեան կարգադրութեամբ իր պաշտօնական այցելութեան առիթով, տեսակցութիւն ունեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ, Պատրիարքարանի դաիլինին մէջ:

ԵՂ. 17 Մայիս 07, Տօն Համբարձման: Պատարագիչ՝ Արարատեան Թեմի Առաջնորդի Փոխանորդ Տ. Նաւասարդ Արք. Կնոյեան: Երեսանի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ ծխականներէն 30 ուխտաւորներու խումբով: Թորգոմ Պատրիարք, ըստ աւանդութեան, կ'այցելէ Համբարձման Լերան Սրբավայրին եւ անոր կից մզկիթին պառնակաւ Շէյխին, ընկերակցութեամբ Տ. Բագրատ եւ Տ. Գուսան վարդապետներու:

A.R.A.R.@